

Бергсон, МАТЕРИЈА и МЕМОРИЈА.

МАТЕРИЈА и МЕМОРИЈА

ОГЛЕД О ОДНОСУ ТЕЛА И ДУХА

ОД
АНРИ БЕРГСОНА

БЕОГРАД
ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРНИЦА ГЕЦЕ КОНА
1. КНЕЗ МИХАЈЛОВА УЛИЦА 1.
1927.

125
350
244
1940

La matière et la mémoire

BERGSON

ПРЕДГОВОР СЕДМОМ ИЗДАЊУ

Ова књига утврђује реалитет духа, реалитет материје, и покушава да одреди однос духа према материји на једном одређеном месту: у области меморије. Према томе она је чисто дуалистичког карактера. Али она, с друге стране, схвата тело и дух тако да тежи да ублажи у многеме ако не сасвим да збрише оне теориске тешкоће које су увек избијале код дуализма а због којих је он, и ако се намеће непосредним сазнањем и усвојен општим схватањем, врло нерадо примљен од философа.

Ове тешкоће потичу највећим делом због схватања час реалистичког час идеалистичког које се има о материји. Прва глава ове књиге има за циљ да покаже да су идеализам и реализам два становишта подједнако претерана, да је погрешно схватање по коме се материја своди на представу коју имамо о њој, а да је исто тако погрешно замишљати да је она нешто што би у нама — нашој свести — изазивало представе а било би друге природе него што су ове. Материја је по нашем схватању скуп „слика“. А под „слика“ подразумевамо извесно постојање које је нешто више од онога што философи идеалистичког правца називају представом, али нешто мање од онога што реалисти називају ствари — нешто што постоји између „ствари“ и „представе“. Ово схватање материје је просто на просто

схватање које има обична људска свест. Јако би се зачудио сваки онај човек коме су стране филозофске спекулације кад би му се рекло да предмет који он има пред собом, који види и пипа, постоји само у његовој свести и за његову свест као што је те схватао Беркле. Он би тврдио увек да објекат постоји независно од свести у којој се овај огледа. Али би га ми исто тако изненадили кад би му рекли да је објекат сасвим различан од онога како га ми видимо, да он нема ни боју коју му даје око, нити има у себи ену отпорност коју рука налази на њему. Ова боја и ова отпорност су по његовом схватању у самом објекту: то не би било стање наше свести — по његовом схватању — већ конститутивни елементи једне егзистенције независне од наше. За обичну свест, дакле, објект постоји сам по себи а објект је с друге стране, сам по себи, живописан као што га видимо: то је слика али слика која постоји сама по себи.

Такав је тачно узев смисао који ми дајемо речи „слика“ у првој глави ове књиге. Ми заузимамо становиште људске свести која не би знала за распре филозофа. Сасвим природно да би ова људска свест веровала да материја постоји онако како је она запажа; а како је она запажа као слику, она би од ње, у самој њој, имала слику. Једном речи, ми посматрамо материју пре оног разликовања коју повлаче идеализам и реализам између њеног постојања и њеног изгледа. Несумњиво да је тешко избећи ову разлику коју су филозофи већ повукли. Ми, међутим, захтевамо од читаоца да заборави ову разлику. Ако би он при читању прве главе имао да примети што противу ове или оне од наших поставка, нека расмотри да ли ове примедбе не потичу

увек отуда што се он ставља на једно или друго од ових двају гледишта изнад којих га ми позивамо да се издигне.

Велики прогрес је био постигнут у филозофији оног дана кад је Беркле утврдио, противу „mekanikal filozofers«, да се секундарни квалитети материје имају бар толико реалности колико и примарни. Његова грешка је била у томе што је веровао да због тога треба узети материју као нешто што се налази у људској свести и схватити је као чисту идеју. Несумњиво да је Декарт ставио материју сувише далеко од нас кад ју је узео као геометриско простирање. Али, да би је приближили нама, није било потребно да се иде дотле да се материја схвати као нешто што се поклапа са нашом свести. С тога што је ишао тако далеко Беркле није био у стању да објасни успех физике и био је принуђен да сматра математички ред у универзуму, док је Декарт у математичким релацијама међу појавама видео саму њихову суштину, као пуку случајност. Кантова критика је онда била потребна да објасни овај математички поредак и да да напој физици сигуран основ, — у чему је она у осталом успела само тиме што је ограничила домашај наших чула и нашег разума. Кантова критика, у овом погледу, бар, не би била потребна, људски дух, у овом правцу бар, не би био принуђен да ограничи свој сопствен домашај, метафизика не би била жртвована физици, да се материја поставила на по пута између тачке куда је гурао Декарт и оне тачке куда је вукао Беркле, т. ј. у главном онде где је види обичан људски разум. Ми сами се трудимо да је видимо на том месту. Прва глава књиге дефинише овакво схватање материје; у четвртој глави се из тога извлаче консеквенце.

Али као што смо напред нагласили, ми узимамо у обзир материју само у толико у колико је она од значаја по проблем који се расправља у другој и трећој глави ове књиге, по онај проблем који је предмет ове студије: проблем односа духа према телу.

Овај однос је, и ако је у историји филозофије стално постојало питање о њему, стварно био врло мало проучаван. Ако оставимо на страну теорије које само констатују „јединство духа и тела“ као један факт који се не да објаснити и свести на нешто простије и схватљивије, ако оставимо на страну теорије које говоре нејасно о телу као инструменту душе, немамо никакво друго схватање психофизиолошког схватање до „епифеноменистичку“ или „паралелистичку“ хипотезу, које у пракси и једна и друга доводе — хоћу да кажем у тумачењу појединачних факата — до истих закључака. Диста, било да се мисао схвати као проста функција мозга а стање свести као епифеномен можданог стања, или да се узму стања мисли и стања мозга као два израза, на два разна језика, једног истог оригинала, и у једном и у другом случају принципијелно узев, кад би могли да продремо у унутрашњост једног мозга који ради и да присуствујемо треперењу атома који сачињавају мождану кору и кад би, с друге стране, имали кључ за психофизиологију, знали би за сваки детаљ свега онога што се одиграва у одговарајућем стању свести.

У истини, ово је најчешће примљено како од филозофа тако и од научника. Било би ипак разлога да се запитамо да ли факта кад се без предубеђења разматрају налажу стварно једну такву тезу. Несумњиво је да постоји солидарност између ста-

ња свести и мозга. Али исто тако постоји солидарност и између одела и ексера о који је ово окачено, јер ако се овај истргне, одело ће пасти. Да ли ће се рећи с тога да облик ексера одређује облик оделу или нам то допушта ма у колико да погодимо какав је његов облик? Због тога што је једно психично стање у вези са можданом стањем, не може се да закључи да постоји „паралелизам“ између двеју серија: психолошке и физиолошке. Кад филозофија претендује да подупре ову паралелистичку тезу научним делима она чини један *circulus vitiosus*: јер ако наука тумачи солидарност, која је један факт, у смислу паралелизма који је само једна хипотеза (и то хипотеза не тако јасна), то се чини, свесно или несвесно, из чисто филозофских разлога. То је с тога што је она привикла по извесној филозофији да верује да нема веродостојније хипотезе, погодније по интересе позитивне науке.

Чим се међутим од факата затраже тачне индикације за решење проблема, налазимо се одмах на терену меморије. То би се могло и да очекује, јер сећање — као што покушавамо да покажемо у овом делу, — представља тачно додирну тачку између духа и материје. Нико неће, мислим, оспорити да у скупу факата који су у стању да донекле осветле психо-физиолошки однос, да она факта која се одnose на меморију, било у њеном нормалном или патолошком стању, заузимају привилегисано место. Не само да су податци у овом погледу врло изобилни (сетимо се само огромног броја посматрања која су прикупљена у разним случајевима афазии-

1) Ово питање смо размотрили дубље у једном чланку под насловом: *Le paralysisme psycho-physiologique (Revue de Mé-taphisique et de morale, новембар 1904)*.

je!), već nigde nisu anatomija, fiziologija i psihologija tako uspеле као овде да пруже себи узајамну помоћ. Оном који приђе без предубеђења, на терену факата, старом проблему односа духа према телу, овај проблем показује му се убрзо као проблем који је у непосредној вези са меморијом а у нарочитој вези са меморијом речи: несумњиво да отуд има да блесне светлост која је у стању да осветли мрачније стране проблема.

Видеће се како ми покушавамо да га решимо. У опште узев изгледа нам да психичко стање у већини случајева премаша далеко мождано стање. Хоћу да кажем да мождано стање обележава само један мали део истог и то онај део који је у стању да се изрази покретима. Узмимо једну комплексну мисао која се развија у једном низу апстрактних размишљања. Ова мисао је праћена представом слика, бар оних које ничу. И саме ове слике не јављају се у свести а да се не оцртају; у стању наговештаја или тежња, покрети којима би се саме ове слике одиграле у простору, — хоћу да кажем, да би оне наложиле телу овакве или онакве положаје и ослободиле све оно што оне садрже имплицитно од просторног кретања. Ех лепо, у комплексној мисли која се развија на то по нашем мишљењу мождано стање указује у сваком моменту. Онај који би могао да продре у унутрашњост једног мозга и да запази шта се у њему збива, био би вероватно обавештен о овим покретима који су оцртани или припремљени; ништа не доказује да би он био обавештен о чему другом. Кад би дотични имао и надчовечанску интелигенцију, кад би имао кључ психофизиолошки, он не би био обавештен о ономе што се одиграва у одговарајућој свести исто онако као што не би било о позоришном комаду кретањем глумца на сцени.

То значи да однос између менталног и можданог није један сталан однос као што није ни прост однос. Према природи комада који се игра, покрети глумаца говоре више или мање о томе: готово све кад је каква пантомина; готово ништа ако је то каква фина комедија. Према томе наше мождано стање садржи у већој или мањој мери наше ментално стање, према томе да ли ми тежимо да наш психозан живот преобратимо у спољну радњу или да га задржимо у нашој свести као чисто унутрашње сазнање.

Има, дакле, различитих тонова менталног живота и наш психички живот може да се одиграва на различитим висинама, које би биле час ближе а час даље од акције, према ступњу наше пажње ка животу. У томе је једна идеја-водиља овог дела, она иста која је служила као полазна тачка нашем раду. Оно што се обично сматра као једно компликовано психичко стање нама изгледа, са нашег становишта, као јаче ширење наше целе личности која се, обично стегнута акцијом, шири у толико више у колико попуштају менинге којима се може да стегне и, увек неподељена, обухвата у толико већу површину. Оно што се обично сматра као пертурбација самог психичког живота, као унутрашњи неред, болест личности, нама изгледа, са нашег становишта, као слабљење или поремећај оне солидарности која везује психички живот за његов нераздвојени мотор, промена или умањење наше пажње ка спољњем животу. Ова теза, као у осталом и она која се састоји у томе да се пориче локализација сећања речи и да се другаче објасне афазисе а не овом локализацијом, било је сматрано као нешто парадоксално у времену прве публикације овог де-

ла (1896). Она ће изгледати данас далеко мање парадоксална. Схватање афазисе које је онда било класично, уопште допуштено и сматрало се као неповредно, од пре неколико година је јако уздрмано, нарочито због разлога анатомске природе, а делом исто тако због психолошких разлога исте врсте као што су они које смо изложили од тог времена на овамо.¹⁾ Студија тако дубока и оригинална г. Пјер Жанеа о нервним болестима одвела га је последњих година, сасвим другим путевима, разматрањем „психастеничних“ облика болести да се користи овим размишљањима о психичној „напругности“ и о „пажњи окренутој стварности“ што се у почетку сматрало као метафизичка гледишта.²⁾

У истини, није било сасвим погрешно што су се ова размишљања тако квалификовала. Не поричући психологији исто онако као и метафизици право да се подигне на степен независне науке, сматрамо да свака од ових двеју наука треба да постави проблеме другој и може, у извесној мери, да је помогне да их реши. Како би било другаче ако психологија има за предмет студију људског духа у толико што овај функционише корисно у практичном погледу и ако је метафизика само исти људски дух који чини напоре да се ослободи услова корисне акције с тим да се прикупи као чиста стваралачка енергија? Доста проблема који изгледају страни

¹⁾ Видети радове Пјер Марија, дело Ф. Мутјеа *L' Aphasie de Broca*. Париз, 1908., (нарочито VII главу).

²⁾ Да ујемо у детаљ истраживања и контроверса које се односе на ово питање. Цитирамо, међутим, скорашњи чланак од Ж. Дањан — Бувереа, мотрична афазиса поткорна (*Journal de Psychologie normale et pathologique*, (јануар—фебруар 1911).

P. Janet. *Les Obsessions et La Psychasthénie*, Paris. F. Alcan, 1903 (нарочито стр. 474—502).

један другом, ако се држимо буквално термина у којима их постављају ове две науке, изгледају врло блиски и могућност је да се реше једни помоћу других кад се на тај начин дубље расмотри њихов унутрашњи значај. Не би веровали, у почетку наших истраживања, да би могло бити ма какве везе између анализе сећања и питања која се покрећу између реалиста и идеалиста, или између механиста и динамиста, по питању егзистенције или суштине материје. Ипак је ова веза стварна; она је шта више интимна; и ако се о овоме води рачун, један основни метафизички проблем је пренесен на терен осматрања где ће моћи бити постепено решен, у место да се бесконачно потхрађују распре између њих у затвореној области чисте дијалектике. Компликација извесних делова овог дела потиче од неизбежног уплетања проблема које наступа због гледишта са ког се ствари посматрају. Али и кроз ову компликацију која потиче због саме компликације стварности верујемо да се можемо без тешкоће наћи ако се држимо двају начела која су послужила нама самима као путовође у нашим истраживањима. Прво начело се састоји у томе да се психолошка анализа има непрестано да обележава утилитарним карактером наших менталних функција, које су у суштини окренуте ка акцији. Друго начело је да навике стечене у акцији а које се пењу у сферу спекулације стварају тамо вештачке проблеме и да метафизика треба да почне тиме што ће растурити ове вештачке тамнице.

МАТЕРИЈА И МЕМОРИЈА

ПРВА ГЛАВА.

О избору слика за представу. — Улога тела.

Замислићемо за један моменат да незнамо ништа о теоријама материје и теоријама духа, ништа о дискусијама о стварности или идеалности спољњег света. Налазим се у присуству слика, у најнеодређенијем смислу у коме се ова реч може да узме, слика које примам код отворим моја чула, које не примам кад их затворим. Све ове слике утичу и реагирају једне на друге у свима својим елементарним деловима према сталним Закономима, које ја називам природним Закономима и како ће потпуно сазнање ових Закона несумњиво допустити да се израчуна и предвиди шта ће се десити у свакој од ових слика, будућност слика има да се садржи у њиховој садашњости и нема ништа ново да дода. Ипак постоји једна која се одваја од свих других и коју не познајем само споља перцепцијама већ и изнутра афекцијама: то је моје тело. Ја разматрам погодбе под којима све афекције нишу: налазим да оне увек долазе да се уметну између утисака које примам споља и покрета које хоћу да изведем, као да оне треба да утичу неодређено на коначан поступак. Ја разгледам моје различите афекције: изгледа ми да свака од њих садржи на

свој начин један позив на делање с овлашћењем у исто време на чекање и шта више да се ништа не ради. Загледам изближе: откривам почетке али још неизвршене покрете, индикацију на једну више или мање корисну одлуку али не и принуду која искључује избор. Изазивам и поредим моја сећања: сећам се да сам веровао да видим свуда, у организованом свету, да се ова иста сенсибилност јавља у одређеном тренутку кад природа, давши живом бићу способност да се креће у простору, сигнализира врсти сензацијом опште опасности које је угрожавају и оставља појединцима да предузму мере те да ове избегну. Питам напоследку моју свест о улози коју она има у афекцији: она одговара да доиста присуствује у облику осећања или осећаја свима оним чиновима у којима ја мислим да узем иницијативу, а да ишчезава и удаљује се напротив чим се моја активност постајући аутоматска изјасни да нема више потребе за њом. Или је све ово што нам се јавља варљиво или акт којим се завршава афективно стање не припада онима актима који би могли да се строго изведу из претходних појава као што се покрет изводи из покрета и од тог момента он придаје доиста нешто ново васиони и њеној историји. Држимо се оног што нам се јавља: Све бива тако као да у овом скупу слика који ја називам универзумом (светом) не би ништа могло да се деси стварно ново до посредством извесних појединачних слика од којих ми је тип дат мојим телом.

Ја студирам потом на телима сличним мојим конфигурацију ове посебне слике коју ја називам мојим телом. Примећујем доводне нерве који преносе утиске у нервне центре а затим одводне нерве

који полазе од центра и преносе потресе ка периферији и стављају у покрет делове тела или цело тело. Питам физиолога и психолога о циљу једних и других. Они одговарају да ако центрифугални покрети нервног система могу да проузрскују премештање тела или његових делова, центрипетални покрети или бар извесни међу њима изазивају представу спољњег света. Шта треба мислити о овоме?

Доводни нерви су слике (за нашу свест), мозак је слика, потреси пренесени сензитивним нервима и пренети у мозак су такође слике. Да би ова слика коју ја називам мождано треперење изазвала спољне слике, било би потребно да их она садржи на један или други начин и да представа целокупног материјалног универзума (света) буде уплетена у представу овог молекуларног кретања. Довољно би било, међутим, да се слична поставка истакне па да се увиди њена апсурдност. Мозак је саставни део материјалног света а не да је материјални свет саставни део мозга. Збришите слику која носи име материјални свет, самим тим уништавате мозак и мождано вибрирање који му припадају као његови делови. Претпоставите напротив да ове две слике, мозак и мождано вибрирање, ишчезну: хипотетично узев ви бришете само њих т. ј. врло мало ствари, један безначајан детаљ на огромној слици. Слика у својој целокупности т. ј. универсум постоји интегрално. Правити од мозга услов за целокупну слику значи у истини противуречити самом себи јер је мозак, по самој поставци, један део ове слике. Ни нерви ни нерви центри не могу дакле да условљавају слику универзума.

Зауставимо се на овој последњој тачки. Ево спољних слика, ево мог тела, ево напослетку из-

мена које моје тело уноси у околне слике. Ја видим добро како спољне слике утичу на слику коју ја називам моје тело: оне му предају кретање. Видим исто тако како моје тело утиче на спољне слике: оно им враћа кретање. Моје тело је дакле у скупу материјалног света једна слика која делује као и друге слике, примајући и изазивајући кретање, са том једином разликом, можда, што изгледа да моје тело избира, у извесној мери, начин враћања оног што прима. Али како би моје тело уопште а мој нервни систем посебице изазвали целину или део моје представе о свету? Реците да је моје тело материја или реците да је слика, мало ме се тиче реч. Ако је материја, онда је оно део материјалног света и материјални свет, следствено, постоји око њега и ван њега. Ако је слика, ова слика неће моћи дати до оно што се у њу стави и пошто је она, по поставци, само слика мог тела, било би апсурдно хтети из ње извући слику целог универзума. Моје тело, објект који има за циљ да креће објекте, је дакле центар акције; оно не би могло да изазове представу.

Али ако је моје тело објект способан да изврши стварну и нову акцију над објектима који га окружавају, оно мора да заузме према њима један привилегован положај. Ма каква слика у опште утиче на друге слике на један одређен начин, који се може шта више да прорачуна, сходно ономе што називамо природним Закономима. Како она неће имати за циљ да бира, она нема исто тако потребу да испитује околину нити да се огледа унапред у више радња које су само могуће. Потребна радња ће се обавити сама по себи кад буде њен час куцнуо. Али ја сам претпоставио да је улога слике коју сам назвао мојим телом била та да изврши стваран ути-

цај на друге слике и да се, следствено, одлучи између више поступака материјално могућих. И пошто су јој ови поступци несумњиво сугерисани већом или мањом корисности коју она може да извуче из околних слика, потребно је да ове слике оцртају у неку руку, на страни коју окрећу мом телу, корисност коју би моје тело могло да извуче из њих. Ја примећујем доиста да се димензија, облик, шта више боја спољних објеката мењају према томе да ли се моје тело приближава или удаљује, према томе да ли снага мириса, интензитет звукова, расту или се умањује са одстојањем, да напоследку само ово одстојање представља пре свега меру у којој су околна тела заштићена у неку руку противу неопредне акције мог тела. У колико се мој хоризонт шири, изгледа да се слике које ме окружавају оцртавају на једној једноставној равни и да постају индиферентне за мене. У колико ја више сужавам овај хоризонт, у толико се више јасно објекти које он обухвата ешелонирају према већој или мањој могућности за моје тело да их додирне и крене. Они шаљу мом телу, као што би то чинило какво огледало, свој евентуелни утицај; они се уређују према растећим или опадајућим мојим снагама. Објекти који окружују моје тело одбијају могућу акцију мог тела на њих.

Сад ћу, не дирајући друге слике, модификовати мало ону слику коју ја називам: моје тело. У овој слици ја сечем у мисли све доводне нерве кичмено — можданог система. Шта ће бити? Неколико удара анатомским ножем исећиће неколико свежања живаца: остатак универзума и шта више мог тела остаће што су били. Извршена промена је дакле безначајна. Стварно целокупна „моја перцепција“ иш-

чезава. Расмотримо изближе то што се сад догодило. Ево слика које сачињавају универзум уопште, затим оне слике су блиске мом телу, напоследку само моје тело. У овој последњој слици главна улога центрипеталних нерава је да предаду кретања мозгу и кичменој мождини; центрифугални нерви враћају овај покрет периферији. Пресек центрипеталних нерава може да произведе дакле само једно дејство посве разумљиво а то је да прекине струју која иде од периферије ка периферији пролазећи кроз центар; то значи, дакле, да доведе моје тело у немогућност да црпи из средине ствари посред којих се налази квалитет и квантитет покрета потребних за делање противу ових. То је што се тиче радње и само радње. Ипак је то моја перцепција која ишчезава. Зар то не значи да моја перцепција сбежава тачно у скупу слика, попут какве сенке или одсева, виртуелне или могуће радње мог тела? Дакле, систем слика где је анатомски нож проузроковао само незнатну промену је оно што се назива у опште материјалан свет; а с друге стране оно што је ишчезло, то је „моја перцепција“ материје. Отуда потичу, провизорно, ове две дефиниције: Ја називам материјом скуп слика а перцепцију материје ове исте слике у односу на могућу акцију једне извесне одређене слике, мог тела.

Расмотримо дубље овај последњи однос. Посматрам моје тело са центрипеталним и центрифугалним нервима, са нервним центрима. Знам да спољни објекти утискују доводним нервима треперења која се преносе у центре, да су центри позорница врло различних молекуларних покрета, да ови покрети зависе од природе и положаја предмета. Промените предмете, измените њихов однос ка мом телу

и све је измењено у унутрашњим покретима мојих перцептивних центара. Али јесто тако све измењено у „мојој перцепцији“. Моја перцепција је дакле функција ових молекуларних покрета, она зависи од њих. Али како она зависи од њих. Ви ћете можда рећи да их она преводи и да ја себи представљам само, у последњој анализи, молекуларне кретање мождане супстанце. Али како би ова поставка имала икакав смисао пошто је слика нервног система и његових унутрашњих покрета по претпоставци само слика једног извесног материјалног објекта, и кад ја себи представљам материјални универзум у његовој целокупности? Истина је да се овде покушава да обиђе тешкоћа. Показује нам се један мозак сличан, по својој суштини, осталом материјалном универзуму, следствено: он је слика ако је универзум слика. Затим, пошто се хоће да унутрашњи покрети овог мозга стварају или одређују представу целокупног материјалног света, слику која претставља бескрајно слику можданих вибрација, узима се да се ни у овим молекуларним кретањима нити у кретању у опште виде слике као друге слике већ нешто што би било више или мање него слика, у сваком случају друге природе него слика, из чега би поникла представа неким правим чудом. Материја постаје на тај начин радикално различна од представе о којој ми следствено немамо никакву слику; према њој се ставља свет без слика о којој не можемо да имамо никакву идеју; напоследку да би испунили свест измишља се једна неразумљива акција ове материје без облика на ову мисао без материје. Истина је, међутим, да су кретања материје врло јасна у колико су слике и да нема места тражити у кретању нешто друго до оно што се у њему

види. Једина тешкоћа би била у томе да из ових сасвим посебних слика поникне бескрајна различност представа; али зашто би се на то мислило онда кад по мишљењу свих мождане вибрације чине део материјалног света и кад ове слике, следствено, узимају само мали део представе? — Шта су даље напоследку ова кретања и какву улогу ове посебне слике играју у представи свега? — За мене је ово јасно: то су, у унутрашњости мог тела, покрети са циљем да припреме, отпочињући исту, реакцију мог тела на акцију спољних објеката. Како су сами слике они не могу да створе слике; али они обележавају у сваком тренутку, као што би чинила бусола коју би премештали, положај извесне одређене слике, мог тела, у односу на околне слике. У јединству представе они нису од велике вредности, али су од капиталне важности за онај део представе коју ја називам: моје тело, јер они обележавају у сваком тренутку виртуелне поступке. Постоји само разлика у ступњу, не може бити разлике у самој природи, између тако зване перцептивне способности мозга и рефлексних функција кичмене мождине. Мождина преобраћа примљене надражаје у извршене покрете; мозак продужава примљене надражаје у реакције које се само јављају; али у једном као и у другом случају улога нервне материје састоји се у томе да спроводи, да компоује и да налаже покрете. Отуда долази онда то да „моја перцепција универзума“ изгледа да зависи од унутрашњих покрета мождане супстанце, да се мења кад се они мењају и да ишчезава кад су они уништени?

Тешкоћа овог проблема састоји се у главном у томе што се сива мождана маса и њене промене

замисљају као ствари које би биле саме себи довољне и које би се могле да изолују од осталог универзума. Материјалисти и дуалисти се слажу у основу у овоме. Они посматрају засебно извесне молекуларне покрете можда не материје; и онда једни виде у нашој свесној перцепцији фосфоресценцију која прави ове покрете и осветљава њихов траг; по другима наше перцепције се развијају у свести која изражава непрестано на свој начин молекуларне потресе корасте супстанце; и у једном и у другом случају то су стања нашег нервног система која наша перцепција хоће да оцрта или изрази. Али, да ли се може нервни систем да схвати као жив без организма који га исхрањује, без атмосфере у којој организам дише, без земље која се купа у овој атмосфери, без сунца око кога земља гравитира? Генералније речено: зар функција једног изолованог материјалног предмета није нешто апсурдно, јер овај предмет позајмљује своје физичке особине из односа које има са другим предметима и дугује за сваку своју одлуку, и следствено и за саму своју егзистенцију, месту које заузима у целокупном универзуму? Не треба рећи с тога да наше перцепције зависе само од молекуларних покрета можда не масе. Треба рећи да се оне мењају са њима, али да ови сами покрети остају потпуно везани за остали материјални свет. Није онда више само у питању да се зна како се наше перцепције везују за промене сиве масе. Проблем се проширује и поставља се на много јаснији начин. Ево једног система слика који ја називам мојом перцепцијом универзума, који се преокреће од дна до врха због лаких промена једне извесне привилеговане слике, мог тела. Ова слика заузима центар; према њој се управљају

све друге; на сваки од његових покрета све се мења, као да се обрнуо какав каледоскоп. Ево с друге стране истих слика, али свака је самостална; оне несумњиво утичу једне на друге али тако да утицај остаје увек у размери са узроком: то је оно што називам универзумом. Како да се објасни да ова два система постоје један поред другог и да су исте слике релативно непроменљиве у универзуму а бескрајно променљиве у перцепцији? Нерешен проблем између реализма и идеализма, шта више можда између материјализма и спиритуализма поставља се, дакле, по нашем мишљењу на следећи начин: Откуда могу исте слике да уђу једновремено у два различна система, у један где се свака слика мења за себе и у сасвим одређеној мери у колико трпи стваран утицај сколних слика, у други где се све мењају због једне само и у променљивој мери, где се рефлектује могући утицај све привилеговане слике?

Свака слика је унутрашња за извесне слике а спољашња за друге; али за скуп слика не може се рећи да је за нас унутрашњег карактера или спољашњег само односи између слика. Поставити питање да ли универзум постоји само у нашој мисли или и ван ње значи истаћи проблем у нерешљивим изразима под предпоставком да су разумљиви; значи осудити себе на бесплодну дискусију у којој ће изрази: мисао, универзум бити узети с једне и с друге стране на неизбежан начин у сасвим различном смислу. Да би се распра окончала, треба пре свега наћи један заједнички терен на коме се борба започиње, и како и једни и други сватају ствари само у облику слика, то можемо да поставимо проблем саме као функцију слика и само слика. Међутим,

ниједна филозофска доктрина не оспорава да исте слике могу да уђу једновремено у два различна система, у један који припада науци где свака слика, само у односу према себи, има апсолутну вредност, и у други који је свет свести, где се све слике управљају према главној слици, нашем телу чије промене прате. Постављено питање између реализма и идеализма постаје онда врло јасно: какви су односи између ова два система слика? Лако је увидети да се субјективни идеализам састоји у томе што изводи први систем из другог а да материјалистички реализам изводи други из првог.

Реалист полази доиста од универзума т. ј. од једног скупа слике којима управљају у њиховим међусобним односима непроменљиви закони, где последице остају у размери са својим узроцима а чији је карактер у томе што немају средишта те све се слике развијају на истој равни која се продужује бесконачно. Али је приморан да констатује да сем овог система има перцепција т. ј. система где се ове исте слике односе на само једну између њих, да се оне ешелонирају око ове у различним равнима и да се преображавају у својој целокупности због лакших промена ове централне слике. Идеалист полази од ове перцепције и у систему слика који он узима као дат постоји једна привилегисана слика, његово тело, по којој се управљају друге слике. Али чим он хоће да веже садашњост за прошлост и да предвиди будућност, принуђен је да напусти ово централно становиште, да врати све слике у исту раван, да претпостави да се оне не мењају више за њега већ саме за себе и да их третира тако као да оне не чине део једног система где свака промена даје тачну меру свог узрока. Само под овом погодбом наука

универзума постаје могућа; и пошто ова наука постоји, како она са успехом предвиђа будућност, хипотеза на којој лежи није произвољна хипотеза. Први систем је једини дат садашњем искуству; али ми верујемо у други самим тим што тврдимо континуитет прошлости, садашњости и будућности. На тај начин како у идеализму тако и у реализму поставља се први систем и покушава се да се из њега изведе други.

Али при овом извођењу не могу да успеју ни реализам ни идеализам јер се ниједан од ова два система слика не садржи у другом и сваки од њих је довољан самом себи. Ако узмете систем слика који нема центра, где сваки елемент има своју величину и своју апсолутну вредност, не видим зашто се овом систему придаје други, где свака слика узима неодређену вредност, која трпи све промене централне слике. Требало би, дакле, да би никла представа, да се изазове неки *deus ex machina* као што је материјалистичка претпоставка епифеноменистичке свести. Изабраће се, између свих слика са апсолутним променама које ће се најпре узети као дате, она коју називамо нашим мозгом и даће се унутрашњим стањима ове слике необична привилегија да се удвостручи, незна се како, репродукцијом овог пута релативном и променљивом свих других слика. Истина да се затим неће придати никаква важност овој представи, да ће се у њој видети нека фосфоресценција коју би за собом остављале можда не вибрирације: као да би можда на супстанца, можда на треперења, уоквирена сликама које састављају ову представу могле бити неке другачије природе од ових! За сваки реализам биће перцепција једна случајност и следствено мистерија. Али обрнуто, ако узмете један

систем несталних слика које су распоређене око једног привилегисаног центра и мењају се дубоко због неосетних премештања овог центра, ви искључујете пре свега природни поредак, поредак који је индиферентан за гледиште које се заузима и по граници од које почиње. Нећете моћи васпоставити овај поредак док са своје стране не изазовете један *deus ex machina*, претпостављајући, по једној произвољној хипотези, незнам какву унапред утврђену хармонију између ствари и духа или бар, да говоримо језиком Канта, између сензибилитета и разума. Онда ће наука постати једна случајност а њен успех мистерија. — Ви нећете дакле моћи извести ни први систем слика из другог нити други из првог, и ове две доктрине стављене једна насупрот другој, реализам и идеализам, кад се поставе напослетку на исти терет, наилазе, у супротном смислу, на исту сметњу.

Истражујући даље испод ових двеју доктрина, ви ћете им открити један заједнички постулат, који ћемо овако формулисати: перцепција је од чисто спекулативног интереса; она је чисто сазнање. Цела дијеккусија се односи на ранг који треба придати овом сазнању с погледом на научно сазнање. Једни узимају поредак науком утврђен и у перцепцији виде само нејасну и провизорну науку. Други истављају најпре перцепцију, уздигну је до апсолутног и држе науку за симболички израз стварности. Али и за једне и за друге, перцепције значе пре свега сазнање.

Ми, међутим, оспоравамо овај постулат. Он је оспорен и најповршнијим посматрањем структуре нервног система у животињској серији. И он се не би могао да прими а да се дубоко не замрачи троштруки проблем материје, свести и њиховог односа.

Кад се прати, корак по корак, развитак спољне перцепције од мисере па до виших кичмењака, утврђује се да је жива материја у стању прости протопласмичне масе надражљива и да се грчи, да је подложна утицају спољних надражаја, да одговара на њих механичким и хемиским реакцијама. У колико се више издижемо кроз серију организама, видимо да се физиолошки рад издељује. Нервне ћелије се појављују, мењају се и теже да се групишу у систем. Животиња, у исто време, реагира разноврснијим покретима на сполни утицај. Али и гад се примљени потрес не продужи одмах у извршен покрет, изгледа да само чека прелазку за то и исти утисак који преноси у организам промене околине одређује га (организам) или га припрема да се овој прилагоди. Код виших кичмењака разлика постаје несумњиво радикална између чистог аутоматизма који се налази нарочито у кичменој мождини и вољне акције за коју је потребна интервенција мозга. Могло би се замислити да се примљена импресија, у место да се развије још у покрете, спиритуализише у сазнању. Али је потребно само поредити структуру мозга са структуром кичмене мождине па да се убедимо да има само разлике у сложености, не и битне разлике, између функција мозга и рефлексне активности можданог система. Шта се, у истини, збива у рефлексној акцији? Центрипетални покрет саопштен надражајем одбија се одмах, посредством нервних ћелија мождине, у центрифугални покрет који одређује мишићну контракцију. У чему се састоји, с друге стране, функција можданог система? Периферички потрес у место да се пренесе непосредно у моторичну ћелију

мождине и да наложи мишићу потребну контракцију, пење се пре свега у мозак а затим силази у исте мотричне ћелије мождине које су интервенисале у рефлексном покрету. Шта се, дакле, добило у овом заобилажењу и шта је тражио у тако званим сензитивним ћелијама мождане коре? Ја не разумем и никад нећу схватити да он тамо црпи чудну моћ да се преобрази у представу ствари и сматрам у осталом ову претпоставку за излишњу као што ће се то видети мало доцније. Али оно што видим врло добро, то је да ове ћелије разних т. зв. сензорних региона мождане коре, ћелије које се налазе између завршних огранака центрипеталних живаца и мотричних ћелија Фоландове зоне, допуштају примљеном потресу да по вољи доспе до овог или оног моторног механизма кичмене мождине и да на тај начин изабере своје дејство. У колико се више буду умножавале ове уметнуте ћелије у толико ће оне имати више амибоидних продужења која су несумњиво у стању да се на разне начине приближе, у толико ће бити многобројнији и различнији путеви који су у стању да се отворе пред једним истим потресом који је дошао са периферије, и биће следствено више система покрета између којих ће један исти надражај оставити избор. Мозак није ништа друго, по нашем мишљењу, до једна врста централног телефонског бироа: његова улога је „да да везу“ или да учини да се на њу чека. Он не додаје ништа оном што прима; али како сви перцептивни органи шаљу тамо своје последње огранке и како сви мотрични механизми кичмене мождине и продужене мождине имају у њему своје овлашћене представнике, он представља доиста стварно један центар где периферични надражај долази у везу са овим

или оним мотричним механизмом, изабраним а не више наложеним. С друге стране, како се једна огромна множина мотричних путева могу да отворе у овој супстанци, сви одједном, по једном истом потресу који долази са периферије, овај потрес има способност да се дели у бесконачност и, следствено, да се дели у безбројне мотричне реакције које тек ничу. Тако да се улога мозга састоји у томе да час спроведе примљени покрет у изабрани орган реакције а час да отвори овом покрету све мотричне путеве да би он опртао ту све могуће реакције којима је испуњен и да би се сам анализирао распростирући се. Другим речима, мозак нам изгледа као оруђе анализе у односу на примљени покрет и оруђе за избор у односу на извршени покрет. Али и у једном и у другом случају његова улога се ограничава на то да пренесе и издвоји покрет. Живчани елементи не раде ни у вишим центрима мождане коре нити у кичменој мождини у циљу сазнања: они само опртавају одједном висину могућих акција или организују једну од њих.

То значи да нервни систем није ниуколико оруђе за фабрикацију или шта више за припрему представља: Он има функцију да прима надражаје, да припрема моторне апарате и да пружи што већи могући број ових апарата за један даљи надражај. У колико се више он развија, све су многобројније и даље тачке у простору које доводи у везу са моторним механизмима све сложенијим: на тај начин се повећава обим који он оставља нашој акцији и у томе се управо састоји његово све веће савршенство. Али ако је нервни систем конструисан, с краја на крај животињске серије, с погледом на једну акцију све мање потребну, не треба ли мислити да је терцеп-

ција, чији прогрес иде са његовим, потпуно управљена, и она исто тако, ка акцији а не ка чинством сазнању? И зар отада све веће богатство ове перцепције неће симболисати све већи део неодређености која је остављена на избор живом бићу у његовом одређивању према стварима? Пођимо, дакле, од ове неодређености као од правог начела. Потражимо, кад је ова неодређеност једном постављена, да ли се из ње не би могла да изведе могућност и шта више потреба свесне перцепције. Другим речима, узмимо овај систем солидарних и добро повезаних слика који се назива материјални свет и замислимо овде онде, у овом систему, **центре стварне акције** који су представљени живом материјом: кажем **да треба** да се око сваког од ових центара размести слике које су у зависности од његовог положаја које се са њим мењају; кажем, следствено, да се свесна перцепција **има** да јави и да је, шта више, могуће разумети како се ова перцепција јавља.

Да приметимо пре свега да један строг закон везује обим свесне перцепције за интензитет акције којим располаже живо биће. Ако је наша претпоставка основана, ова перцепција се јавља у одређеном тренутку у коме се од материје примљен потрес продужава у потребну реакцију. Кад је у питању један рудиментаран организам, био би потребан доиста, непосредан додир предмета у питању да би се произвео потрес и онда се неће ни најмање чекати на реакцију. Због тога је код нижих врста чуло пипања и пасивно и активно у исто време; оно служи томе да се упозна плен и да се исти дочепа, да се осети опасност и да се учини напор да се иста избегне. Различне израсли у протозореа, амбилакри

(израсли) екинодерма органи су и покрета и чула пипања којима се прима перцепција; оруђе којим целентери прље, једновремено је и оруђе за перцепцију и оруђе за одбрану. Једном речи, у колико више има реакција да буде непосредна, у толико више треба перцепција да личи на прост контакт, и целокупан процес перцепције и реакције једва се онда разликује од механичне импулсије коју прати потребан покрет. Али у колико реакција постаје неизвеснија, у колико је више места за оклевање, у толико се повећава одстојање са које животиња осећа акцију објекта за који се интересује. Чулима вида и слуха она се ставља у везу са све већим бројем ствари, трпи утицаје са све веће даљине; и било да ови предмети њој обећавају какву корист било да јој грозје каквом опасности, и обећања и претње су све даљи. Део независности којом једно живо биће располаже или, као што ћемо рећи, зона неодређености која окружује његову делатност допушта да се а priori процени број и удаљеност ствари са којима је у вези. Ма каква била ова веза, ма каква била, дакле, нитимна природа перцепције, може се тврдити да амплитуда перцепције мери тачно неодређеност долазеће акције, и следствено да се истакне овај закон: **перцепција располаже простором у оној пропорцији у којој акција располаже временом.**

Али зашто овај однос организма према предметима више или мање удаљеним узима посебни облик једне свесне перцепције? Расмотрили смо шта се дешава у организованом телу; видели смо покрете који су пренети или заустављени, метаморфозирани у извршене радње или растурене у радње које ничу. Изгледало нам је да се ови покрети односе

на акцију и само акцију; они остају потпуно страни процесу представе. Посматрали смо онда само акцију и неодређеност која је окружава, неодређеност која се садржи у самом строју нервне система, ради које је, тако изгледа, овај и био конструиран више него ради представе. Из ове неодређености, као једног факта, могли смо да закључимо о потреби перцепције т. ј. извесног применљивог односа између живог бића и утицаја више или мање удаљених објеката који га интересују. Откуда то да је ова перцепција свест и зашто се све одиграва **као да је** ова свест поникла из унутрашњих покрета моздане материје?

Да би одговорили на ово питање, ми ћемо пре свега да јако упростимо услове под којима се свесна перцепција ствара. Нема, стварно, перцепције у коју не би била утиснута сећања. Уз оно што је непосредно дато у садашњости нашим чулима мешамо хиљаду и хиљаду детаља нашег искуства из прошлости. Ова сећања најчешће преносе наше стварне перцепције од којих ми онда задржавамо само неке индикације, просте „знаке“ који имају за циљ да нас подсети на старе слике. Угодност и брзину перцепције имамо по ову цену; али отуда поничу исто тако и сваковрсне илузије. Ништа не спречава да се на место ове перцепције, која је сва прожета нашом прошлости, супституише представа коју би имала зрела и формирана свест али затворена у садашњости и апсорбована, искључујући сваки други рад, задатком да се саобрази спољњем објекту. Рећиће се да је то произвољна претпоставка и да ова идеална перцепција, која се добија елиминисањем индивидуалних случајности, не одговара ни најмање стварности? Али се ми надамо да ћемо

показати да су ове индивидуелне случајности урезане у ову безличну перцепцију, да се ова перцепција налази у самом основу нашег познавања ствари, и да је због тога што смо је превидели, што је нисмо разликовали од оног што меморија томе придаје или одузима, од целе перцепције начињена нека врста унутрашње и субјективне визије која би се разликовала од осећања својом јачином интензивности. Таква ће, дакле, бити наша прва претпоставка. Али она природно повлачи за собом другу. Ма како да се замишља кратко трајање једне перцепције, она заузима увек извесно трајање и тражи следствено извесан напор меморије која продужава више момената један у други. Шта више, као што ћемо покушати да покажемо, „субјективност“ сенсибилних квалитета састоји се нарочито у једној врсти контракције стварног, коју врши наша меморија. Кратко речено: меморија у ова два своја облика, у колико покрива једном завесом сећања основу неопредне перцепције и у колико прибира мношину момената, сачињава са собом основни принос личне свести у перцепцији, субјективну страну нашег знања ствари. Остављајући на страну овај принос да би наша идеја била чистија, ићићемо много даље по путу којим смо пошли. А затим ћемо се тога ослободити да би се вратили натраг и да би исправили, допуном меморије, оно што би било претерано у нашим закључцима. У ономе што иде треба видети, дакле, само једно шематично излагање и тражићемо да се привремено под перцепцијом разуме немоја конкретна и сложена перцепција која је пуна мојих сећања и која је увек од извесног трајања, већ чиста перцепција, перцепција која постоји више замишљена него фактички, она коју би имало једно

биће на месту где сам ја и живи као што ја живим, али апсорбовано садашњости, и способно, елиминирајући меморију у свим њеним облицима, да добије од материје непосредну и тренутну визију. Узмимо, дакле, ову претпоставку и упитајмо се како се објашњава свесна перцепција.

Извести свест (из нечега) било би смело предузеће, али оно није доиста овде потребно. Јер постављајући материјални свет добијен је један скуп слика; у осталом немогуће је нешто друго представити себи. Ниједна теорија не измиче овој нужности. Сведите материју на атоме у кретању: ови атоми, чак лишени физичких особина, не одређују се ипак само односом на једну визију и један контакт који су могући, она неосветљена а овај нематеријалан. Сабите атом у центре снаге, разлучите га да еволуира у вихорима у континуелном флуиду: овај флуид, ови покрети, ови центри одређују се сами само односом на једном немоћном додиру, једном импулсу без дејства и светлости безбојној; то су још слике. Већина је да једна слика може **да постоји** а да **не буде запажена**. Она може да буде ту а да не постоји представа о њој; и одстојање између ова два израза, присутности и представе, изгледа да управо мери интервал између саме материје и свесне представе коју имамо о овој. Али расмотримо ствари изближе и загледајмо у чему се управо састоји ова разлика. Ако други израз садржи **више** него први, ако при прелазу од присутности (постојања) до представе треба додати нешто, одстојање би било непрелазно и прелаз од материје ка перцепцији остао би завијен, нерасветљиван мистеријом. Не би било исто ако би се од првог израза могло прећи на други путем умањивања и ако би пред-

себе самих да би их њихово просто присуство преобратило у представе. Ево, међутим, слике коју ја називам материјалним објектом: ја имам о њему представу. Откуда долази то да она изгледа да није сама по себи оно што је за мене? То је с тога што се она, солидарна са свима другим сликама, продукује у оним које је прате као што је она продужавала оне које су јој претходиле. Да би се преобратила њена епистемологија у представу, било би довољно да се збрише једним потезом оно што јој следи као и оно што јој претходи, као и оно чим је испуњена, тако да од ње остане само њена спољна кора, танки омотач. Оно што одликује присутну слику као објективну реалност од једне слике као представе, то је потреба у којој се налази да дејствује сваком од својих тачака на све тачке других слика, да пренесе тоталитет свог што прима, да свакој акцији стави насупрот реакцију једнаку и супротну, да не буде ништа друго до пут којим пролазе у свима правцима промене које се преносе кроз неизмерност вационе. Ја ћу је преобратити у представу ако бих могао да је изолујем, нарочито ако бих могао да изолујем од ње њен омотач. Представа је увек присутна али увек виртуелна, неутрализована, у тренутку кад би прелазила у акт; принуђена да се продужи и изгуби у нешто друго. Да би се добило ово преобраћање потребно је не да се осветли објект, већ напротив да се неке његове страше замраче, умањити га највећим делом, тако да се остатак, у место да остане окружен средином као **ствар**, одваја од исте као **слика**. Ако, дакле, жива бића образују у вациони „центре индетерминације“, и ако се степен ове индетерминације мери по броју и висини њених функција, разумљиво је да само њихово присуство

може да буде равно понижлају свих делова објекта којима се њихове функције не интересују. Кроз њих (жива бића) ће проћи, у неку руку, оне између спољних акција које су им индиферентне, друге, изоловане, постаће „перцепције“ самим њиховим изоловањем. Све ће се тако одишрати по нас као кад би одбијали на површинама светлост која из њих избија, светлост која продирући све даље не би никад била откривена. Слике које нас окружују окрећуће нашем телу ону страну, овог пута осветљену, која га интересује; оне ће одвојити од своје супстанце оно што будемо у том пролазу (кроз нашу свест) задржали, оно на шта смо у стању да утичемо. Индиферентне једне за друге због радикалног механизма који их везује оне се јављају једне другима са свима странама једновремено, што значи да оне дејствују и реагују између себе свим својим елементарним странама и да ниједна од њих, следствено, није запажена и не запажа свесно. Ако се оне, напротив, сударе где са извесном спонтаном акцијом, њихова акција је у толико умањена и ово умањење њихове акције је управо представа коју имамо о њима. Наша представа о стварима поникла би, дакле, у главном, отуда што се оне одбијају о нашу слободу.

Кад један светлосни зрак прелази из једне средине у другу, он пролази кроз исту обично мењајући правац. Али односне густине двеју средина могу бити такве да, под извесним нагибним углом, нема више могућности за прелом. Онда наступа потпуно одбијање (светлост). Онда се од светлосне тачке образује виртуелна слика која симболизира, у неку руку, немogućност у коме се налазе светлосни зраци да продуже свој пут. Перцепција је појава

исте врсте. Оно што је дато (свести), то је тоталитет слика материјалног света са свима њиховим унутрашњим елементима. Али ако ви замислите центре праве активности т. ј. спонтане, зраци који би доспели у исте и који би били од интереса за овај активитет, у место да прођу кроз исте, појавиће се да одртају контуре предмета који их шаље. У томе неће бити ништа позитивно, ништа што се придодаје слици, ништа ново. Објекти ће само оставити нешто од њихове стварне акције да би представили на тај начин њихову виртуелну акцију т. ј. у основу могући утицај живог бића на њих. Перцепција личи онда доста на појаве одбијања светлости који наступају због спреченог прелома; то је као неко дејство светлосне илузије.

То значи да за слике постоји само проста разлика у степену а не у њиховој битности, између њиховог постојања и тога да буду од **свести примљене**. Стварност материје се састоји у целокупности њених елемената и њихових сватоврсних акција. Наша представа о материји је могућност наше могуће акције над телима; она почиње од елиминације онога што је без интереса за наше потребе и опште је речено, за наше функције. Могло би се рећи, у извесном смислу, да је перцепција од стране ма какве бесвесне материјалне тачке, далеко пространија и потпунија него наша, јер ова тачка прима и преноси акције свих тачака материјалног света док наша свест достиже до истих само у извесним деловима и у извесном погледу. Свест — у спољној перцепцији — састоји се управо у овом избору. Али има, у овој нуждној сиротињи наше свесне перцепције, нешто позитивно што већ наговештава дух: то је, у етимолошком смислу речи, разликовање.

Ова тешкоћа проблема којим се бавимо потиче отуда што замислимо перцепцију као фотографски снимак ствари који би се узео са једне одређене тачке са специјалним апаратом, органом за перцепцију, који би се затим развијао у мождавној супстанци не знам каквим процесом хемиске и психичке прераде. Али како не увидети да се фотографија, ако има фотографије, већ садржи и шалази већ у самој унутрашњости ствари и за све тачке простора? Ниједна метафизика, ниједна физика пита више не може се отети овом закључку. Саставите универзум од атома, у сваком од њих се осећају, квалитативно и квантитативно, променљиве према одстојању, извршене акције од свих атома материје. Центрима снага? Линије снага које потичу у свима правцима од свих центара управљају на сваки центар ушцаје целокупног материјалног света. Или монадама напоследку? Свака монада је, као што је замислио Лајбниц, огледало универзума. Сви се, дакле, слажу у овом. Само, ако се узме ма које место у универзуму, може се рећи да акција све материје пролази кроз исто без ошпора и не трошећи се и да је фотографија свега у истом транспарентна: нема иза плоче мрачног заклона на коме би се одржала слика. Наше „зоне недржењости“ идрале би у неку руку улогу заклона. Оне не додају ништа ономе што постоји; оне чине само да стварна акција прође а да виртуелна акција остане.

То није само једна претпоставка. Отривчавамо се да формулишемо дата без којих не може да буде ниједна теорија перцепције. Ниједан психолог, доиста, неће прилишати студији спољне перцепције док бар не замисли могућност материјалног света т. ј., у основу, виртуелну перцепцију свих ствари.

У овој материјалној маси само могућој изоловати се посебан предмет који ја називам моје тело и у овоме телу перцептивни центри: показале им се потрес који долази са неке тачке из простора који се преноси преко нерава и достиже центре. Али се овде додаје нешто необично. Овај материјални свет који је окружавао тело, ово тело у ком је склоњен мозак, овај мозак у коме смо разликовали центре, све то нестаје наизмада; и као под мађичком палицом појављује се, као једна ствар потпуно нова, представа оног што се најпре поставило.

Ова представа се ставља ван простора да не би имала ништа заједничко са материјом од које се пошло: што се тиче саме материје, хтели би да се ње ослободје, међутим је ово немогуће, јер ове појаве представљају међу собом поредак тако строг, тако равнодушан по тачку која се узима као почетна да ова правилност и ова равнодушност садињавају доиста једну независну егзистенцију. Мора се онда с реингиацијом да задржи фантом материје. Биће бар лишена свих квалитета који дају живот. У безобличној средини изрезаће се слике које се крећу; или шта више (што излази готово на исто) замислиће се односи величине који би се међу собом слагали функције које би евоцирале развијајући своју садржину: од тог момента представа са љупкином од материје развијала би се слободно у просторној свести. Потребно је, међутим, и пити а не само сећи. Потребно је сад објаснити како ће се ови квалитети које сте одвојили од њихове материјалне подлоге сад са њом сјединити. Сваки атрибут за који ви умањите материју проширује интервал између представе и њеног предмета. Ако ви учините да ова материја буде беспросторна, како ће она остати

просторна. Ако je сведete na хомогено кретање, откуда ће нићи квалитет? Нарочито, како да се замисли однос између сликарства и слике, између материје и мисли, јер сваки од ова два израза садржи, по дефиницији, оно што не садржи други? И тако ће тешкоће ницати у вашем ходу и сваки напор који будете учинили да одбаците једну од њих учиниће да ће понићи многе друге. Шта вам ми тражимо онда? Да се само одречете ваше мађичке палице и да продужите путем којим сте најпре поплли. Показали сте нам спољне слике које допире до наших чули, модификујући перве, и преносећи свој утицај на мозак. Идите до краја. Покрет ће проћи кроз мождану супстанцу, бавиће се тамо а затим ће се развити у вољну акцију. То је све што садржи механизам перцепције. Што се тиче саме перцепције, у колико је она слика, ви немате да излажете њену генезу, јер сте је поставили најпре и зато што, у осталом, ни сте могли да је не поставите: узимајући мозак као дат, узимајући (у том смислу) најмању партикулу материје, зар ви ни сте дали себи тоталитет слике? Оно што имате, дакле, да објасните, није како перцепција није, већ како се она ограничава, јер она би била, по правилу, слика целине а она се, фактички, своди на оно што вас интересује. Али ако се она разликује управо од чисте слике по томе што се њени делови уређују у односу према једном променљивом центру, она се ограничава, фактички, да оцрта део индетерминације који је остављен за поступке ове специјалне слике коју ви називате ваше тело. И следствено, обрнуто, индетерминација покрета тела, таква каква последи од структуре сиве мождане масе даје тачну меру обима ваше перцепције. Не треба се, дакле, чудити ако се све дешава

као да би валпа перцепција потицала из унутрашњих покрета мозга и излазила, у неку руку, из корастих центара. Она не би могла нићи, јер је мозак слика као и друге, заогрнута масом других слика и било би апсурдно да оно што садржи изађе из оног што садржи. Али како структура мозга пружа тачан план покрета између којих можете да бирате: како, с друге стране, део спољних слика који се изгледа враћа себи самом да би конституисао перцепцију, оцртава управо све тачке универзума на које би ови покрети могли да утичу, свесна перцепција и мождана промена подударују се потпуно. Узајамна зависност ова два израза потиче просто отуда што су они, и један и други, функција трећег, индетерминације воље.

Узмимо, на пример, једну светлосну тачку Р чији зраци дејствују на разне тачке: а, в, с мрежњаче. У овој тачки Р наука локализује треперења извесне амплитуде и извесног трајања. У овој истој тачки Р свест прима светлост. Покушавамо да покажемо, у овој студији, да су оне у праву и једна и друга (и наука и свест), и да нема битне разлике између светлости и њених кретања ако се кретању да јединство, недељивост и квалитативна хетерогеност што апстрактна механика одбија, с тим да се исто тако види у осећајним квалитетима толико контрација извршених од наше меморије: наука и свест поклопиће се одмах. Ограничимо се привремено да кажемо, не улазећи овде дубље у смисао речи, да тачка Р шаље мрежњачи светлосна треперења. Шта ће се догодити? Ако видна (чула вида) слика тачке Р не би била дана, имало би места шофражити како се она образује, и брзо би се нашли пред једним нерешљивим проблемом. Али ма на који начин да се

ствар узме, немогуће је не поставити је најпре: једино питање је, дакле, знати зашто је и како ова слика **изабрана** да чини део моје перцепције, онда кад су безброј других слика од тога искључене. Ја међутим, видим да су треперења пренета са тачке Р на разни корпускуле мрежњаче спроведена у подкорасте и корасте оптичне центре а често и у друге центре и да их ови центри час предају моторним механизмима а да их час заустављају провизорно. Живчани елементи су ти који дају потресу (треперењу) који су примили његово дејство; ови симболизирају индетерминацију воље; од његове независности зависи ова индетерминација; а, следствено, свака повреда ових елемената, умањујући нашу могућу акцију, умањиваће у толико перцепцију. Другим речима, ако постоје у материјалном свету тачке где се примљена треперења не преносе механички, ако постоје, као што смо рекли, зона индетерминације, ове зоне се налазе на оном путу који називамо сензорно-моторни процес; а по том има све да се одигра као кад би зраци Ра, Рb, Рс, били запажени на дужи овог пута а затим **пројектовани** у Р. Шта више ако је ова индетерминација ствар која измиче опиту и рачуну, то не важи и за нервне елементе којима је примљени утисак и пренет. Овим елементима имају дакле да се баве физиолози и психолози; њима ће се регулисати и објаснити сваки детаљ спољне перцепције. Моћи ће се рећи, ако се хоће, да се надражај, пошто се пренео дуж ових елемената и достигао центар, преобразио тамо у свесну слику која је затим екстериозирана у тачке Р. Али, изражавајући се тако, ми ћемо се просто повести за захтевима научне методе; неће се никако описати стварни процес. Стварно нема беспросторне слике која би се формирала у свести

а затим пројектовала у Р. У ствари тачка Р, зраци које баца, мрежњача и нервни елементи у питању образују једну солидарну целину, светлосна тачка Р чини део исте и у Р је а не на другом месту слика Р формирана и примљена.

Замислилајући тако ствари ми се само враћамо највишном уверењу обичног схватања. Сви смо ми у почетку веровали да смо ушли у сам објект, да смо га схватили у њему самом а не у нама. Ако психолог одбацује једну тако просту идеју, тако блиску стварности, то је с тога што му интрацеребрални процес, овај најмањи део перцепције, изгледа да је еквивалент целокупне перцепције. Збришите запажени објект задржавајући унутрашњи процес; изгледа му да слика објекта остаје. Његово веровање се може да објасни лако: има многих стања, као што су н. пр. халуцинација и сан, где ничу слике које подражавају потпуно спољној перцепцији. Како је, у сличном случају, објект ишчезао док мозак остаје и даље, закључује се отуда да је довољан мождани феномен да никне слика. Али не треба заборавити да у свима психолошким стањима ове врсте меморија игра главну улогу. Ми ћемо, међутим, покушати даље да покажемо да, кад се перцепција једном узме како је схватимо, меморија **треба** да се јави и да ова меморија, исто као и сама перцепција, нема свој потпун и стваран услов у каквом можданом стању. Не приступајући још расматрању ових двеју тачака, ограничимо се на једну врло просту примедбу која није уосталом нова. Многа слепа новорођенчад имају своје центре чула вида неповређене: ипак она живе и умиру немајући кроз свој живот ниједну представу чула вида. Слична слика не може се, дакле, да појави ако спољни објект није бар једном играо уло-

гу: он има, следствено, бар једном, да је ушао стварно у представу. Ми, дакле, не тражимо друго шта за сад јер је овде реч о чистој перцепцији а не о сложеној перцепцији меморије. Одбаците, дакле, принос меморије, рассмотрите перцепцију у сировом стању, принуђени сте да признате да нема никад слике без објекта. Али чим ви придате интрацеребралним процесима спољни објект који је томе узрок, ја видим врло добро како је слика овог објекта дата са њим и у њему, не видим, међутим, ни најмање како би она никла из можданих треперења!

Кад каква повреда нерава или центара прекине пренос нервног треперења, перцепција се умањује за толико. Треба ли се томе чудити? Улога нервног система састоји се у томе да искористи ово треперење, да га преобрати у практичне поступке, стварно извршене или само виртуелне. Ако надражај, са овог или оног разлога, не пролази више, било би чудно да се одговарајућа представа ипак јави јер би онда ова перцепција ставила наше тело у везу са тачкама у простору које га не би више непосредно позивале да учини избор. Исеците оптички нерв једне животиње; треперење које је пошло од светлосне тачке не преноси се више на мозак а одатле на моторне нерве; прекинута је веза између спољнег предмета и моторних механизма дотичне животиње обухватајући и оптички нерв; перцепција чула вида је, дакле, постала немогућа и у овој немогућности састоји се управо бесвесност. Да се материја запази без помоћи нервног система, без органа за чула, то се може теоретски замислити; али то практички није могуће јер перцепција овакве врсте не би служила ничем. Она би била погодна за какав фантом а не и за живо биће које дела. Живо тело се замиш-

ља као једно царство у царству, нервни систем као једно засебно биће, чија би функција била најпре да изради перцепције а затим да створи покрете. У истини мој нервни систем који се налази између предмета који изазивају потресе (треперења) у мом телу и оних на које бих ја могао да утичем, игра улогу једног простог спроводника који преноси, раздељује или зауставља покрет. Овај спроводник се састоји из огромне множинне влакана која су затегнута од периферије ка центру и од центра ка периферији. Колико год има влакана која полазе од периферије центру, толико има тачака у простору које су у стању да подстакну моју вољу и да поставе, тако рећи, елементарно питање мојој моторичној активности: свако постављено питање је управо оно што називамо перцепцијом. Према томе перцепција је умањена за један од својих елемената увек кад је једно од сензитивних влакана пресечено, јер онда један део спољашњег објекта не може да изазове активност а исто то бива увек кад је устављена каква навика, јер у том случају увек готов одговор чини да је питање излишно. Оно што ишчезава у једном и у другом случају, то је видљиво одбијање потреса ка њему самом, повратак светлости ка слици одакле она полази, или пре она дисоцијација, оно **разликовање** које чини да се перцепција издваја од слике. Може се, дакле, рећи да се детаљ перцепције саображава тачно према т. зв. сензитивним нервима али да перцепција у својој целини има прави разлог свог постојања у тенденцији тела да се креће.

Оно што уопште проузрокује илузију у овој ствари, то је очевидна равнодушност наших покрета према надражају који их изазива. Изгледа да покрет мог тела да би достигао и модификовао један об-

јект остаје исти, било да сам обавештен о његовом постојању чулом слуха, било да ми је он откривен чулом вида или чулом пипања. Моја моторична активност постаје онда једно засебно јединство, једна врста резервоара из кога покрет излази по вољи, увек исти за исту акцију, ма каква била врста слике која га је изазвала да се јави. Али, стварно, карактер споља идентичних покрета модификован је изнутра, према томе да ли они дају одговор на утисак чула вида, слуха или чула пипања. Запамтам мношину објеката у простору; сваки од њих у колико се јавља у визуелном облику изазива моју активност. Ја изгубим изненада вид. Несумњиво да располажем још истом количином и истим квалитетом покрета у простору; али ови покрети не могу више да се координирају са визуелним утисцима; они ће морати у будуће да иду за утисцима чула пипања и у мозгу ће се несумњиво појавити нов распоред; протопластичне еспанзије моторних нерава, у мозданој кори, биће сада у вези са много мањим бројем оних нервних елемената који се називају сензорни. Моја активност је, дакле, стварно доста умањена, у том смислу да ако ја могу да извршим исте покрете, објекти ће ми зато дати мање прилике. Следствено: нагли прекид оптичког спроводника имао је као главну и дубоку последицу да угуши читав један низ радња у мојој активности: ова радња, међутим, као што смо видели, је сама перцепција. Додиремо овде трешку оних по којима перцепција није из сензорног потреса у правом смислу речи а не из једне врсте пипања које је постављено нашој моторичној активности. Они одвајају ову моторичну активност од перцептивног процеса и како изгледа да она највише уништење перцепције, они закључују из

тога да је перцепција локализована у т. зв. сензорним нервним елементима. У истини она се не налази ни у сензорним ни у моторним центрима; она мери спољашњост њихових односа и постоји тамо где се јавља.

Психолози који су изучавали детињство знају добро да је наша представа у почетку безлична. Тек постепено и снагом индукција она прима наше тело као центар и постаје наша представа. Лакко је у осталом разумети механизам ове операције. У колико моје тело мења место у простору, све остале слике се мењају; ова остаје, међутим, непроменљива. Морам, дакле, да од ње направим центар са којим ћу везати остале слике. Моје веровање у спољни свет не долази и не може да дође отуда што ја пројектујем ван себе непросторне осећаје: како би ови осећаји добили просторност и одакле бих ја извукао појам спољашњег? Али ако се прими, као што то искуство потврђује, да је скуп слика дат најпре, ја увиђам врло лепо како моје тело заузима на крају крајева у овом склопу слика једно привилегисано место. Разумем исто тако како није појам унутрашњег и спољашњег који је у почетку само разликовање мог тела од других тела. Пођите доиста од мог тела као што се то чини обично; ви ми никад нећете моћи објаснити како се утисци примљени на површини мог тела и који интересују само ово тело конституишу за мене у независне објекте и образују један спољни свет. Дајте ми напротив слике у опште; моје тело ће се неизбежно на крају крајева обележити међу њима као засебна ствар, пошто се оне једнако мењају а оно остаје непромењено. Разлика између унутрашњег и спољашњег свешће се на тај начин на разлику између дела и целине. Постоји пре свега

скуп слика; има, у овом скупу, »центра акције« о које се слике у питању одбијају; тако ничу перцепције и радње се приправљају. Моје тело је оно што се обележава у центру свих перцепција; моја личност је биће на које се односе ове радње. Ствари се расветљују ако се тако пође од периферије представе ка центру као што чини дете, на шта нас позива и неопредно искуство и обично схватање. Све се замрачује напротив и проблеми се умножавају ако се пође, са теорицима, од центра ка периферији. Откуда ниче онда та идеја једног спољњег света вештачки конструисаног, део по део, са беспросторним осећајима за које се не зна ни кад ће они образовати просторну раван ни како ће се оне затим пројектовати ван нашег тела? Зашто се хоће, противу све очевидности, да пођем од мог свесног ја ка мом телу, затим од мог тела ка другим телима, кад се ја стављам стварно одмах у материјални свет уопште, да бих ограничио постепено центар акције који ће се назвати моје тело те да бих га на тај начин разликовао од свих других тела? Има у овом веровању да наша спољна перцепција има најпре непросторан карактер толико нагомиланих илузија, нашло би се у тој идеји да ми пројектујемо ван нас чисто унутрашња стања толико неспоразума, толико хромих одговора на рђаво постављена питања да не можемо претендовати да ћемо одмах осветлити ово питање. Надамо се да ће светлост постепено јачати у колико будемо јасније показали, иза ових илузија, метафизичку збрку неиздељеног простирања и хомогеног простора, психолошку збрку »чисте перцепције« и меморије. Оне су у осталом, везане за стварна факта које можемо још сад да означимо да би исправили њихово тумачење.

Први од ових факата је да наша чула имају потребу да се израде. Ни чуло вида ни чуло слушања

не могу одмах да локализују своје утиске. Читава серија приближавања и индукција је потребна којима ми координирамо постепено наше утиске једне с другима. Отуда се прелази на идеју осећаја који су непросторни у својој битности и који би образовали просторност стављајући ове једне поред других. Али ко не увиђа да ће наша чула, по самој претпоставци коју смо узели за полазну тачку, имати исто тако потребу да се образују — без сумње не да би се сложила са стварима већ да се сложе међу собом? Ево међу свима сликама једне извесне слике коју ја називам мојим телом чија се виртуелна акција изражава привидном рефлексijом, на њих саме, околних слика. Колико буде за моје тело врста могуће акције, толико ће бити, за друга тела, различних система рефлексije и сваки од ових система ће одговарати једном од мојих чула. Моје тело се понаша, дакле, као слика о коју би се одбијале друге анализирајући ове са гледишта различних акција које би се извршиле над њима. Следствено, сваки од примљених квалитета од мојих различних чула по истом објекту симболизира извесан правац моје активности, извесну потребу. Хоће ли сада све ове перцепције једног тела преко мојих различних чула, кад се скупе, да даду потпуну слику овог тела? Без сумње не, јер су оне покушљене у скупу. Примити све утиске тачака свих тела значило би свићи на стање материјалног објекта. Свесно примати значи одабирати и свест се пре свега састоји у овом практичном разбору. Различне перцепције једног истог објекта које ми дају моја чула неће, дакле, реконструисати потпуну слику објекта, оне ће остати одвојене једне од других интервалима који мере, у неку руку, толике празнине у мојим потребама: да би се испуни-

ли ови интервали потребно је васпитати чула. Ово васпитање има за циљ да хармонизира моја чула између њих самих, да утврди између оног што она пружају континуитет који је разбијен самим дисконтинуитетом потреба мог тела, да реконструише на послетку приближно целину материјалног објекта. На тај начин ће се објаснити, по нашој претпоставци, потреба васпитања чула. Упоредимо ово обашњење са претходним. По првом, непросторним осећајима чула вида сложиће се са непросторним осећајима чула шипања и других чула да би дали, својом синтезом, идеју једног материјалног предмета. Али се не види пре свега како ће ови осећаји добити просторност, а нарочито, како ће кад добију једном просторност у опште, објаснити фактичко претпостављање једног од њих за једну тачку у простору. А затим се може да постави питање по каквом срећном поклапању, по каквој претходној хармонији ће се ови осећаји различитих врста сложити заједно да би се образовао један сталан објект, у будуће учвршћен, заједнички за моје и свих људи искуство, подложен у потледу других објеката непроменљивим правилима која се називају закони природе. По другом, на против: »дата наших различитих чула« су квалитети ствари, перципирани пре свега у њима самима пре него у нама: је ли чудно што се они спајају кад их је само апстракција разделила? — По првој хипотези материјални предмет није ни у колико оно што ми примећујемо: ставиће се с једне стране свесни принцип са сенсибилним квалитетима а с друге стране материја о којој се не може ништа рећи, која се дефинише негативно јер смо је претходно лишили свега оног што је открива. По другој хипотези, могуће је све дубље сазнање материје. Не одвајајући ништа од

ње што је примећено, ми треба напротив да приближимо све сенсибилне квалитете, да изнађемо њихово сродство, да утврдимо између њих континуитет који су наше потребе разбиле. Наша перцепција материје није онда више ни релативна ни субјективна, бар начелно и апстрахујући, као што ћемо мало доцније видети, афекцију а нарочито меморију; она је само издељена множином наших потреба. — По првој хипотези, дух се исто тако не може упознати као и материја јер му се придаје способност, која се не може дефинисати, да евоцира осећаје, не зна се откуда, и да их пројектује, не зна се зашто, у простор где ће они формирати тела. По другој хипотези, улога свести је јасно обележена: свест значи могућу акцију; добијене форме од стране духа, оне које нам прикривају суштинину, имају бити одбачене у светлости овог другог принципа. Увиђа се, на тај начин, по нашој хипотези, могућност да се јасније разликује дух од материје и да се они приближе. Оставимо, међутим, на страну ову прву тачку и приђимо другој.

Други факт који се наводио као разлог састојао би се у смислу што се дуго времена називало »специфична енергија нерава«. Зна се да ће најдражкај оптичког нерва спољним шокком или електричном струјом дати једну визуелну сензацију, да ће ова иста електрична струја, примењена на акустички или носо-фаринџски нерв изазвати осећај укуса или звука. Од свих посве посебних факата прелази се на она два врло генерална закона да различити узроци, дејствујући на исти нерв, изазивају исти осећај, и да исти узрок дејствујући на разне нерве изазива различите осећаје. Из ових закона се изводи да су наше сензације (осећаји) само сиг-

нали, да је улога сваког чула да преведе на сопствени језик хомогене и механичке покрете који се збивају у простору. Окуда, напослетку, идеја да се раздвоји наша перцепција на два различна дела, који нису у стању у будуће да се споје: с једне стране хомогени покрети у простору, с друге стране непросторне сензације у свести. Није наше да улазимо у разматрање физиолошких проблема које тумачење двају закона изазива: ма како да се охвате сви закони, било да се придаје специфична енергија нервима, било да се она везује за центре, налази се на нестремостије тешкоће. Али су и сами закони све проблематичнији. Већ је Lotze слутио њихову нетачност. Очекивао је, да би у њих веровао, „да звучни таласи даду ску сензацију светлости или да светлосне вибрације изазову звук у уху¹⁾“. У истини сва ова факта која су давана као разлог изгледа да се свде на један тип: једноставан надражај који је у стању да произведе различне сензације, многоструки надражаји који су у стању да изазову једну исту сензацију, јесу или електрична струја или какав механички узрок који је у стању да произведе у органу промену електричне равнотеже. Може се да постави, дакле, питање да ли електрични надражај не би обухватао разне **компоненте**, одговарајући објективно осећајима различних врста и да ли се улога сваког чула не састоји у томе да извуче из целине компоненту која га интересује: то би онда досиста били исти надражаји који би проузроковали исте сензације, и различни надражаји који би проузроковали различне сензације. Повољнија тачније, тешко је допустити да електризација језика, на пример, не изазове хемиске про-

¹⁾ Lotze, *Métaphysique*, стр. 526 и даље.

мене; то су, међутим, оне промене које називамо, у овима случајевима, осећајем укуса. С друге стране ако је физичар могао да идентификује светлост са електро-магнетском пертурбацијом, може се обрнуто рећи да је оно што он назива електро-магнетском пертурбацијом светлост, тако да би оптички нерв светлост перцепирао објективно при електризацији. Изгледало је да доктрина специфичне енергије није била чвршће устаљена ни за једно чуло као за уво: исто тако није стварно постојање запажене ствари постало вероватније. Не инсистирамо на овим фактима, јер ће се о њима наћи експозе и дубље разматрање у једном скорашњем делу¹⁾. Опрашћимо се на примедбу да сензације о којима се свде говори нису примљене слике ван нашег тела већ више афекције локализоване у самом нашем телу. Изази, међутим, из природе и дестинације нашег тела, као што ћемо видети, да сваки од ових елемената званних сензитивних има своју сопствену стварну акцију која треба да буде исте врсте као њена виртуелна акција на спољне предмете које обично прима, тако да је на тај начин разумљиво зашто изгледа да сваки нерв вибрира на начин одређен сензацијом. Али, да би се разјаснила ова тачка, потребно је да се расмотри природа афекције. Самим тим прилазимо трећем и последњем аргумен-ту који смо хтели да расмотримо.

Овај трећи аргуменат добија се при прелазу, по неосетним ступњима, од репрезентативног стања просторног ка афективном стању које изгледа беспросторно. Отуда се закључује на природну и потребну непросторност сваког осећаја, пошто се про-

¹⁾ Schwartz, *Das Wahrnehmungsproblem*, Leipzig 1892, стр. 313 и даље.

стор придаје осећају а процес перцепције се састоји у екстериоризацији унутрашњих стања. Психолог полази доиста од свог тела и како му утисци примљени на периферији његовог тела изгледају довољни за реконституцију целокупног материјалног универзума, то он своди универзум пре свега на своје тело. Али овај први положај се не може да одржи; његово тело нема и не може да има ни више ни мање стварности од осталих тела. Треба, дакле, ићи даље, применити до краја начело, и пошто се универзум сведе на површину живог тела, степнути само ово тело у једном центру који ће се замислити на крају крајева као беспросторан. Онда ће се замислити да из овог центра полазе беспросторне сензације које ће порастати и испуниће се тако рећи, развити у просторност и даће нам напоследку наше тело као просторно а затим и све друге материјалне предмете. Ова претпоставка, би, међутим, била немогућа, кад не би управо постојала између слика и идеја, ових као непросторних а оних просторних, једна серија међустања, која су више или мање нејасно локализована а то су афективна стања. Наш разум, идући за својом уобичајеном игузијом, поставља ову дилему да је једна ствар просторна или није; и како је афективно стање нејасно просторно, непотпуно локализовано, он закључује из тога да је ово стање потпуно непросторно. Али онда ће се сукобљива стања простирања и саме просторности објаснити не знам каквом особином добијеном од непросторних стања; историја перцепције постаће историја унутрашњих и непросторних стања која се простиру и пројектују ван. Хоће ли се овој аргументацији да да други облик? Нема перцепције која не би могла, појачавањем акције њеног предмета.

на наше тело да постане афекција а нарочито бол. На тај начин се прелази неосетно од додира чијом на увод. Обрнуто, бол који се смањује постепено се поклапа са перцепцијом свог узрока и распростире се, тако рећи, у представу. Изгледа, дакле, да постоји разлика у ступњу а не у суштини између афекције и перцепције. Прва је, међутим интимно везана за моју личну егзистенцију: шта би било, заиста, са болом који би био одвојен од субјекта који га осећа? Треба да буде, дакле, тако изгледа, исто то и са другом, да се испољена перцепција конституише пројекцијом, у простору, афекције која је постала нешкодљива. Реалисти и идеалисти се слажу да овако схвате ствар. Ови виде у материјалном универзуму само синтезу субјективних и непросторних стања, они други додају да иза ове синтезе постоји независна реалност која јој одговара; али и једни и други закључују, при постепеном прелазу афекције у представу, да је представа материјалног универзума релативна, субјективна и, тако рећи, изашла из нас у место да смо се ми најпре издвојили од ње.

Пре него би крипиковали ово тумачење једног тачног факта које се може да оспори, покажимо да оно не може да објасни, да не успева шта више да расветли ни природу бола ни природу перцепције. Да афективна стања по суштини везана за моју личност, која би нестала кад бих ја испчезао, могу, самим дејством смањивања интензитета, да добију просторност и заузму одређено место у простору, да образују стално искуство, увек у складу са самим собом и искуством других људи, то ће нам се тешко мисли да објасни. Ма шта се чинило, морале се дати сензацијама, у једном или другом об-

звину, најпре просторност а затим независност, што се хтело избећи. Али афекција, с друге стране, неће бити јаснија, по овој хипотези, од представе. Јер ако се не види како афекције, смањујући интензитет, постају представе, не разуме се исто тако како иста појава, која је била најпре дата као перцепција, постаје афекција повећањем интензитета. Има у ослу нешто позитивно и активно, што се рђаво објашњава кад се каже, као извесни филозофи, да се он садржи у нејасној представи. Али се у томе не састоји још главна тешкоћа. Неоспорно је да постепено појачавање надражаја претвара на крају крајева перцепцију у бол; исто је тако истинито да се преображај сиртава од једног одређеног тренутка: зашто у овом моменту пре него у другом? и који је специјалан разлог да једна појава за коју сам био у почетку равнодушни посматрач постане одједном за мене од виталног интереса? Не схватам, дакле, у овој предпоставци ни зашто, у једном тако одређеном тренутку, смањење интензитета у појави даје овој неко право на просторност и привидну независност, нити како повећање интензитета ствара, у једном тренутку више него у другом ову нову особину, извор позитивне акције, која се зове бол.

Вратимо се сад нашој хипотези и покажимо како афекција мора, у даном моменту, да се појави из слике. Схватићемо исто тако прелаз од перцепције која је просторна ка афекцији за коју се мисли да је непросторна. Потребне су, међутим, неке примедбе о стварном значају бола.

Кад какво страво тело додирне једну од израсли амбије, оно се згрчи; сваки део протоплазмичне масе је, дакле, подједнако способан да прими надражај и да реагује против истог; перцеп-

ција и покрет се сталају у једну особину: контракцију. Али у колико је организам компликованији, рад се дели, функције се диференцирају и тако конституисани анатомски елементи издвајају своју независност. У организму као што је наш тзв. сензитивна влакна имају искључиво задатак да пренесу надражаје на централну област одакле ће се треперење (пистрес) пренети на моторне елементе. Изгледа, дакле, да су она напустила индивидуалну акцију да би сарађивала, у својству предходница, еволуцијама целокупног тела. Али су она исто тако изложена, издвојено, истим узроцима деструкције који угрожавају организам у његовој целини; и док овај организам има способност да се креће и избегне опасност или да поправи своје губитке, сензитивни елемент чува релативну некретљивост на коју га осуђује подела рада. Тако није бол, који није ништа друго, по нашем мишљењу, до напор повређеног елемента да се ствари поставе на своје место, — једна прста моторичне тежње ка сензитивном нерву. Сваки бол треба да се садржи дакле у једном напору, и то једном немощном напору. Сваки бол је локалан напор и узрок његове немощи се налази у самој овој изолваности напора, јер је организам, због солидарности својих делова, способан само за дејства целине. С тога што је напор локалан бол је сасвим у несразмери са опасношћу која прети живом бићу: опасност може бити смртна а бол лак; бол може бити неосишљив (као код зубобоље) а опасност безначајна. Има дакле, мора да постоји један одређен тренутак где бол интервенише: то је онда кад део организма у питању одбија надражај у место да га прима. И то није само разлика у ступњу која одваја перцепцију од афекције већ разлика у суштини.

Са овом поставком посматрали смо живо тело као неку врсту центра из кога се одбија, за околне предмете, акција коју они предмети врше над њим: у овом одбијању се састоји спољна перцепција. Али овај центар није математичка тачка: то је једно тело, изложено, као сва природна тела, акцији спољашњих узрока који му прете да га разоре. Видели смо малочас да се оно одушире утицају ових узрока. Оно се не опраничава да одбија акцију споља; оно се бори и апсорбује на тај начин нешто од ове акције. У томе би био извор афекције. Могло би се, дакле, рећи, у метафори, да ако перцепција мери рефлекторну моћ тела, да афекција мери његову моћ апсорпције.

Али то је само једна метафора. Треба загледати ствари поближе и добро схватити да нужност афекције потиче из egzистенције саме перцепције. Перцепција, схваћена онако како је ми схватамо, мери нашу могућу акцију над стварима и тиме, обрнуто, могућу акцију ствари над нама. У колико је већа моћ акције тела (символисана вишом сложености нервног система), у толико је шире поље које обухвата перцепција. Одстојање које раздваја наше тело од каквог запаженог објекта обележава већу или мању претњу опасности, ближе или даље наступање каквог обећања. Следствено, наша перцепција једног предмета различног од нашег тела, које је одвојено од нашег тела интервалом, изражава увек само виртуелну акцију. Али у колико више одстојање опада између овог објекта и нашег тела, у колико више, друким речима, опасност постаје блиска или обећање непосредно, у толико више виртуелна акција тежи да се пресобрази у стварну акцију. Приђите сад граници, предпоставите да одстојање ин-

чезне т. ј. да се објект који се има да перцепира поклопи са нашим телом т. ј. напоследку да наше сопствено тело постане предмет перцепције. Онда то није више виртуелна акција већ стварна акција коју ће ова специјелна перцепција да изрази: афекција се састоји управо у овоме. Наше сензације (осећаји) су даље за наше перцепције оно што је стварна акција нашег тела за његову могућу или виртуелну акцију. Његова виртуелна акција се тиче других предмета и одржава се у овим предметима; његова стварна акција се тиче њега самог и одржава се, следствено, у њему. Све ће се, дакле, тако одиграти као да су, правим враћањем стварних и виртуелних акција на њихове тачке примене или тачке одакле ничу, спољне слике биле одбијене нашим телом у простор који га окружује а стварне акције заустављене од њега у унутрашњости његове суштанце. И с тога је његова површина, заједничка граница спољашњег и унутрашњег, једини део простирања који се једновремено и перципира и осећа.

То увек значи да је моја перцепција ван мог тела а моја афекција наопротив у мом телу. Исто онако као што ја запажаам спољне предмете тамо где се они налазе, у самим њима а не у мени, исто тако осећам моја афективна стања тамо где она ничу т. ј. у једној одређеној тачки мог тела. Расмотрите овај систем слика који се зове материјалан свет. Моје тело је једно од њих. Око ове слике се налази представа т. ј. њен евентуалан утицај на друге. У њој ниче афекција, т. ј. њен актуелан напор над њом самом. Такава је, у основи, разлика коју сваки од нас утврђује природно, спонтано, између једне слике и једног осећаја. Кад кажемо да слика постоји ван нас, ми подразумевамо под тим да је он ван нашег тела.

Кад говоримо о осећају као о једном унутрашњем стању, хоћемо да кажемо да се она рађа у нашем телу. И због тога ми тврдимо да целокупност примљених слика постоји, чак и кад наше тело ишчезава, док, међутим, не можемо да наше тело удалимо а да наши осећаји не ишчезну.

Због тога увиђамо нужност прве исправке наше теорије чисте перцепције. Размишљали смо као да је наша перцепција била један део слика одвојена таква каква је од њихове супстанце, као да се она, изражавајући виртуелну снагу предмета на наше тело или нашег тела на предмет, ограничавала на то да издвоји од целине предмета сну његову страну која нас интересује. Али треба имати у виду да наше тело није математичка тачка у простору, да се његове виртуелне акције компликују и прожимају стварним акцијама или, другим речима, да нема перцепције без афекције. Афекција је даље оно што ми мешамо из унутрашњости нашег тела са сликом спољних тела. Она је оно што треба најпре извући из перцепције да би се наша чистота слике. Али психолог који затвара очи пред разликом у природи и функцији између перцепције и осећаја — јер ова обухвата стварну акцију а она само могућу акцију — може међу њима да нађе само једну разлику у ступњу. Користећи се тиме што је осећај (због нејасног напрора који он обухвата) нејасно локализован, он је одмах оглашава за непросторан и од тог момента осећај у опште узима као прост елемент са којим путем композиције добијамо спољне слике. У истини, афекција није првобитно градиво од којег је перцепција сачињена; она је пре нечисти део који се у њу меша.

Овде, у њеном основу, видимо заблуду због које психолог редом сматра сензацију за непросторну а

перцепцију као агрегат сензација. Ова заблуда се даље појачава, као што ћемо видети аргументима које она позајмљује од погрешне концепције простора и природе простирања. Али она има у осталом за себе факта рђаво протумачена која треба још сад размотрити.

Изгледа, пре свега, да је за локализацију једне афективне сензације на једном месту тела потребно право васпитање. Потребно је да протече извесно време док дете успе да прстом додирне одређено место коже где је било убодено. Факат је неоспоран, али све што се може из њега да изведе, то је да је потребно питање да би се координисали утисци бола на кожи која је добила убод са утисцима мишићног чула које управља покретима руке и ноге. Наше унутрашње афекције као и наше спољашње деле се у различне врсте. Ове врсте, као и оне перцепције, дисконтинуелне су природе, одвојене интервалима које попуњава васпитање. Не потиче из овог никако да не постоји, за сваку врсту афекције, непосредна локализација извесне врсте, локална боја која јој је својствена. Пођимо даље; ако афекција нема одмах ову локалну боју, она је неће никад имати. Јер све што ће моћи васпитање да учини то је да за садашњи афективни осећај веже могућу идеју извесне перцепције чула вида или пипања, тако да једна одређена афекција изазове слику перцепције чула вида или пипања, исто тако одређену. Треба, дакле, да има нешто, у овој самој афекцији нешто што је разликује од других афекција исте врсте и да допусти да се она споји пре уз једну могућу датост чула вида или пипања а не уз коју другу. Али зар оне не излази на то да афекција има, од почетка, извесну просторну детерминацију?

Наводе се још погрешне локализације, илузија ампутираних.* (Требао би их, уосталом, подрвати новом испитивању). Из овога се, међутим, може да закључи само то да васпитање једном стечено постоји и даље и да дата меморије, кориснија у практичном животу, заузимају место оних дата која има непосредна свест. Потребно је за нас, с погледом на акцију, да наше афективно искуство преведемо у могућа дата чула вида, слушања и мишићног чула. Кад се овај преображај једном утврди, оригинал бледи али он се не би никад могао да изведе да није најпре постављен оригинал, и да није афективна сензација била, од самог почетка, локализована самом њеном снагом и на свој начин.

За психолога је, међутим, врло тешко да усвоји ову идеју обичног схватања. Исто онако као што перцепција, по ономе како то овом изгледа, не би могла бити у запаженим стварима сем кад би ствари перципирале, исто тако сензација не би могла бити у нерву сем кад би нерв осећао: нерв, међутим, очевидно не осећа. Узећемо, дакле, сензацију онде где је обично схватање локализује, извући ћемо је отуда и приближити мозгу од кога изгледа зависи још више него од нерва, и на крају крајева она ће се логички ставити у мозак. Али се убрзо види да ако се не налази тамо где изгледа да се јавља, она се још више неће моћи јавити на другом месту; ако није у нерву, још мање ће бити у мозгу; јер да би се објаснила пројекција центра ка периферији, потребна је извесна снага која се има да прида

*) Лица над којима је извршена ампутација руке или ноге нпр. осећају се и даље као да имају тај део тела и локализују сензацију у истом. Тако лице коме је ампутирана рука чува исту од промаје јер осећа и даље раније реуматичне болове — локализује их у делу тела које не постоји.

више или мање активној свести. Биће потребно да се пође даље и пошто се сензације конвергују ка можданом центру, да се избаце одједном ван мозга и ван простора. Онда ће се замислити сензације као апсолутно непросторне, а с друге стране један празан простор, равнодушан за сензације у коме ће се оне пројектовати; затим ћемо се исцрпсти у напорима свих врста да би могли да схватимо како непросторне сензације почињу да се простиру и избирају, да би се локализовале, извесне тачке у простору претпостављајући их свима другим. Али ова доктрина не само да није у стању да нам јасно покаже како се непросторно простира; по њој су необјашњиве и афекција, простирање и представа. Она прима афективна стања као апсолутна дата а не види се зашто се она јављају или ишчезавају у овим или оним моментима у нашој свести. Прелаз од афекције у представу остаће опет завијен непробојном мистеријом, јер се, понављамо то, никад неће наћи у унутрашњим стањима, простим и непросторним, разлог да она претпоставе овај или онај одређени поредак у простору. И напослетку, сама представа мораће се узети као нешто апсолутно: не види се ни одакле она потиче нити њена дестинација.

Ствари се расветљавају, напротив, ако се пође од саме представе т. ј. од целокупности примљених слика. Моја перцепција у чистом стању, и изолована од моје меморије, не иде од мог тела другим телма: она се најпре налази у скупу тела, затим се мало по мало ограничава и усваја моје тело за центар. Она је доведена у исто управо искуством двојне способности које ово тело има: да изврши акције и да прими афекције, једном речи искуством сензорно-моторне моћи извесне слике, привилегиса-

не међу свима сликама. С једне стране, доиста, ова слика заузима увек центар представе, тако да се друге слике ешелонирају око ње по реду у коме би могле да подлеже њеној акцији; с друге стране ја видим њену унутрашњост, сензацијама које називам афективним, у место да сазнајем само за њену спољашњу љуштуру као код других слика. Има дакле, у скупу слика једна фаворизована слика која је примљена у њеним дубинама а не само по њеној површини која је једновремено и седиште афекције и извор акције: то је та посебна слика коју ја узимам за средиште мог универзума и за физичку основу моје личности.

Али пре него што пођемо даље и утврдимо тачан однос између личности и слика где се она поставља, прегледајмо укратко, стављајући је насупрот анализама усбичајене психологије, теорију коју смо сад изложили о „чистој перцепцији“.

Вратимо се, да би упростили излагање, чулу вида које смо изабрали као пример. Узимају се обично елементарни осећаји који одговарају импресијама примљеним од чепања и штапања на мрежњачи (овим осећајима ће се реконституисати визуелна перцепција). Али пре свега имамо две а не једну перцепцију. Треба, дакле, објаснити како се две сензације, које се замишљају различне, сливају у једну перцепцију одговарајући сном што називамо тачка у простору.

Претпоставимо да је ово питање решено. Сензације о којима је реч непросторне су. Како сине добијају просторност? Било да се у простирању види оквир постова да прими осећаје или последица саме симулантности сензација које постоје напореда у свести не стапајући се уједно, ни у једном и у другом

случају ће се са простирањем унети нешто ново што остаје необјашњиво и процес којим сензација постаје просторна и избор одређене тачке у простору који свака елементарна сензација врши остаће необјашњење.

Пређимо преко ове тешкоће. Ево визуелног простирања које је конституисано. Како сине од своје стране добија простирање чула пипања? Све што мој вид утврђује у простору, то моје чуло пипања проверава. Да ли ће се рећи да се предмети конституишу управо кооперацијом чула вида и пипања и да се спајање ова два чула у перцепцији објашњава тим фактом да је заједнички објект њихво заједничко дело. Али се овде не би могло ништа заједничко да допусти, у погледу квалитета, између једне елементарне визуелне сензације и сензације чула пипања, јер би сине припадале двома потпуно различним врстама. Спајање визуелног простирања и простирања чула пипања може да се објасни само паралелизмом реда визуелних сензација и сензација чула пипања. Ми смо, дакле, приморани да претпоставимо, сем визуелних сензација, сем сензација чула пипања, један извесан ред који им је заједнички и који, следствено, треба да буде независан и од једних и од других. Пођимо даље: овај ред је независан од наше личне перцепције, јер се он јавља на исти начин свим људима и образује материјалан свет где су последице везане потпуно за узроче, где закони владају појавима. Дошли смо, дакле, до хипотезе једног објективног и независног реда од нас т.ј. до једног материјалног света који се разликује од сензације.

Ми смо, у колико смо одмицали, умножили датум која се не могу свести и учинили сложенијом

просту хипотезу од које смо били пошпли. Да ли смо што добили у томе? Ако је материја до које смо дошли неизбежно потребна да би разумели чудновато међусобно слагање сензација, ми не знамо ништа о њој, јер јој морамо порећи све запажене квалитете, све сензације чију сагласност она има само да објасни. Она није, дакле, и не може бити ништа од оног што знамо, ништа од оног што замислићемо. Она остаје у стању мистериозне целине.

Али наша сопствена природа, улога и дестинација наше личности остају заопртни једном исто тако великом мистеријом. Јер откуда нику, како се рађају и чему треба да служе ови елементарни, беспросторни осећаји који ће се развити у простору? Треба их узети као нешто апсолутно дато што је без постајања и без циља. А претпоставити да би требало разликовати, у свакоме од нас, дух и тело, не може се тиме ништа да сазна ни о телу ни о духу, ни о односу у коме се налазе.

У чему се сада састоји наша хипотеза и у којој се то одређеној тачки одваја од друге? У место да пођемо од **афекције**, о којој се не може ништа рећи јер нема никаквог разлога да буде оно што је пре него ма шта друго, ми полазимо од **акције** т.ј. од способности којом располажемо да извршимо промене у стварима, способност која је потврђена нашом свести и којој изгледа да теже све снаге организованог тела. Ми се, дакле, одједном стављамо посред скупа просторних слика, и у овом материјалном универзуму запажамо управо центре индетерминације који карактеришу живот. Да би акције зрачиле из свих центара, потребно је да покрети или утицаји других слика буду с једне стране прикупљени а с друге стране искоришћени. Жива материја,

у свом најпросијем облику и у хомогеном стању врши већ ову функцију, у исто време кад се храни или се обнавља. Развитак ове материје састоји се у томе да раздели овај двострук рад између две категорије органа од којих први, који се називају органи исхране, имају за циљ да одрже друге: ови други имају за циљ да **делају**; они имају узев прост тип један ланац нервних елемената који је затепнут између двају екстремитета од којих један прима спољне утиске и други извршује покрете. Тако ће, да се вратимо примеру визуелне перцепције, улога чешња и шталпаћа бити просто та да приме треперења која ће се израђивати затим у извршене покрете или покрете који нику. Никаква перцепција не може да поникне из тога и нигде, у нервном систему, нема свесних центара; али перцепција нице из истог узрока који је створио ланац нервних елемената са органима који га подржавају и са животом уопште: она изражава и мери моћ делања живот бића, индетерминацију покрета или акције која ће доћи после примљеног потреса. Ова индетерминација, као што смо показали, изразиће се једном рефлексијом на њих саме или боље деобом слика које окружују наше тело; и како је ланац нервних елемената који прима, зауставља и преноси покрете управо седиште и мери ову индетерминацију, наша перцепција ће пратити сваки детаљ и изгледаће да изражава све варијације ових истих нервних елемената. Наша перцепција ће, дакле, у чистом стању бити у истини део ствари. И осећај у правом смислу речи, далеко од тога да избије спонтано из дубине свести да би се развио, слабећи, у простору, поклапа се са нужним променама које трпи, посред

слика које утичу на њеп, ова посебна слика коју сваки од нас зове своје тело.

Таква је упрошћена, шематична теорија спољне перцепције коју смо нагласили. То би била теорија **чисте представе**. Кад би је сматрали за коначну, улога наше свести у перцепцији ограничавала би се на то да повеже континуелном везом меморије непрекидну везу тренутних визија које би пре биле део ствари а не самих нас. Да наша свест има пре свега ову улогу у спољној перцепцији, то се може у осталом да изведе **a priori** из саме дефиниције живих тела. Јер иако ова тела имају да приме надражаје и да тих израде у непредвиђене реакције, овај избор реакције ипак не врши се по неком случају. Овај избор се инспирише, несумњиво, из прошлих искустава и реакција се не изводи без обраћања на сећање које су сличне ситуације могле оставити за собом. Индетерминација аката који имају да се изврше захтева дакле, да не би постала чиста ћуд, да се примљене слике задрже и сачувају. Могло би се рећи да не би имали утицаја на будућност без уједначене и сређене перспективе у прошлости, да погон наше активности унапред оставља за собом празнину у коју се сећања сурвавају, и да меморија на тај начин представља реперкусију, у области сазнања, индетерминације наше воље. — Али акција воље се простире још много даље и много дубље но што би се то слутило по овом површном разматрању. Тренутак је дошао да се меморија поврати у перцепцију, да се тиме исправи оно што може бити претерано у нашим закључцима и да се на тај начин са више тачности одреди додирна тачка између свести и ствари, између духа и тела.

Да нагласимо пре свега да кад се постави меморија (као дата), т.ј. узме као надживљавање прошлих слика, ове слике ће се стално мешати са нашом перцепцијом садашњости и моћи ће се шта рећи да супституишу истој. Јер оне остају да би биле корисне; у сваком тренутку оне допуњују садашње искуство богатећи га већ стеченим искуством; и како се ово све више повећава, оно ће на крају крајева надкрити и покрити садашње искуство. Несумњиво да је суштина стварне и тако рећи тренутне интуиције, над којом се развија наша перцепција спољнег света, нешто ситно у поређењу са оним што наша меморија додаје томе. Управо стога што је сећање на раније сличне интуиције корисније од саме интуиције, јер је у нашој меморији везано за читаву серију догађаја који су се низали једни за другима и стога што може боље да осветли нашу одлуку, оно замењује стварну интуицију чија је улога онда — ми ћемо то доказати даље, — само та да изазове сећање, да да телесни облик, да га учини активним и самим тим актуелним. Имали смо дакле разлога да кажемо да поклапање перцепције са перципираним предметом постоји више начелно а не стварно. Треба имати у виду да перципирање постаје на крају крајева повод за сећање, да ми у практичном животоу степеном стварности меримо степеном корисности, да је на послетку сав наш интерес у томе да издигнемо у прости знаке стварности ове непосредне интуиције које се поклапају, у суштини, са самом стварношћу. Али овде откривамо заблуду оних који виде у перцепцији спољну пројекцију непросторних осећаја, који су потекли из нас самих а затим развијени у простору. Без напора указују на то да је наша комплетна

перцепција испуњена сликама које нам припадају лично, сликама развијеним у спољашности (т.ј., укратко, сликама сећања); заборављају само да остаје једна безлична основа, у којој се перцепција поклапа са перципираним предметом и да је ова основа сама спољашност.

Основна заблуда, заблуда која нам прелази из психологије у метафизику на крају крајева заклања сазнање тела и духа, је заблуда што се између чисте перцепције и сећања види само разлика у интензитету а не разлика у суштини. Наше перцепције су несумњиво прожете сећањима и, обрнуто, сећање, као што ћемо показати даље, постаје садашње само позајмљивањем облика тела од какве перцепције у коју се увлачи. Ова два акта, перцепција и сећање, увек се дакле прожимају, увек измеђују нешто од своје субстанце у облику ендозмозе. Улога психолога састојала би се у томе да их раздвоји, да сваком од њих да његову природну чистоту: на тај начин би се објаснио велики број тешкоћа које покреће психологија а можда и метафизика. Али ништа од тога. Хоће се да ова мешовита стања, ова сложена, у неједнаким деловима, из чисте перцепције и чистог сећања, буду проста стања. На тај начин су осуђени да не упознају ни чисто сећање ни чисту перцепцију, да знају само за једну врсту феномена, који ће се називати час сећање а час перцепција према томе да ли ће у њему превалнути овај или онај од ова два вида, и да, следствено, нађу између перцепције и сећања само разлику у ступњу а не и у суштини. Ова заблуда повлачи за собом као прву последицу, као што ће се видети детаљније, да у основи исквари теорију меморије; јер свдећи сећање на слабију перцепцију, превидја се битна разлика која одваја

прошлост од садашњости, одричемо се да схватимо појаве упознавања и, општије, механизам несвесног. Али обрнуто, пошто се сећање узело као слабија перцепција, у перцепцији ће се моћи видети само интензивније сећање. Размишљаће се као да нам је она дата, попут сећања, као једно унутрашње стање, као проста промена наше личности. Превидеће се првобитни и основни акт перцепције, онај акт, конституиван за чисту перцепцију, којим се ми одједном стављамо посред ствари. И иста заблуда, која се изражава у психологији радикалном немогућности да се објасни механизам меморије, дубоко ће прожети, у метафизици, идеалистичка и реалистичка схватања материје.

По схватању реализма непромењиви поредак природних појава лежи у узроку различном од наших перцепција, било да овај узрок треба да остане непознат, било што би могли постићи напором (више или мање произвољним) метафизичке конструкције. За идеалиста, напротив, ове перцепције садрже реалитет, а непромењиви поредак појава у природи само је симбол којим изражавамо, поред стварних перцепција, могуће перцепције. Али су и за реализам као и за идеализам перцепције »истините халуцинације«, стања субјекта пројектована ван њега; и две доктрине се разликују само у томе што по једној од њих ова стања сачињавају стварност, док по другој она прилазе стварности.

Ова илузија, међутим, скрива у себи једну другу која се простире на теорију сазнања у опште. Оно што сачињава материјални свет рекли смо, то су објекти, или, ако се то претпоставља, слике, чији сви делови делају и реагују кретањима једне на друге. И оно што сачињава нашу чисту перцепцију, то је,

у самом крилу ових слика, наша акција која ниче и опртава се. **Актуелност** наше перцепције садржи се, дакле, у њеној **активности**, у кретањима која је продужују а не у њеној већој интензивности: прошлост је само идеја, садашњост је идео-моторна. Али то је оно што се тврдоглаво не увиђа, јер се перцепција узима за једну врсту контемплације, јер јој се придаје увек чисто спекулативан циљ, јер се хоће да она циља на не знам какво незаинтересовано сазнање: као да она, кад се изолује од акције, и прекину њене везе са стварним, не постаје одједном необјашњива и бескорисна. Али од тог тренутка је сва разлика између перцепције и сећања уништена, јер је прошлост у суштини оно **што не дела**, и превиђајући овај карактер прошлог нема могућности да се разликује стварно од садашњег т. ј. од оног **што дела**. Између перцепције и меморије ће моћи да постоји само проста разлика у ступњу и субјект неће ни у једној ни у другој изаћи од самог себе. Утврдимо напротив прави карактер перцепције; покажимо, у чистој перцепцији, систем акција које ничу а који пушта у стварност своје дубоке корене: ова перцепција ће се разликовати радикално од сећања, реалност ствари неће бити више конструисана или реконструисана, већ додирнута, прожета, преживљена, и нерешени проблем између реализма и идеализма у место да се непрекидно наставља у метафизичким дискусијама биће решен интуицијом.

По овоме ћемо исто тако приметити јасно које становиште треба заузети између идеализма и реализма, пошто су и једни и други сведени на то да у материји виде конструкцију или реконструкцију којој је дух извео. Идући доиста до краја са начелом које смо поставили и по коме би се субјективност

наше перцепције састојала нарочито у приносу наше меморије, рећи ћемо да ће и сами сенсибилни квалитети материје бити познати **per se**, изнутра а не више споља, ако их будемо могли да издвојимо из посебног ритма трајања који карактерише нашу свест. Доиста, наша чиста перцепција, ма колико да је брза, има извесно трајање, тако да наше сукцесивне перцепције нису никад стварни тренутци ствари као што смо претпостављали до сада, већ тренутци наше свести. Теориска улога свести у перцепцији, рекли смо, састојала би се у томе да веже, непрекидном везом меморије, тренутне визије стварног. Али за нас, стварно, нема тренутног. У оно што што називамо овим именом улази већ рад наше меморије и, следствено, наше свести која продужава једне у друге, тако да их схвати у релативно простој интуицији, тренутке толико многобројне колико се буде хтело бесконачно дељивог времена. Где је, међутим, управо разлика између материје, таква какву би могао да схвати најоштрији реализам и перцепције коју имамо о њој? Наша перцепција нам даје о универзуму једну серију живописних али дисконтинуелних слика: из наше садашње перцепције не би могли извести доцније перцепције, јер нема ничег у скупу сенсибилних квалитета из чега би се могли предвидети нови квалитети у које ће се оне преобразити. Материја напротив, онаква какву реализам обично поставља, еволуира на начин да се од једног тренутка може прећи на следећи путем математичке редукције. Истина је да између ове материје и ове перцепције научни реализам не би могао наћи додирну тачку, јер он развија ову материју у хомогене промене у простору док перцепцију свеже као непросторне осећаје у свести. Али ако је наша прет-

поставка основана, увиђа се лако како се перцепција и материја разликују и како се поклапају. Квалитативна хетерогеност наших сукцесивних перцепција универзума долази отуда што се свака од ових перцепција сама распростире на извесно трајање, од тога што меморија сабија у њу огромну множину потреса (треперења) која нам се сва јављају заједно мада су сукцесивна. Било би довољно да се идеално издели ово неиздељено време, да се у њему разликује множина момената која се хоће, да се издвоји сва меморија, да се једном речи пређе од перцепције на материју, од субјекта на објект. Онда ће материја, све више хомогена у колико би се наши просторни осећаји распоређивали на већи број тренутака, тежити бесконачно ка овом систему хомогених треперења о коме говори реализам не поклапајући се, доста, ипак никад са њима. Не би било никакве потребе да се с једне стране постави простор са незапаженим кретањима, а с друге стране свест са непросторним осећајима. На против, субјект и објект би се најпре ујединили у просторној перцепцији, субјективна страна перцепције садржала би се у контракцији коју меморија врши, објективна реалност меморије стапала би се са многоструким и сукцесивним треперењима у које се ова перцепција распада изнутра. Такав је бар закључак који би се издвојио, надамо се, из последњег дела овог рада: питања која се односе на субјект и на објект, на њихову разлику и њихово јединство, имају се поставити више као функција времена а не простора.

Али наша разлика »чисте перцепције« и »чисте меморије« циља на још један други објект. Ако чиста перцепција, пружајући нам наговештаје о приро-

ди материје, треба да нам омогући да заузмемо становиште између реализма и идеализма, чиста меморија, отварајући нам перспективу на оно што називамо дух, треба да са своје стране учини да једна од две друге доктрине (материјализам и спиритуализам) претегне. То је управо та страна питања којом ћемо се најпре бавити у два следећим главама, јер у овом делу наша хипотеза садржи, у неку руку, експериментално проверавање.

Могли би се резимирати наши закључци о чистој перцепцији тврђењем да материја садржи нешто више али не и нешто различито од оног што нам је актуелно дато. Несумњиво да свесна перцепција не достиже целину материје, јер се она садржи, у колико је свесна, у двајању или »разликовању« оног што је, у овој материји, од интереса за наше различне потребе. Али између ове перцепције материје и саме материје постоји само разлика у степену а не и у природи јер је чиста перцепција ка материји у односу дела према целини. То значи да материја не би могла да има снаге друге врсте сем оних које запажамо у њој. Она нема и не може да прикрива у себи мистериозну снагу. Узимајући један сасвим одређен пример, онај уосталом који нас интересује највише, рећи ћемо да нервни систем, материјална маса која представља извесне квалитете боје, отпорности, кохезије, и т. д. има можда незапажене физичке особине, али само физичке особине. И према томе његова улога је да прима, спречава и преноси покрет.

Суштина свег материјализма је, међутим, у томе да се подржи супротно, јер он претендује да изведе свест са свима њеним функцијама из саме игре материјалних елемената. Самим тим је он упућен да

сматра већ примљене квалитете материје, сенсибилне и, следствено, оне који су запажени, као толико фосфоресценција које би пратиле траг можданих појава у акту перцепције. Материја, која је у стању да створи ова елементарна факта свести, стварала би исто тако и највиша интелектуална стања. У суштини је материјализма, дакле, да потврђује потпуно релативност сенсибилних квалитета и са разлогом је ова теза, коју је Демокрит тачно формулисао, исто тако стара као и материјализам.

Спиритуализам је, међутим, по некој чудној занемарљивости, увек ишао за материјализмом на овом путу. Верујући да богати дух свим оним што одузима материји, он није никад оклевао да материју лиши квалитета којима задева нашу перцепцију и које би представљале толико субјективних привидности. Он је исто тако од материје начинио неку мистериозну целину, која би, управо стога што нам је позната само њена варљива привидност, могла да изазове исто тако феномене мисли као и друге.

Постојало би једно средство, дојста, једно једино, да се обори материјализам: оно би се састојало у томе да је материја апсолутно снага таква изгледа. На тај начин би се избацила из материје сва моћ, свака скривена снага и феномени духа би имали независан реалитет. Али би због тога требало оставити материји оне квалитете за које се материјалисти и спиритуалисти слажу да их од ње одвоје, ови да од ње начинио представе духа, они други да би у њима видели случајно засиртање просторности.

Такво је управо становиште обичног и општег схватања у погледу материје и с тога обичан разум верује у дух. Изгледало нам је да филозофија треба овде да усвоји становиште обичног схватања исправ-

љајући га ипак у једној тачки. Меморија, практично недељива од перцепције, умеће прошлост у садашњост, скупља исто тако у једноставној интуици многоструке мислене трајљива и на тај начин је својом двоструком операцијом узрок да ми фактички запажамо материју у нама, онда кад је по правилу запажамо у њој самој.

Због тога је проблем материје од огромног значаја. Ако је меморија оно што пре свега даје перцепцији њен субјективан карактер, то је, рекли смо, пре свега циљ филозофије материје да је ослободи од тог приноса. Додаћемо сад: пошто нам чиста перцепција даје све или бар суштину материје, пошто осталик дослази од меморије и припадаје се материји, меморија треба, начелно, да је моћ апсолутно независна од материје. Ако је, дакле, дух стварност, то ћемо га овде, у феномену меморије експериментално додирнути. И сад тада ће сваки покушај да се чисто сећање изведе из операције мозга открити анализом једну од основних илузија.

Рецимо исту ствар у једном јаснијем облику. Ми стојимо на становишту да материја нема никакву прикривену снагу или снагу која се не може да докучи и да се она поклати, у својој суштини, са чистом перцепцијом. Отуда ми закључујемо да су живо тело уопште, нервни систем посебице, само место пролаза за покрете, који су примљени у облику надражаја, а затим пренети у облику рефлексне или вољне акције. То значи да би се узалуд придавало можданиј супстанци својство да она ствара представе. Феномени меморије, дакле, где ми мислимо да ћемо прићи духу у његовој најопиљивијој форми, јесу управо они, које би површина психологија хтела најрадије да избаци из мождане активности, баш с тога што су на додирној тачки између свести и ма-

терије и што сами противници материјализма не виде никакву незgodу да узму мозак као реципијент слика сећања. Али ако би се могло позитивно да утврди да мождани процес одговара само једном малом делу меморије, да је он више њена последица а не узрок, да је материја овде као и на другом месту само носилац акције а не супстрат сазнања, онда би теза коју заступамо била доказана на примеру који се сматра за најнезгоднији и нужност би се наметнула да се дух издигне у независну реалност. Али самим тим би се можда једним делом објаснила природа оног што се назива дух и могућност за дух и материју да утичу један на други. Јер тврђење ове врсте не може бити чисто негативно. Пошто смо показали шта материја није, бићемо приморани да тражимо шта је она. Пошто смо телу дали једину функцију да припреми радње, бићемо принуђени да истражујемо зашто нам меморија изгледа солидарна са овим телом, затим како телесне повреде утичу на њега и у ком смислу она добија облик према стању мождане супстанце. Немогуће је у осталом да се ово истраживање не заврши тиме што ћемо бити обавештени о психолошком механизму меморије као и о различним перцепцијама духа које се за исти везују. И обрнуто, ако изгледа да наша хипотеза баца известу светлост на проблеме чисте психологије, сама хипотеза ће у томе добити у вероватности и солидности.

Али ми морамо ову исту идеју да изнесемо и у трећем облику да би добро утврдили како је проблем меморије по нашем мишљењу прворедан проблем. Из наше анализе чисте перцепције излазе два у неку руку дивергентна закључка, од којих један премаша психологију у правцу психо-физиолошком, други у правцу метафизичком а од којих ни један ни други није, следствено, допуштао непосредно про-

веравање. Први би се односио на улогу мозга у перцепцији: мозак би био оруђе за акцију а не за представе. Ми нисмо могли тражити директну потврду ове тезе од факата, јер се чиста перцепција односи по самој дефиницији на садашње предмете, дејствујући на наше органе и нервне центре, јер ће се све збивати следствено, увек као да наше перцепције потичу из нашег можданог стања и затим се пројектују на објект који се потпуно разликује од њих. Другим речима: у случају спољашње перцепције, теза коју смо оспоравали и она коју супституишемо истој воде тачно истим последицама, тако да се у корист једне или друге од њих можемо да прозовемо на њену већу разумљивост а не и на ауторитет искуства. Напротив, једна емпиричка студија може и треба да учини да једна од њих претепне. Чисто сећање је у ствари, по хипотези, представа одсутног предмета. Ако је перцепција имала свој нужан и довољан узрок у извесној можданој активности, ова иста мождана активност, понављајући се мање или више потпуно у одсуству предмета, биће довољна да се понова јави представа: меморија ће се, дакле, моћи да објасни потпуно мозгом. Ако, напротив, шађемо, да мождани механизам условљава сећање на извештан начин али није ни уколико довољан да осигура и његово даље трајање, да се он више односи, у перцепцији изавањаној меморијом, на нашу акцију него на нашу представу, могло би се извести из тога да је он сличну улогу имао и у самој представи и да је његова функција била само у томе да осигура нашу ефикасну акцију на присутан предмет. — Остао би онда овај други закључак, више метафизичког реда, да се ми доиста налазимо ван нас у чистој перцепцији, да додирујемо ствар-

ност објекта непосредном интуицијом. Овде је такође било експериментално проверавање немогуће јер ће практични резултати бити апсолутно исти, било да је стварност објекта интуитивно примљена, било да је рационално конструисана. Али и овде исто тако студија сећања ће моћи показати која је од ове две хипотезе тачнија. По другој ће бити, доиста, само разлика у интензитету, или општије речено у ступњу, између перцепције и сећања, јер ће они бити појави представе који су себи довољни. Ако нађемо, напротив, да између сећања и перцепције не постоји само проста разлика у ступњу (интензитета) већ радикална разлика у суштини, претпоставке ће бити у корист хипотезе која увлачи у перцепцију нешто што никако не постоји у сећању: стварност интуитивно схваћена. На тај начин проблем меморије је доиста прворедан проблем по томе што нам има да да психолошко проверавање двеју теза које изгледају непроверљиве и од којих друга, више метафизичког реда, изгледа да премаша далеко психологију.

Пут којим имамо да идемо потпуно је обележен. Размотрићемо у почетку документе разних врста, позајмљене од нормалне или патолошке психологије из којих би се са разлогом могло узети физичко објашњење меморије. Разуме се да ће ово разматрање бити брижљиво, с тим да може да буде и некорисно. Морамо, стежући што је више могуће контуру факата, да потражимо где почиње а где се завршава, у делању меморије, улога тела. И на случај да у овој студији нађемо потврду наше хипотезе нећемо оклевати да идемо даље, да расмотримо елементарни рад духа у њему самом и да на тај начин допунимо већ обележену теорију односа духа према материји.

ДРУГА ГЛАВА

ПОЗНАВАЊЕ СЛИКА

Меморија и мозак

Истакнимо одмах последице које би потекле из наших начела о теорији меморије. Казали смо да је тело, налазећи се између објекта који дејствују на исто и сних на које оно дејствује, само спроводник, са задатком да прими покрете и да их пренесе, кад их не зауставља, у извесне моторне механизме, одређене ако је акција рефлексна, изабране ако је акција вољна. Све треба, дакле, да се тако одигра као да каква независна меморија прикупља слике у току времена у колико се оне јављају и као да је наше тело увек било само једна од тих слика, последња, она коју добијамо у сваком тренутку моментаним пресеком у општем постајању. Ствари које га окружују дејствују на исто и оно реагира на ствари. Ове реакције су више или мање сложене, више или мање разнолике, према броју и природи срућа које је искуство монитрало у унутрашњости његове суштине. Оно може, дакле, у облику диспозитивних мотора, и само диспозитивних мотора, да напомиња акцију прошлости. Из тога би изашло да се слике из прошлости у правом смислу речи задржавају другачије и да ми, следствено, треба да формулишемо ову прву хипотезу:

1. Прошлост се надживљује у двама различним облицима: 1° у моторним механизмима; 2° у независним сећањима.

Али онда се има практична операција и, следствено, обична операција меморије, искоришћење прошлог искуства за садашњу акцију, познавање напоследку, да изврши на два начина. Она ће се час извршити у самој акцији и стављањем у чисто аутоматски покрет механизма подешеног за прилике; час ће садржати рад духа који ће тражити у прошлости, да би њима управљао у садашњости, представе најповољније за унашање у актуелну ситуацију. Отуда наша друга поставка:

2. Познавање каквог садашњег објекта изводи се покретима кад оно потиче из објекта, представама кад потича из субјекта.

Истина је да се поставља последње питање, питање да се зна како се ове представе могу да сачувају и какве су везе између њих и моторних механизма. Ово питање ће бити дубље размислено у идућој глави кад будемо говорили о несвесном и показали у чему се, у основи, састоји разлика између прошлости и садашњости. Али већ сад можемо да говоримо о телу као о покретној граници између будућности и прошлости, као о покретној тачки коју наша прошлост гура једнако у нашу будућност. Док је моје тело, посматрано у једном тренутку, само спроводник који се налази између објеката који утичу на њега и објеката на које оно утиче, напротив, стављено понова у време које протиче, оно се налази увек на одређеној тачки где моја прошлост прелази и губи се у каквој радњи. Следствено, ове посебне слике које називам можданим механизмима завршавају у сваком тренутку серију мојих про-

шлих представа јер су последње продужење којим ове представе допире у садашњост, њихова веза са стварношћу т.ј. са акцијом. Пресеците ову везу, слика из прошлости није можда уништена али јој одузимате сваку могућност акције над стварношћу и, следствено, као што ћемо показати, могућност да се реализује. У овом смислу, и само у овом смислу таква повреда мозга моћи ће да уништи нешто у меморији. Отуда наша трећа и последња поставка:

3. Прелази се, у неосетним ступњима, од сећања која су размештена дужином времена на покрете који обележавају његову акцију која ниче или је могућа у простору. Повреде мозга могу да дотакну ове покрете али не и ова сећања.

Остаје да видимо да ли се искуством утврђују ове три поставке.

1. Два облика меморије. — Ја учим једну лекцију и да бих је научио напамет ја је читам најпре скандирајући сваки стих; ја је затим понављам неколико пута. При сваком новом читању има напретка; речи се везују све боље; оне се на крају крајева организују у целину. У том одређеном тренутку ја знам напамет моју лекцију; каже се да је она остала сећање, да је уписнута у моју меморију.

Ја истражујем сад како је лекција научена и замишљам фазе које сам редом прошао. Свако од сукцезивних читања долази ми тада на памет са својом посебном индивидуалношћу; видим га са околностима којима је било пропраћено и које га још уоквиривају; оно се разликује од оних која су претсвако од ових читања излази према ме као одређен ходила и од оних која долазе за њим по самом месту које је оно било саузело у времену; укратко:

догађај моје историје. Рећи ће се још за ове слике да су сећања, да су се оне урезале у моју меморију. Употребују се исте речи у два случаја. Да ли је, доиста, иста ствар у питању?

Сећање лекције, у колико је научена напамет, има све карактере какве навике. Као навика стиче се понављањем испог напора. Као навика оно је захтевало најпре декомпозицију а затим рекомпозицију целокупне акције. Као свака уобичајена вежба тела, на послетку, оно је смештено у механизму који је цео покренут почетном импулсијом, у једном затвореном систему аутоматских покрета који иду један за другим у истом реду и заузимају исто време.

Напротив, сећање овог или оног посебног читања, другог или трећег на пример, нема ниједан од карактера навике. Слика се на нужан начин урезала одмах у меморију, јер друга читања чине, по самој дефиницији, различна сећања. То је као неки догађај у мом животу; оно што је битно у њему то је да има свој датум те се не може, следствено, да понови. Све што би доцнија читања додала томе само би изменило његову првобитну природу; и ако мој напор да се изазове ова слика постаје све лакши у колико та чешће понављам, сама слика, посматрана сама по себи, била је на нужан начин у почетку оно што ће увек бити.

Да ли ће се рећи да се ова два сећања, читања и лекције, разликују само као нешто што је веће од нечега што је мање, да се слике сукцесивно развијене читањем поклапају међу собом, и да је лекција једном научена само сложена слика која се добија суперпозицијом свих осталих? Несумњиво да се свако од сукцесивних читања разликује од претходног нарочито по томе што се лекција после

њета боље зна. Али је исто тако сигурно да је свако од њих, посматрано као читање које се увек обнавља а не као лекција све боље научена, потпуно довољно самом себи, да остаје онако како је створено и да образује са свима једновремено перцепцијама један моменат моје историје који се не да даље свести. Може се и даље да иде и каже да нам овест открива између ове две врсте сећања дубоку разлику, разлику у суштини. Сећање на ово или оно одређено читање је представа и само представа; оно се налази у интуицији духа које ја могу, по мојој вољи, да продужим или скратим; ја му одређујем произвољно трајање; испита ме не спречава да га обухватим одједном, као у каквој слици. За сећање на научену слику, напротив, чак и кад се ограничавам да ову лекцију понављам у себи, потребно је једно одређено време, оно које је потребно да се развију један по један, ма и у имажинацији, сви моменти потребни за артикулацију: то није, дакле, више представа већ радња. И доиста, једном научена лекција нема никакву ознаку на себи по којој се може да види њено порекло и да се стави у прошлост; она је део моје садашњости исто онако као и моја навика да идем или пишем; њу сам проживео, она је била више „у делању“ него што је била у представи; — могао бих да верујем да је урођена кад не бих у исто време изазвао у сећању, као и толике друге представе, сукцесивна читања којима сам се послужио да је научим. Ове представе су дакле зависне од ње и како су оне претходиле лекцији знањој и читањој, једном позната лекција може да буде и без њих.

Идући до краја у овој основној разлици могле би се замислити две меморије теориски независне.

Прва би бележила, у облику слика-сећања, све догађаје нашег дневног живота онако како они теку; она не би изоставила ни један детаљ; оставила би сваком факту и сваком гесту његово место и његов датум. Без тајне мисли о корисности или о практичној примени, она би задржавала у себи прошлост самим дејством природне потребе. Помоћу ње би било могуће разумно или пре интелектуално упознавање већ преживљене перцепције; њој би увек прибегли кад би пошлели тражећи извесну слику, уз ваљиб нашег прошлог живота. Али свака перцепција се продукује у акцију која није; и у колико се слике, једном примљене, фиксирају и уређују у овој меморији, покрети који су их продужавали модификују организам, стварају у телу нове диспозиције за делање. На тај начин се формира искуство једног сасвим другог реда које се депонира у телу, серија потпуно монтираних механизма са све многобројнијим и различнијим реакцијама за спољне надражаје, са готовим одговорима за један непрестано растући број могућих питања. Ми постајемо свесни ових механизма у тренутку кад они уђу у акцију и ова свест о целој једној прошлости напора који су намишљани у садашњости такође је меморија али меморија сасвим различна од прве, увек окренута акцији, сва у садашњости с погледом окренутим будућности. Она је задржавала из прошлости само покрете разумно уређене који представљају њен намишљани напор; она ваљазно понова ове прошле напоре не у сликама сећања које потсећају на њих већ у строгом поретку и систематском карактеру са којима се садашњи покрети извршују. Тачно рећи она нам не показује више нашу прошлост,

она је одиграва; и ако се још зове меморијом, то није стога што чува старе слике већ стога што продукује њено корисно дејство до садашњег момента.

Од ових двеју меморија, од којих једна замисља а друга понавља, друга може да замени прву и да често шта више да илузију о истој. Кад нас дочека господара радосним лајањима и умиљаванјима, он га несумњиво упознаје; али да ли ово упознавање садржи евокацију једне прошле слике и приближавање ове слике садашњој перцепцији? Не састоји ли се више у свести коју има животиња о извесном специјалном ставу на који је већ навикло њено тело, став који су му његови пријатељски односи са његовим господаром мало по мало створили и који сад сама перцепција господара буди механички код њега! Не видимо сувише далеко! Код саме животиње нејасне слике прошлости претварају мозаика садашњу перцепцију; схватило би се шта више да је сва њена прошлост била виртуелно опртана у њеној свести; али њу ова прошлост не интересује довољно да је одвоји од садашњости која је засењује и њена моћ упознавања више потиче из преживљеног него из размишљања. Да би се изазвала прошлост у облику слике, треба моћи алстравовати садашњу акцију, треба знати придати вредност бескорисном, треба хтети сањати. Можда је само човек способан за напор ове врсте. А прошлост је још уз то у коју се враћамо тако клизава, увек у положају да нам измакне, као да је ова регресивна меморија ометана другом меморијом, природнијом, чије нас кретање унапред носи делању и животу.

Кад психолози говоре о сећању као о једном згрученом набору, као о једном утиску који се све

дубље и дубље урезује при понављању, заборављају да се огромна већина наших сећања односи на догађаје и детаље нашег живота чија је суштина да имају датум и, следствено, да се више не понове никад. Сећања која се добијају хотично понављањем ретка су, изузетна. Напротив, меморија врши регистровање факата и слика јединствених у својој врсти у свима моментима трајања. Али како су научена сећања најкориснија, она се запажају више. И како стицање ових сећања понављањем истог напора личи на већ познати процес навике, више се воли да истакне ова врста сећања у први ред, да се уздигне на степен модел-сећања и да се у спонтаном сећању види само овај исти феномен у стању ницања, почетак лекције научене напамет. Али како да се не увиди да је радикална разлика између онога што треба да се конституише понављањем и онога што се, по самој суштини, не може да понови? Спонтано сећање одмах је потпуно; време не може ништа да дода његовој слици а да је не измени; оно ће сачувати меморије њено место и њен датум. Напротив научено сећање изаћи ће (ослободиће се) из времена у колико се лекција буде боље знала; оно ће постајати све више безлично, све више туђе нашем прошлом животу. Понављање не носи никако собом као последицу да преобрати прво у друго; његова улога је у томе да искористи све више и више покрете којима се прво продужава, да их организује међусобно и да, монтирајући један механизам, створи једну навiku тела. Ова навика је у осталом сећање само с тога што се сећам да сам је стекао; а сећам се да сам је стекао јер се обраћам спонтаној меморији, оној која даје датуме догађајима и бележи их само једном. Од двеју меморија које смо напред разликовали,

прва се дакле јавља као права меморија. Друга, коју обично студирају психолози, више је навика осветљена меморијом а не сама меморија.

Диста, пример лекције научене напамет доста је вештачки. Ипак наша егзистенција протиче посред предмета у ограниченом броју који се појављују ређе или чешће пред нама: сваки од њих, у исто време кад је запажен, изазива са наше стране покрете бар почетне којима се ми прилагођавамо томе. Ови покрети, понављајући се, стварају један механизам, прелазе у стање навике и одређују у нама држања која прате аутоматски нашу перцепцију ствари. Наш нервни систем не би био ни најмање намењен, казали смо, некој другој употреби. Доводни нерви доносе мозгу надражај који се, пошто је разумно изабрао свој пут, преноси на моторне механизме које је створило понављање. На тај начин се ствара саобразна реакција, равнотежа са средњом, једном речи прилагођавање, које је општи циљ живота. А живо биће које би се задовољило да живи не би имало потребе за што друго. Али у исто време док се изводи овај процес перцепције и прилагођавања који се завршује репистрирањем прошлости у облику мотричних навика, свест, као што ћемо видети, задржава слику ситуација кроз које је она једном прошла и ставља их у ред како су ишле једне за другима. Чему ће служити ове слике сећања? Неће ли оне, тиме што су се сачувале у меморији и појављују се понова у свести, да измене практични карактер живота, мешајући сан са стварношћу? Било би тако, несумњиво, да наша садашња свест, свест у којој се огледа управо тачно прилагођавање нашег нервног система садашњој ситуацији, не одстрањује све оне прошле слике које се

не могу да саобразе са садашњом перцепцијом и да образују са њом једну корисну целину. Највише (што запажамо) то је да извесна нејасна сећања, без везе са садашњом ситуацијом, пренапајају слике удружене у корисном циљу, обележавајући око њих поље мање осветљено које се губи даље у неизмерној мрачној зони. Али нека наступи какав случај који би пореметио равнотежу коју одржава мозак између спољашњег надражаја и моторичне реакције, опустите за један тренутак затегнутост жица које иду од периферије ка периферији пролазећи кроз центар, одмах ће замрачене слике поћи ка пуној светлости: овај последњи услов остварује се несумњиво у ону кад се сања. Од двеју меморија које смо разликовали, друга, која је активна или моторична, заустављаће, дакле, стално прву или бар премити од ње само оно што може да осветли и да корисно допуни садашњу ситуацију: на тај начин се изводе закони асоцијације идеја. — Али независно од услуга које оне могу да пруже својом асоцијацијом каквој садашњој перцепцији, слике нагомилане спонтаном меморијом имају још једну другу употребу. То су, несумњиво, слике сна; несумњиво да оне ничу и ишчезавају обично независно од наше воље; и то је због чега смо ми управо принуђени, да би стварно знали какву ствар, да би је имали на свом расположењу, — да је научимо напамет т. ј. да спонтаној слици супституишемо један моторни механизам способан да је замени. Али постоји извештан напор *suu generis* који нам допушта да задржимо саму слику за једно ограничено време под погледом наше свести; благодарећи овој способности, немамо потребе да очекујемо од случаја случајно понављање истих ситуација да би могли да организујемо у навику

покрете који имају везу; ми се служимо тренутном сликом да би конструисали сталан механизам који је замењује. — Или, дакле, напоследку, наше разликовање двеју независних меморија није основано, или би ми, ако је оно у сагласности с фактима, морали констатовати: неку егзалтацију спонтане меморије у већини случајева у којима би сенсорно-моторна равнотежа нервног система била поремећена, даље, једно заустављање напротив, у нормалном стању, свих спонтаних сећања која не могу да корисно консолидују садашњу равнотежу, напоследку: у операцији којом се слика — навика скупуља, латентну интервенцију слике — сећања. Да ли факта потврђују хипотезу?

Нећемо инсистирати, за моменат, ни на првој ни на другој тачки: надамо се да ћемо их изнети у пуној светлости кад будемо студирали пертурбације меморије и законе асоцијације идеја. Ограничимо се да покажемо, шта се односи на научене ствари, како две меморије иду овде напореда и пружају себи узajemну помоћ. Да се лекције урезане у моторичну меморију понављају аутоматски, то показује свакодневно искуство; али посматрање патолошких случајева утврђује да се аутоматизам овде простире много даље него што ми мислимо. Били су душевно оболели који су давали разумне одговоре на читав ред питања која нису разумевали: говор је код њих функционисао попут каквог рефлекса.¹⁾ Афатични болесници који нису у стању ни једну реч да изговоре спонтано, сећају се без погрешке речи какве

¹⁾ Robertson, *Reflex Speech (Journal of mental Science* април 1888). Пор. чланак Ch. Féré, *Le langage réflexe (Revue Philosophique, јануар 1896)*.

мелодије кад је певају¹. Или ће рецитовати течно какву молитву, серију бројева, серију дана у недељи и месеца у години². На тај начин механизам највеће сложености, доста суштилни да подражавају интелигенцију, могу да функционишу сами једном конструисани и да се, следствено, обично покоравају самом почетном импулсу воље. Али шта се догађа док их ми конструишемо? Кад се вежбамо у учењу какве лекције, на пример, слика чула вида или слуха коју хоћемо да понова саставимо покретима, зар се она већ не налази у нашем духу, невидљива и присутна? Већ од првог рецитовања осећамо по нејасном осећању нелагодности извесну грешку коју смо учинили као да смо из мрачних дубина свести добили неку врсту опомене³. Концентришите се онда на оно што осећате и запазите да је целокупна слика тамо амо тренутна, прави фантом који ишчежава у оном тренутку кад би ваша мотричка активност хтела да утврди његову силуету. При скорашњим експериментима, предузетим у осталом у савим другом циљу⁴, субјекти су управо изјављивали да осећају утисак ове врсте. Износила се пред њихове очи, за неколико секунда, серија слова и од њих се захтевало да иста задрже у памети. Али да би их опречили да запажена слова подвуку одговарајућим покретима (артикулације, захтевало се

¹) Oppenheim, *Ueber das Verhalten der Musikalischen Ausdrucksbewegungen bei Aphatischen* (Charité Annalen, XIII, 1888, стр. 318 и даље).

²) *Ibid.*, стр. 265.

³) Видети односно овог осећања погрешке, чланак Милера и Шумана, *Experimentelle Beiträge zur Untersuchung des Gedächtnisses* (Zeitschr. f. Psych. u. Phys. der Sinnesorgane, дец. 1893, стр. 305).

⁴) W. G. Smith, *The relation of attention to memory* (Mind, јануар, 1895).

да стално понављају један извесан слог за време док су гледали слику. Отуда је потицало једно нарочито психичко стање у коме су се субјекти осећали да потпуно држе визуелну слику »не могући, међутим, да понова изазову ни најмањи део исте у одређеном моменту: на њихово велико изненађење линија је ишчезавала. По казивању једнога од њих у основи феномена била је представа целине, нека врста комплексне идеје која обухвата све у којој су делови имали јединство које се осећало неодређено¹.

Ово спонтано сећање, које се несумњиво скрива иза стеченог сећања, може да се открије у изненадној светлости; али се оно измиче при најмањем покрету вољне меморије. Ако субјект види да ишчежава серија слова за чију је слику веровао да је задржао, то бива нарочито онда кад почиње да их понавља: »изгледа да овај напор удаљује из свести остатак слике²«. Анализирајте сада имагинативне поступке мнемотехнике, видећете да ова наука има за циљ да управо извуче у први ред сећање које је скривено и да нам га, као активно сећање, стави на наше слободно расположење: стога се најпре сузбије свака жеља мотричне меморије. Способност менталне

¹) According to one observer, the basis was a *Gesamtvorstellung*, a sort of all embracing complex idea in which the parts have an indefinitely felt unity". (Smith, *наведени чланак*, стр. 73)

²) да није то исте врсте, што видимо у овој афекцији, што су немачки писци назвали *dyslexie*? Болесник чита тачно прве речи једне реченице, затим се зауставља изненада, неспособан да продужи, као да су покрети артикулације зауставили сећања. Вид. у погледу дислексije: Berlin, *Eine besondere Art der Wortblindheit (Dyslexie)* Wiesbaden, 1887, и Sommer, *Die Dyslexie als funktionelle Störung* (Arch. f. Psychiatrie, 1893). Са овим појавама су по нашем мишљењу блиски тако необични случајеви глувоће речи где болесник разуме реч другог али не разуме више своју. (Вид. примере цитиране од Батемана. *On Aphasia*, стр. 200; од Бернара, *De l'Aphasie*, Париз, 1889, стр. 143 и 141; и од Бродбена, *A case of peculiar affection of speech*, Brain, 1878-9 стр. 434 и даље).

фотографије, вели један писац¹, припада више под-
свести него свести; она се тешко одазива позиву во-
ље. Да би је извежбали, требало би се навикли, на
пример, да се задрже одједном више група тачака
не мислећи на њихово бројање². Треба, у неку руку,
подражавати тренутност ове меморије да би се могла
да дисциплинује. Ипак она остаје ђудљива у својим
појавама и како сећања које она носи собом личе
донекле на сан, ретко да њено редовније улажење у
живот духа не поремети дубоко интелектуалну рав-
нотежу.

Шта је ова меморија, откуда она долази и какво
је њено делање, то ће показати идућа глава. Шема-
тичко схватање биће довољно привремено. Рекао
дакле, да би дали у изводу напред изложено, да из-
гледа да се прошлост нагомилава, као што смо каза-
ли, у ова два крајња облика: с једне стране у мо-
торне механизме који је искоришћују, с друге стра-
не у личне слике сећања које обележавају све њене
догађаје са њиховим контурама, бојом и местом у
времену. Од ових двеју меморија, прва је доиста ори-
јентисана у правцу природе; друга, остављена сама
себи, ишла би више у супротном правцу. Прва, сте-
чена напором, остаје у зависности наше воље; дру-
га, потпуно спонтана, колико је ђудљива да репро-
дукује толико је верна у чувању сећања. Једина
правилна и одређена служба коју би друга могла
да пружи првој то је да јој покаже слике оног што
је претходило или пратило ситуације сличне садаш-
њој ситуацији да би осветлила њен избор: у томе се
садржи асоцијација идеја. Нема никаквог другог

¹) Mortimer Granville, *Ways of remembering* (Lancet,
27 sept. 1879, стр. 453).

²) Kay, *Memory and how to improve it*, New-York 1883.

случаја где би меморија која понова види била на
служби увек меморији која понавља. На свима дру-
гим местима, ми волимо више да конструишемо ме-
ханализам који нам допушта, по потреби, да опртамо
понова слику јер осећамо добро да не можемо да ра-
чунамо на њено поновно јављање. Таква су два крај-
ња облика меморије, посматран сваки у чистом
стању.

Да кажемо одмах: с тога што су се имали у
виду међуоблици, у неку руку пречишћени, пре-
видела се права природа сећања. У место да се
раздвоје најпре два елемента, слика сећања и покрет,
да би се затим тражило којом серијом операција они
успевају, напуштајући нешто од своје првобитне чи-
стоте, да се слију уједно, има се у виду само мешо-
вити феномен који потиче из њихове сраслости. Овај
феномен, пошто је мешовит, има с једне стране из-
глед какве мотричне навике а с друге стране изглед
какве слике више или мање свесно локализоване. Али
се хоће да овај феномен буде прост. Треба дакле прет-
поставити да церебрални механизам, мождани или
кичмене мождине, који служи као основ мотричној
навици, буде у исто време супстрат свесне слике.
Отуда чудновата хипотеза сећања нагомиланих у
мозгу, која би сећања постала свесна по неком пра-
вом чуду, и нас вратила у прошлост неким мисте-
риозним начином. Неки, до душе, запажају више
свесни изглед операције и хтели би да у њој виде
нешто друго а не само епифеномен.* Али како они
нису почели тиме да изолују меморију која задржава
и уређује сукцесивна понављања у облику слика —
сећања, како је они мешају са навиком коју вежба-

*) За епифеноменистичку концепцију видети дела Felix
Le Danteca.

ње усавршава, они су одведени дотле да верују да се последица понављања односи само на један исти и недељиви феномен који би се појачао самим понављањем: и како овај феномен завршава очевидно тиме што постаје само моторична навика, тиме, дакле, што личи на какав механизам, мождани или какав други, они су принуђени, вољно или невољно, да претпоставе да је механизам ове врсте био од почетка на дну слике и да је мозак орган за представе. Расмотрићемо ова међустања и имајмо у виду у свакоме од њих удео **радње која ниче** т. ј. мозга и удео независне меморије т. ј. удео слике — сећања. Каква су ово стања? Пошто су у једном погледу мотори, она треба да, по нашој хипотези, продуже актуелну перцепцију; али с друге стране, у колико су слике, она репродукују прошле перцепције. Међутим, конкретан акт којим ми понова схватамо прошлост у садашњости јесте распознавање. Имамо дакле да проучимо распознавање.

2. **Распознавање уопште: слике — сећања и покрети.** — Има два уобичајена начина да се објасни осећање „већ виђеног“. По једнима распознавање садашње перцепције састојало би се у томе што би се она мишљу унела у какву стару средину. Срећем какву личност први пут: ја је само запаљам. Ако је понова сретнем ја је познајем у том смислу што околности које су пратиле првобитну перцепцију, које ми долазе на памет, оцртавају око садашње слике оквир који није оквир запаљен у садашњости. Распознати значило би, дакле, везати за једну садашњу перцепцију слике дате некад заједно са њом¹. Али као што се са

¹) Вид. систематски експозе ове тезе, са општим, у чланцима Лепан-а, *Ueber Wiedererkennen*. (*Philos. Studien* од Вунта, t. V. стр. 96 и даље; и t. VII. стр. 169. и даље).

разлогом приметило¹, једна поновљена перцепција не може да суперира једновремене околности првобитне перцепције сем ако је ова изазвала најпре **актуелним стањем** које јој је слично. Узмимо да је А прва перцепција; околности које је прате остају за њу везане додирним тачкама. Ако ја назовем А¹ исту обновљену перцепцију, то како нису за А¹ већ за А везани чланови В, С, D, потребно је, да би се изазвали чланови В, С, D, да каква асоцијација по сличности изазове најпре А. Узалуд ће се тврдити да је А¹ идентично са А. Два члана, мада слични, остају нумерички различити и разликују се бар тим простим фактом да је А¹ перцепција док је А само једно сећање. Од два тумачења која смо нагласили прво се на тај начин стапа с другим које ћемо сад расмотрити.

Претпоставља се овај пут да садашња перцепција увек тражи, на дну меморије, сећање раније перцепције које јој је слично: осећање „већ виђеног“ пошцало би из спаћања при поређењу или стапања између перцепције и сећања. Несумњиво, као што се то дубоко запазило², да је сличност један од духа утврђен однос између чланова које он приближује и које већ, следствено, има, тако да је перцепција какве сличности више последица асоцијације а не њен узрок. Али поред ове сличности одређене и запаљене која се састоји у заједници једног духом схваћеног и издвојеног елемента, има једна јасна и у неку руку објективна сличност.

¹) Pillon, *La formation des idées abstraites et générales* (*Crit. Philos*, 1885, t. I, стр. 208 и даље). Пор. Ward, *Assimilation and Association* (*Mind*, јули 1893 и октобар 1894).

²) Brochard, *La loi de similarité*, *Revue Philosophique*, 1880, t. IX. P. 258, I. Рађе придружује се овом мишљењу у својим *Leçons de Philosophie* t. I, *Psychologie*, стр. 187—192.

распрострла по површини самих слика која би могла да делује као физички узрок узајамне привлачности¹. Да ли ћемо ми тврдити да се један предмет често распознаје и ако не успева да се идентификује са старом сликом? Прибећи ће се погодној хипотези мозжданих трагова који би се поклапали, мозжданих покрета које би вежбање олакшало², или хелија за перцепцију које комуницирају са хелијама где се налазе сећања³. Тачно речено: у физиолошким хипотезама ове врсте тубе се, вољно или невољно, све ове теорије распознавања. Оне хоће да све распознавање пониче из приближавања између перцепције и сећања; али с друге стране искуство је ту, које сведочи да најчешће, сећање избија кад је већ перцепција упозната. Принуђене су да пренесу у мозак, у облику комбинације између покрета или везе између хелија оно што се најпре огласило као асоцијација између представа и да се објасни факт распознавања, — врло јасан по нашем схватању, — хипотезом по нашем мишљењу врло мрачном о мозгу који би нагомилavaо идеје.

Али стварно асоцијација једне представе за једно сећање није никако довољна да објасни процес распознавања. Јер кад би се распознавање тако изводило, оно би било уништено кад би старе слике ишчезле, постојало би увек кад су ове слике сачуване. Психичко слепило или немоћ да се познају

¹) Pilon, *article cité*, p. 207. — Cf. James Sully, *The human Mind*, London 1892, t. I. p. 331.

²) Höfding, *Ueber Wiedererkennen, Association und Psychische Activität (Vierteljahrsschrift f. wissenschaftliche Philosophie*, 1889, P. 433).

³) Munk, *Ueber die Functionen der Grosshirnrinde*, Berlin, 1881, P. 108 и даље.

запажени предмети не би могло да буде, дакле, без спречавања визуелне меморије, а нарочито би спречавање визуелне меморије имало увек за последицу психичко слепило. Искуство, међутим, не потврђује ни једну ни другу од ових двају последица. У једном случају који је Вилбранд¹ студирао болесница је могла, затворених очију, да опише варош у којој је становала и да се по њој шета у машти: једном на улици, све јој је изгледало ново; није распознавала ништа и није могла да се оријентише. Фр. Милер² и Лисауер запазили су факта исте врсте. Болесници знају да изазову **унутрашњу визију** каквог предмета који им се именује; они га описују врло лепо; не могу међутим, да га познају кад им се он изнесе! И свесно сачувано какво визуелно сећање није довољно, дакле, да се позна силна перцепција. Али обрнуто: у једном случају, потпуног замрачења визуелних слика³) од Шаркоа простудираном који је постао класичан, све познавање перцепција није било уништено. О томе ће се лако стећи убеђење при ближем читању извештаја о овом случају. Субјект није познавао више, несумњиво, улице свог места рођења јер их није могао ни да именује ни да се у њима оријентише; знао је ипак да су то улице и да су то куће. Није познавао више своју жену и своју децу; могао је, међутим, да каже, видећи их, да су то жена и деца. Ништа од тога не било могуће да је било психичко слепило у апсолутном смислу речи. Оно што је било уништено, то је, дакле, била из-

¹) *Die Seelenblindheit als Herdercheinung*, Wiesbaden, 1887, P. 56.

²) *Ein Fall von Seelenblindheit (Arch f. Psychiatrie*, 1889).

³) *Relaté par Bernard, Un cas de suppression brusque et isolée de la lésion mentale (Progrès Medical*, 21 јули 1883).

весна vrста познавања, коју ћемо имати да анализирамо, али не и општа способност распознавања. Закључимо, да свако познавање не садржи увек интервенцију старе слике и да се исто тако можемо да обратимо на ове слике а да не успемо да идентификујемо перцепције са њима самим. Шта је, дакле, управо познавање и како ћемо да га дефинишемо?

Постоји пре свега, као крајње и гранично, познавање у тренутном, за које је способно само тело, без интервенције икаквог експлицитног сећања. Оно се састоји у акцији а не у представи. Ја се шетам, на пример, по једној вароши, први пут у животу. На сваком раскршћу улице оклевам, јер не знам куда идем. У неизвесности сам и под овим разумем да се разне могућности стављају пред моје тело, да је моје кретање дисконтинуелно у својој целини, да нема ништа у једном од положаја што би наглашавало и припремало будуће положаје. Доцније, после дужег бављења у вароши, ја ћу се по њој кретати махинално без одређене перцепције предмета, поред којих пролазим. Међутим, између ове две крајње погодбе, једне где перцепција није још организовала одређене покрете који је прате и друге где су ови покрети који је прате организовани у тој мери да је моја перцепција излишна, постоји међустање где је предмет запажен, али изазива покрете везане међусобно, континуелне, који владају једни другима. Почео сам са стањем у коме сам разликовао само моју перцепцију; завршавам стањем у коме сам само свестан мог аутоматизма: у међувремену је било мешовито стање, перцепција обележена аутоматизмом који се развијао. Ако се, дакле, доцније перцепције разликују од прве перцепције у томе што оне упућују тело на једну одговарајућу махиналну реакцију, ако се,

с друге стране, ове обновљене перцепције јављају духу са оним изгледом *sui generis* који карактерише обичне или познате представе, није ли потребно да претпоставимо да је овде свест једног добро регулисаног мотричног пратиоца, организоване мотричне реакције, основа осећања обичности (познатог)? У основи познавања, дакле, налазио би се доиста феномен мотричног реда.

Познавати један обичан предмет значи пре свега знати се њим служити. Ово је тако тачно да су први посматрачи дали име **апраксија** овој болести познавања коју смо ми назвали психично слепило¹. Али знати се њим служити значи опртати покрете који се том циљу адаптују, значи заузети извештан став или бар тежити њему по оном што су Немци назвали »мотричне импулсије« (**Bewegungsantriebe**). Навика да се искоришћује објект завршила је, дакле, тим што је организовала заједно и покрете и перцепције и свест о овим покретима који ничу, који би пратили перцепцију попут каквог рефлекса, била би, и овде, на дну познавања.

Нема перцепције која се не продужава у покрет. Рибо² и Модсли³ већ су одавно привукли пажњу на ову ствар. Васпитавање чула састоји се управо у скупу утврђених веза између сензорног утиска и покрета који га искоришћује. У колико се утисак понавља, веза се консолидује. Механизам операције

¹) Kussmaul, *Les troubles de la parole*, Paris, 1884, P. 233; — Allen Starr, *Apraxia and Aphasia (Medical Record, 27 октобар 1888)*. — Cf. Laquer, *Zur Localisation der sensorischen Aphasie (Neurolog, Centralblatt, 15 јуни 1888)*, и Dodds, *On some central affections of vision, (Brain, 1885)*.

²) *Les mouvements et leur importance psychologique (Revue Philosophique, 1879, t. VIII, P. 371 и даље)*. — Cf. *Psychologie de l'Attention*, Paris, 1889, P. 75 (Félix Alcan, éditeur).

³) *Physiologie de l'esprit*, Paris, 1879, P. 207 и даље.

нема у осталом ничег мистериозног. Несумњиво да је наш нервни систем припремљен, с обзиром на конструкцију моторних апарата повезаних средством центра, за сенсибилне надражаје, а дисконтинуитет нервних елемената, многострукоост његових крајњих изданака, способних несумњиво да се на различне начине приближе, чине да је неограничен број могућих веза међу утисцима и одговарајућим покретима. Али механизам који је на путу да се конструише не би могао да се јави свести у истом облику као конструисани механизам. Има нешто што дубоко разликује и јасно обележава системе консолидованих покрета у организму. То је нарочито, мислимо, тешкоћа да се њихов поредак измени. То је увек онај унапред одређени облик покретима који следују претходним покретима, преформација (унапред одређени облик) која чини да део одржи виртуелно целину као што бива кад свака нота једне научене мелодије, на пример, остаје наднесена над следећом да би бдила над њеним извршењем¹. Ако, дакле, свака обична перцепција има своју организовану моторну пратњу, обично осећање познавања има свој корен у свести ове организације.

То значи да се ми обично служимо нашим познавањем пре него што би оно прошло кроз наше мисли. Наш дневни живот развија се међу предметима чије нас само присуство позива да играмо извесну улогу: у томе се састоји њихов изглед обичности. Мотивичне тенденције биле би, дакле, већ довољне да нам даду осећање познавања. Али, пожу-

¹ У једном од најумнијих чланака своје Психологије (Paris, t. I. P. 242) г. Фује је рекао да је осећање обичног погледом, великим делом, од умањења унутрашњег шока у коме се и садржи изненађење.

мимо се да то кажемо, да уз то долази најчешће и друга ствар.

Док се моторни апарати монтирају под утицајем перцепција које све боље и боље анализира наше тело, наш ранији психички живот је ту: он се надживљује, покушаћемо да то докажемо, — са свим детаљима својих догађаја који су локализовани у времену. Стално спречавана практичном свести (свести корисности) садашњег момента т. ј. сенсорно-моторном равнотежом нервних система који се налази између перцепције и акције, ова меморија чека просто на то да се појави пукотина између садашњег утиска и покрета који га прати да би ту ставила своје слике. Обично да би се вратили у нашу прошлост и открили познату, локализовану и личну слику сећања која би се односила на садашњост, потребан је напор којим се ми издвајамо из акције којој нас клони наша перцепција: она нас гура ка будућности; треба да се вратимо у прошлост. Кретање би, у овом смислу, пре удаљило слику. Ипак је оно, у извесном погледу, приправља. Јер ако је скуп наших прошлих слика присутан за нас, треба још да представа аналогна садашњој перцепцији буде изабрана између свих могућих представа. Покрети већ извршени или који се само јављају припремају сво одабирање или бар ограничавају поље слика одакле ћемо их узимати. Ми смо, по саставу нашег нервних система, бића код којих се садашњи утисци продужују у одговарајуће покрете: ако се старе слике продуже исто тако у ове покрете, оне искоришћују прилику да се увуку у садашњу перцепцију, и да од ње буду примљене. Онда се оне јављају, фактички, нашој свести, онда кад би требале, по правилу, да буду заклоњене садашњим стањем (свести). Могло би се, дакле, рећи да покрети који изазивају

махинално познавање с једне стране спречавају а с друге фаворизирају познавање помоћу слика. Начелно, садашњост замењује прошлост. Али с друге стране, управо с тога што поништај старих слика долази због њиховог заустављања од стране садашњег стања, оне чији би облик могао да уђе у оквир овог стања највише на мању препреку од осталих; и ако, тада, једна од њих може да пређе препреку, то је слика слична садашњој перцепцији која ће ту препреку прећи.

Ако је наша анализа тачна, болести познавања ће имати два облика са свим различна и констатоваћемо две врсте психичког слепила. То су час старе слике које се више неће моћи изазвати, а час је то само веза између перцепције и уобичајених одговарајућих покрета која ће бити раскинута пошто перцепција изазива растурене покрете као да је нова. Да ли факта потврђују ову хипотезу?

Не може бити спора по првој тачки. Очеvidан поништај визуелних сећања код психичног слепила је један тако општи факт да је могао да послужи, за неко време, као дефиниција ове афекције. Моћи ћемо да се упитамо до које мере и у ком смислу могу сећања да стварно ишчезну. Што нас сад интересује то је да има случајева где познавање више не постоји а визуелна меморија није практично уништена. Да ли тада постоји само, као што ми мислимо, обична пертурбација моторичних навика или бар прекид везе који их уједињује са сензибилне перцепције? Како ниједан посматрач није поставио себи питање ове врсте, било би нам тешко да на исто одговоримо да нисмо овде онде истакли, у њиховим описима, извесна факта која нам изгледају значајна.

Први од ових факата је губитак чула оријентације. Сви писци који су се бавили психичним слепилом били су изненађени овом појавом. Лисауеров болесник је био потпуно изгубио способност да се креће по својој кући¹. F. Müller инсистира на овом факту да, док слепи науче врло брзо да нађу свој пут, субјект кога је задесило психично слепило не може, и после више месеци вежбања, да се оријентира у својој сопственој соби². Али зар способност за оријентисање није исто што и способност да се координишу покрети тела са визуелним утисцима и да продуже махинално перцепције у корисне реакције?

Има један други факт, још карактеристичнији. Хћемо да говоримо о начину на који ови болесници цртају. Могу да се схвате два начина цртања. Први би се састојао у томе да се на папиру утврди извесан број тачака, шицањем, и да се они повежу међу собом проверавајући сваког момента да ли слика одговара објекту. То би се назвало цртати „по тачкама“. Али је савим други начин којим се обично служимо. Ми цртамо „једноставним потезом“, пошто смо бацили поглед на модел или на њега мислили. Како да се објасни слична способност ако не навиком да се одмах открије **организација** најобичнијих контура т.ј. моторичном тенденцијом да се одмах једним потезом обележи цртеж? Али ако су то управо навике или нешто ове врсте што се губи у извесним облицима психичног сле-

¹) Article cité, Arch. f. Psychiatrie, 1889—90, p. 224. Cf. Wilbrand, Op. cit., p. 140 и Bernhardt, *Eigenthümlicher Fall von Hirnerkrankung* (Berliner klinische Wochenschrift, 1877, p. 581).

²) Article cité, Arch. f. Psychiatrie, t. XXIV, p. 898.

пила, болесник ће моћи, можда, да повуче елементе линије које ће како тако повезати; он неће моћи више да црта једним непрекидним потезом јер неће више владати кретањем контура. А то је управо оно што искуство потврђује. Запажање Лисауера је већ поучно у овом погледу¹. Његов болесник је са највећом муком нацртао прости предмете а ако их је хтео да црта из главе по сећању, обележавао је издвојене делове, узете овде онде, које није могао да повеже. Али случајеви потпуног психичног слепила су ретки. Многи чешћи су случајеви вербалног слепила т.ј. губитка визуелног познавања ограниченог на слова азбуке. То је, међутим, факат обичног поматрања: немоћ болесника, у сличном случају, да схвати оно што би се могло да назове **покрет** слова кад покушава да их копира. Он почиње копирање на ма којој тачки проверавајући сваког момента да ли је у сагласности са моделом. Ово је у толико значајније што је често сачувао нетакнуту способност да пише по диктанту, или кад спонтано пише. Овде је, дакле, уништена навика да размрси артикулације запаженог објекта т.ј. да се њихова визуелна перцепција допуни моторичном тенденцијом и обележи њихови шема. Отуда се може да изведе, као што смо нагласили, да се у томе састоји главна погодба познавања.

Сад прелазимо са аутоматског познавања, које се врши нарочито покретима на оно за које је потребна правилна интервенција слика сећања. Прво је познавање без напрезања, расејано; друго је, као што ћемо видети, пажљиво познавање.

Оно спочиње, исто тако, покретима. Али док код аутоматског познавања наши покрети проду-

¹) Article cité, Arch. f. Psychiatrie, 1889—90, p. 233.

жују нашу перцепцију да би из ње извукли корисне последице и **удаљавају** нас на тај начин од запаженог објекта, овде нас напротив враћају објекту да би истакли његове контуре. Отуда потиче надмоћност улоге, а не више акцесорност, коју слике сећања играју при овоме. Претпоставимо да покрети више не одговарају њиховом практичном циљу и да моторична активност, у место да продужи перцепцију корисним реакцијама прекине рад да би обележила њене главне црте: онда ће слике сличне садашњој перцепцији, слике чији је облик већ одређен овим покретима, доћи по правилу а не више случајно да се излију у овај калуп, ма морале, доиста, да многе своје детаље одбаце да би могле да уђу у ову.

III. Постепени прелаз од сећања на покретима. Познавање и пажња. Овде додирujemo битну тачку расправе. У случајевима где је познавање пажљиво т.ј. где се слике сећања придружују редовно садашњој перцепцији, да ли ту перцепција одређује механички појаву сећања или су то сећања која се спонтано крећу ка перцепцији?

Од одговора који ће се дати на ово питање зависи природа односа који ће се утврдити између мозга и меморије. Свака перцепција садржи, заиста, потрес који је пренесен нервима у перцептивна средишта. Ако је, дакле, распрострањавање овог покрета у друга кораста средишта имало као стварну последицу да се тамо јаве слике, могло би се, строго узев, да утврди да је меморија само функција мозга. Али ако би ми утврдили овде, као и на другом месту, да покрет може да произведе само покрет, да је улога перцептивног потреса да просто наложителу извештај став где ће се сећања уметнути,

онда, пошто је све дејство материјалних потреса исцрпљено у овом раду моторичне адаптације, треба тражити сећање на другој страни. По првој хипотези, поремећаји меморије проузроковани повредом моздане масе дошли би отуда што су сећања заузима мала повређену област и са њом су разорена. По другој, напротив, ове повреде би се односиле само на нашу акцију која се јавља или на могућу акцију. Час би оне спречиле тело да заузме, према једном објекту, став који одговара изазивању слике; час би свом сећању пресекле његове везе са садашњом стварношћу т.ј. поништавајући последњу фазу остварења сећања, поништавајући фазу акције, оне би спречиле тиме да се сећање јави у садашњости. Али и у једном и у другом случају повреда моздана не би разорила стварно сећања.

Ова друга хипотеза ће бити наша. Али пре него што би је проверавали, рецимо кратко како ми замисљамо опште односе перцепције, пажње и меморије. Да би показали како би једно сећање могло, постепено, да се уметне у једно стање или покрет, мораћемо нешто мало антиципирати из наше наредне главе.

Шта је то пажња? С једне стране, пажња има као главни циљ да појача перцепцију и да из ње издвоји детаље: посматрана у свом материјалном облику, она би се, дакле, сводила на извесно појачавање интелектуалног стања¹. Али, с друге стране, свест констатује једну несводљиву разлику облика између овог појачавања интензитета и оног које се односи на већу моћ спољашњег надражаја: изгледа,

¹) Marillier, *Remarques sur le mécanisme de l'attention (Revue philosophique, 1889, t. XXVII)*. — Cf. Ward, art. *Psychology de l'Encyclop Britannica*, et Bradley, *Is there a special activity of Attention?* (*Mind, 1883, t. XI, P. 305*).

доиста, да оно долази изнутра и да нам даје доказ о извесном ставу који заузима разум. Али овде почиње управо тама јер идеја о интелектуалном ставу није јасна идеја. Говори се о »сконцентрисаности духа«,¹ или шта више о »аперцептивном«² напору да би се перцепција ставила под поглед јасног разума. Неки ће, материјалиштући ову идеју, замислити посебну напрегнутост моздане енергије,³ или шта више централну потрошњу енергије која долази уз примљени надражај.⁴ Али, било да се факт психолошки утврђен изражава физиолошким језиком који нам изгледа још нејаснији, било другаче, увек имамо само једну метафору пред собом.

Постепено ћемо доћи докле да дефинишемо пажњу више општим прилагођавањем тела него духа и да у овом стању видимо пре свега свест, свест о извесном стању. Такво гледиште је заузео г. Рибо у овом расправљању,⁵ и ма да је оно нападнуто,⁶ изгледа нам да је оно сачувало сву своју снагу, под погодбом ипак, мислимо да се у овим покретима које је описао г. Рибо види само негативан услов феномена. Претпоставимо да су покрети који прате вољну пажњу били пре свега покрети заустављања, имао би онда још да се објасни рад духа који овоме одговара, т. ј. тајанствена операција којом исти орган запажа-

¹) Hamilton, *Lectures on Metaphysics*, t. I P. 27.

²) Wundt, *Psychologie physiologique*, t. II, P. 331 и даље (F. Alcan, éd.).

³) Mandsley, *Physiologie de l'esprit*, P. 300 и даље. Cf. Bastian *Les processus nerveux dans l'attention (Revue Philosophique, XXXIII, P. 260 и даље)*.

⁴) W. James, *Principles of Psychology*, Vol. I P. 441.

⁵) *Psychologie de l'attention*, Paris, 1889. (Félix Alcan, éditeur).

⁶) Marillier, art. cité. Pop. I. Sully, *The Psycho-physical process in attention (Brain, 1890, P. 154)*.

јући у истој околини исти објекат, открива све већи број ствари. Али може да се пође и даље и тврди да су појави овог спречавања само припрема за стварне покрете вољне пажње. Узмимо да пажња, као што смо већ наговорили, садржи у себи враћање у назад духа који напушта да иде за корисним дејством садашње представе: имаћемо најпре заустављање покрета, акцију заустављања. Али у ово опште стање убрзо ће се учртати финији покрети, од којих су неки запажени и описани¹, који имају за задатак да се понова јаве на контурама запаженог објекта. Са овим покретима почиње позитиван рад, а не само негативан, пажње. Он се продужује сећањима.

Ако спољашња перцепција доиста изазива са наше стране покрете који оцртавају њене главне линије, наша меморија управља на примљену перцепцију старе слике које су јој сличне, чију су скицу наши покрети већ обележили. Она ствара на тај начин понова садашњу перцепцију или пре: она удвостручава ову перцепцију шаљући јој било своју сопствену слику, било слику сећања исте врсте. Ако задржана или у меморији изазвана слика не може да покрије све детаље примљене слике, позив је упућен најдубљим и најдаљим областима меморије док се и други познати детаљи не пројектују на оне које не знамо. Операција може да се продужи бесконачно при чему ће меморија учвршћивати и богатити перцепцију, која ће, са своје стране, све више развијена привлачити к себи све већи број допунских сећања. Не мислимо више на дух који би располагао не знам каквом сталном количином свет-

¹) N. Lange, *Beitr. zur Theorie der sinnlichen Aufmerksamkeit* (Philos. Studien de Wundt, t. VII, P. 390—422).

лости, час је расипајући свуд унаоколо, час је концентришући на једну једину тачку. Слика за слику: ми би више волели да поредимо елементарни рад пажње са радом телеграфиста који, пошто је примио какву важну депешу, понова исту експедије реч по реч у место из кога је прво отправљена да би проверио њену тачност.

Али да би се поново отпорила једна депеша, треба знати руковати апаратом. Исто тако, да би рефлектовали на какву перцепцију, слику коју смо од ње добили, требало би да можемо да је репродукујемо т. ј. да је реконструиремо напором синтезе. Казало се да је пажња моћ анализе и то са разлогом; али се није довољно објаснило како је могућа анализа ове врсте и на који начин откривамо у перцепцији оно што у почетку није било у њој. Тачно је да се ова анализа врши серијом покушаја синтезе, или, што излази на исто: наша меморија бира редом разне сличне слике које упућује у правцу нове перцепције. Али се овај избор не врши по случају. Оно што намеће хипотезе, оно што издалека даје правац избору, то су покрети подражавања којима се перцепција продужава који ће послужити као заједнички оквир перцепцији и сликама меморијом оживљеним.

Али онда треба другаче замислити него што се обично чини механизам издвојене перцепције. Перцепција се не састоји само у утисцима које је прикупио или шта више и израдио дух. Тако је што се тиче оних перцепција које су одмах растурене чим су примљене, перцепција које ми растурамо у корисне акције. Али свака брижљива перцепција претпоставља стварно, у етимолошком смислу речи, рефлекс т. ј. спољну пројекцију слике активно ство-

рене, идентичне или сличне објекту, која се излива у својим контурама. Ако, пошто смо упрли очи у један објект, скренемо нагло наш поглед, имамо његову накнадну слику: не треба ли да претпоставимо да се ова слика јавила већ кад смо је гледали? Ско-рашње откриће перцептивних центрифугалних жи-ваца навело би нас да мислимо да се ствари обично тако дешавају и да поред доносног процеса који носи утисак у центар, постоји и други, обрнут, који враћа слику периферији. Истина је да су овде у питању слике фотографисане на самом објекту и сећања која наилазе непосредно за перцепцијом чији су само ехо. Али иза ових слика идентичних објекту, посто-је друге, нагомилане у меморији, које су само слич-не овом (објекту), и напоследку друге које су у ближем или даљем сродству. Све оне хитају на-сусрет перцепцији и испуњене супстанцом ове имају доиста снаге и живота да се са њом екстериоризира-ју. Опити Минстерберга¹ и Кулпеа² не остављају ни-какву сумњу у овом погледу: свака слика сећања која је у стању да протумачи нашу садашњу пер-цепцију увлачи се унутра тако да не унемо више да разликујемо шта је перцепција а шта сећање. Али ништа интересантније, у овом погледу, од оптроум-них опита Голдшайдера и Милера о механизму чи-тања³. Насупрот Грешеу који је у једном славном ра-ду⁴ заступао гледиште да ми читамо речи слово по сло-

¹) Beitr. zur experimentellen Psychologie, Heft 4, P. 15 и даље,

²) Grundriss der Psychologie, Leipzig, 1893, P. 185.

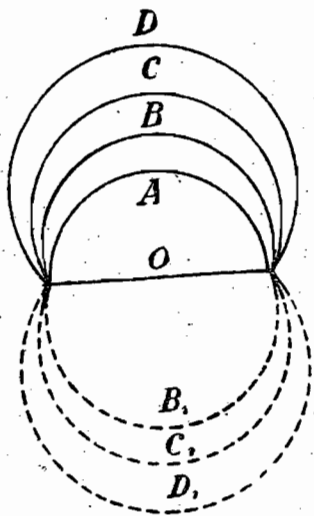
³) Zur Physiologie und Pathologie des Lesens (Zeitschr. f. Klinische Medizin, 1893. Поп: Mc. Keen Cattell, Ueber die Zeit der Erkennung von Schriftzeichen (Philos. Studien, 1885—36).

⁴) Ueber Aphasie und ihre Beziehungen zur Wahrnehmung (Arch. f. Psychiatrie, 1885, t. XVI).

во, ови експериментатори утврдили су да је обично читање право дело дивинације где наш дух захвата овде онде неколико карактеристичних црта а сав ин-тервал испуњује сликама сећања које се, пројекто-ване на хартију, супституишу словима стварно штампаним дајући нам илузију ових. Према томе, ми стварамо или реконструишемо непрестано. Наша из-двојена перцепција доиста је слична затвореном кругу где би слика — перцепција управљена на дух и слика — сећања лансирана у простор ишле једна за другом.

Инсистирајмо на свој последњој тачки. Перцеп-ција се замисља обично обрађена пажњом као се-рија процеса који би се развијали дуж једног жив-чаног влакна, где објект изазива осећаје а осећаји идеје а свака идеја потреса продирући све више у најудаљеније тачке интелектуалне масе. Имали би, дакле, у томе ход у правој линији у коме би се дух све више удаљавао од објекта да се више њему не врати. Ми замисљамо, напротив, да је одбијена перцепција кружни ток где се сви елементи, под-разумевајући ту и запажени објект, држе у стању узајамне напрепнутости као у каквом електричном кружном току, тако да се ниједан потрес који је пошао од објекта не може да заустави на путу у дубинама духа: он се мора увек да врати самом предмету. Не треба мислити да је овде само питање речи. У питању су два радикално различита схва-тања интелектуалног рада. По првом схватању ствари се одишавају механички по једној серији сасвим случајној са сукцесивним додавањима. У сваком моменту перцепције пажњом обрађене нови елементи потичући из дубље области духа могли би се придружити старим елементима а да не створе

општу пертурбацију и да не траже преображај система. По другом схватању, напротив, акт пажње садржи у себи такву солидарност између духа и његовог објекта, то је круг тако затворен да се не би могло прећи у стања више центрације а да се не створе из основа толико нових кругова који обухватају први и који имају за заједничко само запажени објект. Од ових различитих кругова меморије које ћемо додније детаљно проучавати: најужи А је најближи непосредној перцепцији. Он садржи само предмет О са сликом која следује и покрива га. Иза њега кругови В, С, D, све шири, одговарају све већим напорима интелектуалне експансије. Сва меморија, као што ћемо видети, улази у сваки од

ових кругова јер је меморија увек присутна; али ова меморија, чија еластичност допушта да се бесконачно шири, рефлектује на објект све већи број ствари сугерисаних, — час детаље самог објекта, час детаље који га прате а који могу допринети да се он осветли. На тај начин пошто смо реконструисали запажени објект, као једну независну целину, ми реконструиримо са њим све даље и даље услове са којима он

образује један систем. Назовимо В', С', D' ове узроке све веће дубине, који се налазе иза објеката, а који су виртуелно дати са самим објектом. Види

се да прогрес пажње има као последицу да ствара понова не само запажан објект већ све пространије системе којима се може да придружи; тако да у колико кругови В, С, D представљају већу експансију меморије, њихова рефлексија достиже у В', С', D' дубље слојеве стварности.

Исти психични живот поновио би се, дакле, небројено пута, у сукцесивним ступњима меморије, и исти акт духа могао би да се понови на многим различитим висинама. У напору пажње дух се даје увек сав, али се упрошћава или се компликује према нивоу који бира, за своје еволуције. Обично садашња перцепција одређује ориентацију нашег духа; али према ступњу напегнутости који заузима наш дух, према висини на коју се ставља, ова перцепција се развија у нама у један већи или мањи број слика — сећања.

Другим речима, напоследку: лична сећања, тачно локализована чија би серија одржала тачно ток наше прошле егзистенције, конституишу, уједињена, последњи и најшири омотач наше меморије. У суштини пролазна, она се материјализује само по случају, било да их какав правац случајно одређен нашег телесног става привлачи, било да сама неодређеност овог става оставља слободно поље ђуди њихове манифестације. Али овај крајњи омотач се стеже и понавља се у унутрашњим и концентричним круговима који носе иста умањена сећања, која стоје све даље од свог личног и оригиналног облика и све су више у стању у својој обичности да се примене на садашњу перцепцију и да јој даду такав облик да обухвати личност. У једном извесном тренутку кад је сећање тако сведено и ушло у садашњу перцепцију не може се рећи где се перцепција свршава а где сећање почиње. Од овог момента управо меморија, у место да

се хуђљиво јавља или ишчезава сас војим представам, управља се по детаљима телесних покрета.

Али у колико се ова сећања приближавају више покрету и тиме спољној перцепцији, операција меморије добија већу практичну вредност. Сlike прошлости, понова изазване такве какве су са свима својим детаљима до своје афективне обојености остају слике сањарења или она: оно што ми зовемо делати, то значи управо постићи да се ова меморија стегне или пре да се што више изоптри тако да се за искуство у које ће продрети јави са општрицом свог сечива. У основи, с тога што се овде није издвојио моторни елемент меморије: час се превидело а час преувеличало оно што евокација сећања има у себи аутоматског. По нашем мишљењу, апел је упућен нашој делатности у оном моменту кад се наша перцепција аутоматски распала у покрете подражавања: једна скица нам је тада дата чије детаље и боју оживљујемо пројектујући ближа или даља сећања. Али се тако ствари не узимају. Час се придаје духу апсолутна аутономија; придаје му се моћ да ради са присутним или одсутним предметима како му се свиди; и онда се више не схватају дубоки поремећаји пажње и меморије који могу да шпрате најмању пертурбацију сензорно-моторне равнотеже. Час се, напротив, од имагинативних процеса ствара толико механичких последица садашње перцепције; мисли се да објект, по неком нужном и једнообразном развиту, изазива осећаје а осећаји идеје које се уз ове припијају: онда, пошто нема разлога да феномен, механички у почетку, измени природу доцније, долази се до претпоставке о мозгу где би се могла интелектуална стања да депонирају, да буду као у сну а затим да се пробуде. И у једном и у другом случају превиђа се права функција тела и

како се није видело у чему је нужна интервенција једног механизма, не зна се исто тако, кад смо се једном обратили њему, где га треба зауставити.

Али је већ време да изађемо из ових општности. Треба да видимо да ли се наша хипотеза потврђује или не познатим фактима мождане локализације. Поремећаји имагинативне меморије који одговарају локализованим повредама мождане коре увек су болести познавања, било распознавања чула вида или слуха (психичко слепило и глухоћа), било познавања речи (вербално слепило и глухоћа, и т. д.). То су поремећаји које имамо да расмотримо.

Али ако је наша хипотеза основана, ове повреде познавања не би ни у колико потицале отуда што би сећања била у повређеној области. Оне би потицале од два узрока: час од тога што наше тело не може више да заузме аутоматски, код надражаја који долази споља, тачан став помоћу кога би се извршио избор међу нашим сећањима, час од тога што сећања немају више у нашем телу примену, начин да се продуже у акцију. У првом случају повреда биве се односила на механизме који продужују примљени потрес у покрет аутоматски извршен: пажња се неће моћи више да фиксира објектом. У другом: повреда ће се односити на оне посебне центре мождане коре који **припремају** вољне покрете пружајући им потребни претходни сензорни рад, који се, погрешно или тачно, називају имагинативни центри: пажња не може бити више фиксирана од субјекта. Али и у једном и у другом случају биће повређени актуелни покрети или ће се зауставити припрема покрета који имају да дођу: неће бити разорена сећања.

Патологија, дакле, потврђује ово предвиђање. Она нам открива егзистенцију двеју потпуно различ-

них врста психичног слепила и глухоће, вербалног слепила и глухоће. У првој сећања чула вида или слуха могу још да се евоцирају али се не могу више да примене на одговарајуће перцепције. У другој је спречена и евокација сећања. Да ли се повреда односи, као што смо то казали, у првом случају на сензорно-моторне механизме аутоматске пажње, а у другом случају на имигинативне механизме вољне пажње? Да би проверили нашу хипотезу, треба да се ограничимо на један одређен пример. Доиста, ми би могли да покажемо да визуелно познавање ствари у опште, речи посебнице, садржи најпре полуаутоматски моторни процес, затим активну пројекцију сећања која улази у одговарајућа стања. Више волимо, међутим, да уземемо утиске чула слуха а нарочито артикулисаних говора јер је овај случај најразумљивији за све. Чути реч, значи пре свега разабрати њен звук, затим изнаћи њен смисао и напоследку ићи више или мање даље у тумачењу исте: кратко речено, значи проћи кроз све ступњеве пажње и извршити више сукцесивних напора меморије. Сем овога, најчешћи су и најбоље проучени поремећаји меморије слуха речи. Напоследку, поништај вербалних акустичних слика праћен је увек озбиљном повредом извесних одређених вијуга у možданој кори: биће нам, дакле, дат један несумњив пример локализације на коме ћемо се упитати да ли је мозак доиста у стању да надомила у себи сећања. Морамо, дакле, да покажемо у познавању слуха речи: 1. аутоматски сензорно-моторни процес; 2. активну и тако рећи ексцентричну пројекцију слика-сећања.

1. Слушам два лица која говоре један непознат ми језик. Да ли је то довољно да их разумем? Вибрације које примама исте су које примају и њихове

групи. Ипак ја запажам само нејасан шум где сви звуци личе један на други. Ја ништа не разликујем и не бих могао ништа да поновим. У овој истој сонорној маси, напротив, лица која разговарају разбирају сугласнике, самогласнике и слогове који не личе ни мало једни на друге, напоследку издвојене речи. У чему је разлика између њих и мене?

Питање је како знање једног језика, који је само сећање, може да измени материјалност садашње представе и да учини да једни разумеју нешто што други, под истим физичким условима, не разумеју. Замисли се, доиста, да сећања слуха речи, нагомилана у меморији одговарају овде апелу звучних утисака и долазе да појачају њихов утицај. Али ако је конверзација коју слушам за мене само шум, може се, колико се год хоће, да замисли појачан звук: шум, ма колико појачан, неће бити због тога јаснији. Да би се сећање речи могло да изазове речју која се чује, треба бар да уво схвати реч. Како ће примљени звуци да говоре меморији, како ће они да изаберу у магазину слика чула слуха оне који имају са њима да се поклопе ако они нису издељени, разликовани и перцепијрани најзад као слогови и као речи?

Изгледа да теорици сенсоријелне афазije нису довољно запазили ову тешкоћу. Код вербалне глухоће, доиста, болесник се налази у погледу свог сопственог језика у истој ситуацији у којој се ми сами налазимо кад чујемо да се говори какав стран језик. Он је обично сачувао чуло слуха нетакнуто али не разуме ништа од речи чији изговор чује а често не може ни да их разликује. Мисли се да је довољно објашњено ово стање кад се каже да су сећања слуха речи разорена у možданој кори, или да каква 10-

вреда час транскортикална, час поткораста, спречава сећање чула слуха да пробуди идеје или перцепцију да се придружи сећању. Али бар за последњи случај психолошко питање остаје недирнуто: какав је свестан процес који је повреда уништила и на који се начин изводи уопште разликовање речи и слогова, који су најпре дати уху као сонорна непрекидност?

Тешкоћа би била непремостива кад би били у питању само утисци чула слуха с једне стране и сећања чула слуха с друге стране. Неће бити исто ако утисци чула слуха организују почетне покрете који су у стању да скандирају фразу која се чула и да обележе њене главне моменте изговора. Ови аутоматски покрети унутрашње пратње, испочетка нејасни и рђаво координисани, издвајали би се све боље и боље при понављању; они би на крају крајева обележили једну упрошћену фигуру где би личност која слуша нашла у великим линијама и главним правцима покрете лица које говори. На тај начин би се у нашој свести развијао, у облику мишићних сензација које ничу, оно што ћемо назвати **мотричним скелетом** (мотричном шемом) речи која се чула. Привићи уво на елементе једног новог језика не би значило ни модификовати необрађен звук нити му придодати сећање; значило би координирати мотричне тежње гласних жица са утисцима уха, значило би усавршити мотричну пратњу.

Да би научили какву физичку вежбу, почињемо подражавањем покрета у његовој целини, онаквог како га наше очи виде споља, као што мислимо да смо га видели кад се изводио. Наша перцепција о истој била је нејасна: неодређен ће бити и покрет којим ћемо покушати да поновимо вежбу. Али док

је наша визуелна перцепција била перцепција једне континуелне целине, покрет којим покушавамо да реконституишемо њену слику састављен је из мношине мишићних грчења и опружања; и сама свест коју имамо о њој садржи многоструке сензације које потичу од разнолике игре артикулација. Нејасан покрет који подражава слику већ је њена виртуелна декомпозиција; он носи у себи, тако рећи, материјал за анализу. Развитак који ће понићи из понављања и вежбања састојаће се просто у томе да издвоји оно што је било у почетку скривено, да га сваком елементарном покрету ону **аутономију** која осигурава прецизност чувајући његову **солидарност** с другим елементима без којих би био некористан. С правом се каже да се навика стиче понављањем напора; чему би, међутим, послужило поновљени напор ако би он репродуковао увек исту ствар? Понављање има најпре као праву последицу да **растави** а затим да **састави** и да на тај начин говори интелигенцији тела. Оно открива, при сваком новом покушају, скривене покрете; скреће стално пажњу тела на какав нов детаљ који је прошао незапажен; оно дели и класира; оно подвлачи оно што је битно; оно изналази, у целокупном покрету, једну по једну линију које обележавају његову унутрашњу структуру. У овом смислу: покрет је научен или га је тело разумело.

На тај начин мотрична пратња речи која се чула раскидала би континуитет ове звучне масе. Остаје још да сазнамо у чему се састоји ова пратња. Да ли је то сама реч репродуковала у нама? Али онда би дете знало да понови све речи које његово ухо разликује; а ми би имали само да разумемо један стран језик да би га могли да изговарамо са тачним нагласком. Али ствар није тако проста. Ја могу да

схватим какву мелодију, да пратим њен развој, да је шта више утврдим у мојој меморији а да не знам да је певам. Запажам без напора особености тебања (инфлексije) и нагласак код Енглеца кад говори немачки — ја га исправљам у себи; — из тога не излази да ћу ја дати немачкој реченици, ако је говорим, тачну тинкост и интонацију. Клинична факта потврђују уосталом овде обично запажање. Може се још увек да прати и разуме реч и кад је човек постао неспособан да говори. Мотрична афазиа не повлачи за собом вербалну глухоћу.

То је с тога што шема по којој ми скандирамо реч коју смо чули обележава код ове само штакнуте контуре. Она је за реч оно што скица за једну свршену слику. Једно је разумети какав тежак покрет а друго је моћи га извести. Да би га разумели, доста је да се оствари оно што је битно у њему, што је управо довољно да се он разликује од других могућих покрета. Али да би знали да га изведемо, треба у осталом да га је разумело тело. Логика тела, међутим, не допушта ствари које се подразумевају. Она захтева да сви конститутивни делови траженог покрета буду показани редом а затим сложени уједно. Овде је потребна **потпуна** анализа која не занемарује ниједан детаљ и **садашњу** синтезу у којој се ништа не скраћује. Импативна шема састављена из неколико мишићних сензација које ничу била је само скица. Мишићни осећаји који су се стварно и потпуно осетили дају му (покрету) боју и живот.

Остаје да сазнамо још како би се могла пратња ове врсте да изведе и да ли се стварно увек изводи. Зна се да је за ефективан изговор једне речи потребна једновремена интервенција језика и усана за изговор, грла да се произведе глас и напоследку грудних

мишића да се створи потребна струја ваздуха. За сваки изговорен слог потребно је, дакле, да дејствује скуп механизма који су монтирани у центрима можданим и кичмене мождине. Ови механизми су везани за више центре мождане коре продужењима цилиндарно-аксилним пирамидалних ћелија психомотричне зоне; овим путевима се креће импулс воље. Према томе да ли хоћемо да произведемо овај или онај звук, ми издајемо налог за делање овим или оним од ових мотричних механизма. Али ако су потпуно монтирани механизми који одговарају различним могућим покретима артикулације и фонације у вези са узроцима, ма какви они били, који управљају њима код хотичне речи, има факата који искључују сумњу о вези ових истих механизма са перцепцијом слуха речи.

Међу многобројним врстама афазиае које су описали клиничари, позната су пре свега два (4. и 6. облик Лихтхајма), који, изгледа, садрже однос ове врсте. Тако је, у једном случају који је сам Лихтхајм посматрао, субјект, после једног пада, изгубио меморију артикулације речи и, следствено, да спонтано говори; понављао је ипак са највећом тачношћу оно што му се говорило¹. С друге стране, у случајевима где је спонтана реч нетакнута али где је вербална глухоћа апсолутна, болесник и ако не разуме више ништа од оног што му се каже, може да задржи потпуно способност да туђ говор понови². Да ли ћемо рећи, са Бастијаном, да ове појаве сведоче само о лењости артикулаторне меморије или меморије слуха речи, пошто се акустични утисци ограничавају на то да пробуде ову меморију из њене обамрлости?³

¹) Lichtheim, *On Aphasia (Brain, janv. 1885, P. 447)*.

²) *Ibid.*, 454.

³) Bastian, *On different Kinds of Aphasia (British Medical Journal ect. et nov. 1887, P. 935)*.

Ова хипотеза, којој ћемо у осталом дати место, не изгледа да нам објашњава тако интересантне појаве еколије које су одавно запазили Роберт,¹ Воазен,² Винсло³ а које је Кисмол оквалификовао, несумњиво претерујући мало, акустичним рефлексима.⁴ Овде субјект понавља махинално, и можда несвесно, речи које је чуо, као да се осећаји чула слуха сами пре-обраћају у покрете за артикулацију. Полазећи од тога неки су замишљали неки специјалан механизам који би везивао акустични центар речи за центар за артикулацију говора.⁵ Изгледа да се истина налази посреди ове две хипотезе: има, код ових различних појава, нешто више од апсолутно механичких акција али мање него апел на вољну меморију; оне сведоче о тежњи вербалних утисака чула слуха да се продуже у покрете артикулације, о тежњи која свакако не измиче обичној контроли наше воље, која садржи шта више можда рудиментарно разликовање и која се, у нормалном стању, изражава унутрашњим понављањем најглавнијих црта речи која се чула. Наша шема, дакле, није ништа друго.

Расматрајући дубље ову хипотезу, нашло би се можда у њој психолошко објашњење, које смо тражили мало час за извесне облике вербалне глухоће. Познати су неколики случајеви вербалне глухоће

¹) Romberg, *Lehrbuch der Nervenkrankheiten*. 1853, t. II.

²) Cité par Bateman, *On Aphasia*, London, 1890, P. 79 — Пор. Marcé *Mémoire sur quelques observations de physiologie pathologique* (Mem. de la Soc. de Biologie, 2e serie, t. III. P. 102).

³) Winslow, *On obscure diseases of the Brain*, London, 1861, P. 505.

⁴) Kussmaul, *Les troubles de la parole*, Paris, 1884, P. 69 и даље.

⁵) Arnaud, *Contribution à l'étude clinique de la surdité verbale* (Arch. de Neurologie, 1886, P. 197). — Spamer, *Ueber Asymbolie* (Arch. f. Psychiatrie, t. VI, P. 507 и 524).

где су акустична сећања потпуно сачувана. Болесник је задржао нетакнуте и слушно сећање речи и чуло слуха; не распознаје, међутим, ниједну реч коју чује.¹ Овде се претпоставља подмоздана повреда која би спречавала акустичне утиске да потраже вербалне слушне слике у центрима моздане коре где би ове биле депониране. Али се пре свега поставља питање да ли може мозак да задржи слике; а затим, и само констатовање какве повреде код спроводника перцепције неће нас ослободити да тражимо психолошко тумачење појаве. По претпоставци, доиста, сећања чула слуха могу да се обнове у свести; по претпоставци исто тако утисци чула слуха стижу у свест: мора, дакле, да у самој свести постоји празнина, прекид, нешто напослетку што омета спој перцепције и сећања. Факт ће се, међутим, расветлити ако се има на уму да је слушна необрађена перцепција управо перцепција звучне континуелности и да сензорно-моторичне везе које је навика утврдила треба да имају за задатак, у нормалном стању, да је раставе: повреда ових свесних механизма, спречавајући декомпозицију, зауставила би одједном јављање сећања која теже да се ставе на одговарајуће перцепције. Повреда би се могла, дакле, да односи на »моторичну шему«. Нека се рассмотре случајеви, доста ретки у осталом, вербалне глухоће где су сачувана акустичка сећања: запазиће се, мислимо, извесни карактеристични детаљи у овом погледу. Адлер износи као значајан факт вербалне глухоће да болесници не реагују више на шум чак и кад је интензиван и ако је чуло слуха код њих сачувало најве-

¹) Видети нарочито. P. Sérieux, *Sur un cas de surdité verbale pure* (Revue de Médecine, 1893, P. 733 и даље). Lichtheim, *art. cité*, P. 461; и Arnaud, *Contrib. à l'étude de la surdité verbale* 2e article), *Arch. de Neurologie*, 1886, P. 356.

ћу утанчаност¹. Другим речима звук не наилази више код њих на свој моторни ехо. Један болесник код Шаркоа, са пролазном вербалном глухоћом, прича да је добро чуо куцање овог сата али да није могао да изброји куцње². Свакако да није могао да их раздвоји и разликује. Један други болесник изјавио је да чује речи конверзације али као нејасан шум.³ Напоследку субјект који је изгубио разумевање речи коју је чуо понова схваћа је ако му се она изговори скандирајући, слог по слог⁴ Зар овај последњи факт, констатован у више потпуно јасних случајева вербалне глухоће, није од нарочитог значаја?

Заблуда Стрикера⁵ је била да верује у потпуно унутрашње понављање речи која се чула. Његова поставка би била оборена већ самим простим фактом да није познат ниједан случај моторичне афазисе која је за собом повукла вербалну глухоћу. Али се сва факта стичу да докажу постојање моторичне тенденције за раздвајање звукова и утврђивање њихове шеме. Ова аутоматска тенденција иде у осталом — то смо рекли напред — са извесним рудиментарним интелектуалним радом: кад то не би било, како би могли да идентификујемо, и следствено да бранимо са истом шемом, унутрашњу заједницу сличних речи изговорених са различним висинама и различним

¹) Adl., *Beitrag zur Kenntniss der seltneren Formen von sensorischer Aphasie* (*Neurol. Centralblatt*, 1891, P. 296 и 297).

²) Bernard, *De l'Aphasie*, Paris, 1889, P. 143.

³) Ballet, *Le langage intérieur*, Paris, 1888, P. 85. (Félix Alcan, éditeur).

⁴) Видети три случаја које наводи Арно у *Les Archives de Neurologie*, 1886, P. 366 и даље *Contrib. clinique à l'étude de la surdité verbale*, 2e article). — Поп. случај Шмита *Gedrs- und Sprachstörung in Folge von Apoplexie* (*Allg. Zeitschr. f. Psychiatrie*, 1871, XXVII, P. 301).

⁵) Stricker, *Du langage et de la musique*, Paris, 1885.

бојама гласа? Ови унутрашњи покрети понављања и познавања су као увод за вољну пажњу. Они обележавају границу између воље и аутоматизма. Њима се припремају и одлучују, као што смо предосећали, карактеристичне појаве интелектуалног познавања. Али шта је то потпуно познавање, кад је дошло до пуне свести о себи самом?

2. Приступамо другом делу ове студије: са покрета прелазимо на сећања. Пажљиво познавање, рекли смо, прави је **круг**, у коме нам спољни објект пружа све дубље делове себе самог у колико наша меморија, симетрички постављена, са јачим напоном пројектује ка истом своја сећања. У посебном случају којим се бавимо објект је саговорник чије се идеје развијају у његовој свести у слушне представе да би се затим материјалисале у изговорене речи. Треба, дакле, ако је ово тачно, да се слушалац стави одједном посред одговарајућих идеја и да их развије у слушне представе које ће покрити необрађене примљене звуке кад буду саме улазиле у моторну шему. Расматрати какав рачун значи понова та извести за себе. Разумети реч других значило би исто тако понова реконституисати свесно т.ј. полазећи од идеја, континуитет звукова које ухо прима. Општије речено, напрегнути пажњу, познати разумом, тумачити, све би се слило у једну и исту операцију којом би дух, пошто је утврдио свој ниво и изабрао у себи самом, у односу према необрађеним представама, симетричну тачку њиховог ближег или даљег узрока, пустио ка њима сећања која би их покрила.

Пожуримо се да кажемо да се тако ствари обично не узимају. Наше асоцијационистичке навике су ту, на основу којих ми замишљамо звуке који би додиром изазвали слушна сећања а слушна сећања

идеје. Затим има можданих повреда које изгледа повлаче губитак сећања: нарочито, у случају којим се бавимо, могле би се навести карактеристичне повреде вербалне корасте глухоће. И тако психолошко посматрање и клиничка факта изгледа да се слажу. Биле би, у облику физичко-хемијских промена хелија на пример, слушне представе успаване у можданој кори: потрес који долази споља будио би их, и једним интра-можданим процесом, можда транс-можданим покретима који траже допунске представе, оне би будиле идеје.

Треба размислити ипак о чудним последицама хипогезе овакве врсте. Слушна слика једне речи није објект са коначно утврђеним контурама, јер иста реч изговорена различним гласовима или истим гласом на различним висинама, даје различне звуке. Имаћемо, дакле толико слушних сећања едне речи колико има (разних) висина звука и боја гласа. Да ли ће се све ове слике натомилати у мозгу, или, ако мозак избира, која је од њих коју ће он да претпостави? Допустимо да он има ипак разлоге да изабере једну од њих: како ће ова иста реч, изговорена од једног новог лица, ићи да се споји са сећањем од ког се разликује? Прибележимо, доиста, да је ово сећање, по претпоставци, ствар инертна и пасивна, да следствено није у стању да схвати у спољашњим разликама унутрашњу сличност. Говори нам се • слушној слици речи као да би то била каква целина или нека врста: ова врста постоји несумњиво за активну меморију која шематизира сложене звуке; али за мозак који бележи и не може да забележи друго до материјалност примљених звукова, имаћемо за једну исту реч хиљаду и хиљаду различних слика. Изговорена једним новим гласом, даваће нам нову слику која ће се просто додати другима.

Али ево нешто што исто тако уноси забуну. Једна реч има за нас индивидуалност од дана кад су нас наши учитељи научили да је апстрахујемо. То нису речи које ми научимо најпре да изговарамо већ су реченице. Реч се увек стапа са речима које је прате и према ходу и кретању реченице чији је саставни део, добија разне изгледе: тако н. пр. у свакој ноти каквог мелодичног комада рефлектује се нејасно цео комад. Узмимо, дакле, да постоје моделна слушна сећања, која су представљена извесним интра-церебралним диспозитивима, и чекају звучне утиске у пролазу: ови утисци ће проћи незапажени. Где је додирна тачка између хладне, инертне и изоловане слике и живе реалности речи која се стапа са реченицом? Разумем врло добро овај почетак аутоматског познавања који би се састојао у томе, као што смо видели напред, да се подвуку главне артикулације ове реченице и да се тако усвоји њен покрет. Али, сем да претпоставим код свих људи исти глас са истим изговором истих стереотипних фраза, не видим како би речи које сам чуо пришле својим сликама у можданој кори.

Констатоваће се сад, ако има доиста натомиланих сећања у хелијама мождане коре, код сенсорне афазije на пример непоправи губитак извесних одређених речи а потпуна очуваност других. Ствари се, међутим, не догађају тако. Час ишчезавају сва сећања, пошто је моћ менталног слуха са свим уништена, час видимо опште ослабљење ове функције; али обично је функција ослабила а не број сећања. Изгледа да болесник нема више моћи да понова завлада својим акустичким сећањима, те се окреће око вербалне слике не могући да уђе у њу. Често је довољно да би му се омогућило да нађе реч,

да се он упутити, да му се покаже први слог¹, или да се просто окуражи². Какво узбуђење моћи ће да изведе исто дејство³. Ипак има случајева где изгледа да су групе одређених представа избрисане из меморије. Расмотрили смо велики број ових факата и изгледало нам је да би се могли да поделе у две потпуно издвојене категорије. У првој је губитак сећања уопште нагао; у другој је прогресиван. У првој су сећања изгубљена из меморије ма која, произвољно и шта више по **чистој ћуди** узета: то могу да буду извесне речи, извесне цифре, или шта више, често, све речи каквог научног језика. У другој речи ишчезавају по једном методичном и граматичком реду, оном који означаје закон Рибоа: прво ишчезавају особне именице, затим заједничке, напоследку глаголи.⁴ То су спољашње разлике. Ево сад, по нашем схватању, унутрашње разлике. Код амнезија прве врсте које потичу готово све од каквог јаког потреса, ми би пре веровали да су сећања привидно уништена стварно ту, и не само присутна већ и да делају. Да узмемо један пример често позајмљиван од Винслоа,⁵ пример субјекта који је заборавио слово F, и само слово F, и да се упитамо да ли се може да апстрахује једно одређено слово где се год нађе на исто, да се, следствено, издвоји из изговорених

¹) Bernard, *op. cit.*, P. 172 и 179. Пор. Babilée, *Les troubles de la mémoire dans l'alcoolisme*, Paris, 1886 (thèse de médecine), P. 44.

²) Rieger, *Beschreibung der Intelligenzstörungen in Folge einer Hirnverletzung*, Würzburg, 1889, P. 35.

³) Wernicke, *Der aphasische Symptomencomplex*, Breslau, 1874, P. 39 — Пор. Valentin, *Sur un cas d'aphasie traumatique* (*Rev. médicale de L'Est*, 1880, P. 171).

⁴) Ribot, *Les maladies de la mémoire*, Paris, 1891, P. 131 и следеће (Félix Alcan, éditeur).

⁵) Winglow, *On obscure Diseases of the Brain*, London, 1851.

и написаних речи са којима чини јединство, ако се оно није претходно познало? У једном другом случају наведеном од истог писца¹, субјект је заборавио језике које је научио а што тако и спевове које је био написао. Кад се опоравио написао је готово исте стихове. Често видимо у осталом, у сличним случајевима, потпуну обнову ишчезлих сећања. Не хотећи да се изјаснимо са свим категорички по питању ове врсте, не можемо да не истакнемо аналогију између ових појава и поједности у личности које је описао г. Пјер Жане²: понеки од ових случајева личи чудно на »негативне халуцинације« и »сутестије са знаком« који уносе хипнолизери³. — Са свим су друкчије афазиие друге врсте, праве афазиие. Оне се састоје у томе, као што ћемо покушати да покажемо одмах, у прогресивном опадању једне саовим локализоване функције: моћи да се остваре сећања речи. Како да се објасни да овде амнезија има један методски ход, почињући од особних именица и завршујући глаголима? Не би било могућности за објашњење ако би вербалне слике биле доста смештене у ћелијама моздане коре: зар не би било чудно да болест начине ове ћелије увек по истом реду?⁴ Али ће се факт објаснити ако се узме као што ми схватамо

¹) *Ibid*, P. 372.

²) Pierre Janet, *Etat mental des hysteriques*, Paris, 1894, I, P. 263 и даље Пор. од истог писца, *L'automatisme psychologique*, Paris, 1889.

³) Видети Грешеов случај, поново студиран од Сомера који овај сматра за необјашњив према садашњем стању теорија о афазии. У овом примеру покрети које је извршио субјект изгледају *сигнали* упућени једној независној меморији (Sommer, *Zur Psychologie der Sprache*, Zeitschr. f. Psychol. und Physiol. der Sinnesorgane t. II, 1891 p. 743 и даље. — Пор. саопштење Сомера конгресу немачких алијениста *Arch. de Neurologie* t. XXIV. 1892.)

⁴) Wundt, *Psychologie physiologique*, t. I, P. 239.

да сећања, да би се остварила. Имају потребу за једним помоћним мотором, и да траже да би била остварена, извесно ментално стање које се само уноси у једно телесно стање. Према томе глаголи су, чија је суштина да изразе **радње које се могу подражавати**, управо оне речи за које ће нам телесни напор омогућити да понова њима овладамо кад функција говора буде већ дошла догле да хоће да нам измакне: напротив особне именице, будући да су од свих речи најудаљеније од ових безличних радња које наше тело може да обележи, биће прве које ће бити погођене ослабљењем функције. Истакнимо овај не-обичан факт да ће један афазик, који је постао потпуно неспособан да **нађе супстантив који тражи**, заменити исти одговарајућом описном реченицом у коју ће ући други супстантиви,¹ а по некад и сам супстантив који се тражи: не могући да **нађе тачну реч**, он је мислио на одговарајућу радњу и ово стање је одредило општи правац једног покрета из којег је изашла реченица. На тај начин бива то да успевамо, с тога што смо запамтили почетно слово каквог вобрављеног имена да се сетимо имена изговарањем почетног слова². — Према томе код појава друге врсте погођена је (болешћу) функција у својој целини, а код појава прве врсте губитак меморије, привидно јаснији, не треба да буде стварно коначан. Ни у једном ни у другом случају, не налазимо сећања локализована у одређеним ћелијама моздане масе која би деструкција ових ћелија уништила.

¹) Bernard, *De l' Aphasie*, Paris, 1889, P. 171 и 174.

²) Грав наводи случај једног болесника који је заборавио сва имена али се сећао њихових почетних слова и помоћу ових успевао је да их се сети (Навод од Бернара, *De l' Aphasie*, P. 179.)

Обратимо се нашој свести. Упитајмо је шта се догађа кад слушамо туђ говор с идејом да га разумемо. Чекамо ли ми, пасивни, да утисци потраже своје слике? Не осећамо ли пре да заузимамо извесан полсекај, **који се мења са саговорником**, са врстом идеја које изражава а нарочито са општим током реченице, као да смо почели да регулишемо ток напет интелектуалног рада? Мисорна шема подвлачећи његове интонације, пратећи од завојице до завојице кривине његове мисли, показује пут нашој мисли. Она је празан реципијент који својим обликом одређује облик куда тежи флуидна маса која се изручује у исти.

С оклевањем ће се тако схватити механизам тумачења због неодољиве тежње која нас вуче, у свакој прилици, да мислимо више о стварима него о прогресу. Рекли смо да смо пошли од идеје и да смо је развили у слушне слике сећања које су у стању да се унесу у моторну шему да би покриле звуке које смо чули. Постоји континуелни развој којим се магловитост идеје збија у јасне слушне слике, које се, још флуидне, учвршћују напослетку у стапању са звуцима материјално перципираним. Ни у једном моменту не може да се каже да идеја или слика сећања престаје, да слика — сећања или сензација отпочиње. Доиста, где је гранична линија између смешаности примљених звукова у маси и јасности коју уносе у ову масу слушне слике изване меморијом, између дисконтинуитета самих ових слика изазваних меморијом и континуитета првобитне идеје коју оне растављају и разналају у издвојене речи? Научна мисао, међутим, анализирајући ову непрекидну серију промена и подајући се неодољивој потреби симболичног изражавања зауставља

и учвршћује у завршене ствари главне фазе ове еволуције. Она уздиже необрађене звуке које смо чули у издвојене и потпуне речи, затим слушне слике меморијом изазване у независне целине идеје коју оне развијају: ова три члана, необрађена перцепција, слушна слика и идеја образоваће на тај начин заједничку целину од којих ће свака бити себи довољна. И док би требало неизбежно, држећи се чистог искуства, поћи од идеје јер слушна сећања њој дугују за свој спој као што се необрађени звуци са своје стране допуњују само сећањима, нема незгоде, кад се произвољно допуни необрађени звук и исто тако произвољно стопила сећања уједно, да се преокрене природан ред ствари и тврди да ми полазимо од перцепције ка сећањима и од сећања ка идеји. Ипак ће бити потребно да се обнови у једном или другом облику, у једном или другом моменту, раскинути континуитет ова три члана. Замислићемо, дакле, да ова три члана, која су смештена у издвојеним деловима климбене мождине и мождане коре, стоје у међусобној вези где перцепције буде слушна сећања а сећања са своје стране идеје. Како су главне фазе развоја учвршћене у независне чланове, сад се материјализира у комуникационе линије или импулсне покрете сам развој. Али се прави ред неће моћи некажњиво да изврне и, што је нужна последица, да у сваки члан серије уведу елементи који се реализују после њега. Неће се моћи некажњиво исто тако да укочи у издвојене и независне чланове континуитет једног недељивог развоја. Овај начин представљања биће можда довољан у колико се буде тачно ограничио на факта која су послужила да се он изнађе: али сваки нов факт принудиће нас да компликујемо фигуру, да уметнемо дуж покрета нове ста-

нице које се налазе једне поред других и неће никад моћи да реконструишу сам покрет.

Ништа поучније, у овом погледу, до историје »шема«¹ сенсорне афазисе. У првом периоду, обележеном радовима Шаркоа,² Бродбена,³ Висмола,⁴ Лихтлајма,⁵ истиче се доста хипотеза једног »центра идеја«, који је везан трансможданим путевима за разне центре речи. Али овај центар идеја изгубио се брзо под анализом. Док је доста мождана физиологија све боље успевала да локализује осећаје и покрете а никад идеје, разноликост сенсорних афазиса принуђавала је клиничаре да раставе центар интелекта у имагинативне центре све веће многострукости: центар визуелних представа, центар представа чула пићања, центар слушних представа, и то — ништа више да разделе понекад у два различна правца, један усходни а други нисходни, пут којим би они били у вези два и два.⁶ Тиме су се карактерисале шеме доцније периоде, шеме Висмана,⁷ Моелна,⁸

¹) Bernard, *De l' Aphasie*, P. 37.

²) Broadbent, *A case of peculiar affection of speech* (*Brain*, 1879, p. 494.)

³) Kussmaul, *Les troubles de la parole*, Paris, 1884, P. 234

⁴) Lichtheim, *On Aphasia* (*Brain*, 1885). Треба ипак напоменути да је Верникеова студија, који је први систематски студирао сенсорну афазису, без центра за појмове. (*Der aphasische Symptomencomplex*, Breslau, 1874.)

⁵) Bastian, *On different kinds of Aphasia* (*British Medical Journal*, 1871). — Пор. поређење (назначено само као могуће) опшичне афазисе од Бернема: *De la cécité psychique des choses* (*Révue de Médecine*, 1885).

⁶) Wysman, *Aphasie und verwandte Zustände* (*Deutsches Archiv für klinische Medicin*, 1890). — Мањан је био у осталом већ пошао овим путем као што то назначаваше Скворцова шема, *De la cécité des mots* (*Th. de méd.*, 1881)

⁷) Moeli, *Ueber Aphasia bei Wahrnehmung der Gegenstände durch das Gesicht* (*Berliner klinische Wochenschrift*, 28 април 1890).

Фрејда¹, и т. д. Тако се теорија све више компликовала не могући да обухвати сложеност стварности. Шта више, у колико су шеме постајале компликованије, они су замишљали и претпостављали могућност повреда, у колико су биле без сумње разноликије, имале да буду у толико специјалније и простије, пошто се сложеност шеме састоји управо у разлагању центара који су били у почетку спојени. Искуство, међутим, није ни из далека потврдило теорију, јер је оно увек показивало, парцијално и на разне начине уједињене, више ових психолошких и простих повреда које је теорија изоловала. Како се сложеност теорија о афазии на тај начин сама орушила, треба ли се чудити томе што се садашња патологија, све скептичнија у погледу шема, вратила просто на спис факата?²

Како би могло да буде другаче? Могло би да се поверује, по извесним теоричима сенсорне афазии, да нису никад загледали изблиза склоп једне реченице. Они тако размишљају као да је реченица састављена из имена које ће изазвати слике ствари. Шта бива са разним деловима говора чија је улога управо у томе да утврди односе и ниансе свих врста између слика? Да ли ће се рећи да свака од ових речи сама изражава и изазива материјалну слику, нејаснију без сумње, али одређену? Нека се само помисли на множини разних односа које може иста реч да изрази према месту које заузима и изразима које везује! Хоћете ли да наведете да су то утанчаности једног већ врло савршеног језика и да је говор могући са конкретним речима које имају за циљ да изазову

¹) Freud, *Zur Auffassung der Aphasien*, Leipzig, 1891.

²) Sommer, Саопштење конгресу алијениста (*Arch. de Neurologie*, t. XXIV, 1892.)

слике ствари? Допуштам то одмах; али у колико је примитивнији језик којим ћете ми говорити и без израза за односе, у толико ћете више остављати места активности мог духа, јер га принуђавате да утврди односе које не изражавате: значи да ћете све више напуштати хипотезу по којој ће свака вербална слика поћи да нађе своју идеју. Тачно речено: то је увек само питање ступња: утанчан или прост, у језику се увек подразумева више ствари но што он може да изрази. У суштини дисконтинуалан, јер употребљава речи поређане једне уз друге, говор само обележава овде онде главне етапе тока мисли. С тога ћу ја разумети вапу реч ако пођем од мисли сличне вашој да би пратио све њене искривуданости помоћу вербалних слика које имају за циљ; као кажипут — табле, да ми покажу с времена на време на пут. Али га никад нећу (говор) разумети ако пођем од самих вербалних слика, јер између две наредне вербалне слике постоји интервал који неће моћи испунити све конкретне слике. Слике ће увек имати као последицу ствари а мисао је покрет.

Узалудно се, дакле, узимају слике — сећања и идеје као потпуно готове ствари којима се затим означују као станиште проблематични центри. Узалуд се прикрива хипотеза говором позајмљеним од анатомије и физиологије, она је само асоцијационистичка концепција живота духа; она је прожета сталном тежњом дискурсивног разума да исече цео развитак у **фазе** а да затим учврсти ове фазе у **ствари**; и како је она ништа, *à priori*, из неке врсте метафизичке предрасуде, она нема ни преимућство да прати ток свести нити преимућство да упрости објашњење факата.

Треба, међутим, да идемо даље за овом илузијом све донде док се она не заврши очигледном противречношћу. Идеје, рекли смо, чиста сећања, изазвана са дна меморије, развијају се у слике — сећања које су ове више у стању да се уметну у моторну шему. У колико ова сећања добијају облик потпуније представе, конкретније и свесније, она теже више да се слију са перцепцијом која их привлачи или чији оквир она усвајају. Нема и не може бити, дакле, у мозгу области где би се сећања збила и нагомилала. Тобожња деструкција сећања можданим повредама само је прекид континуелног развојка којим сећање прелази у садашњост. Следствено: ако се хоће пошто пото да локализују слушна сећања речи, на пример, у једној одређеној тачки мозга, бићемо принуђени разложима исте вредности да разликујемо овај имажинативан центар од перцептивног или да оба стопимо уједно. То је, међутим, оно што искуство потврђује.

Да истакнемо необичну противречност у коју је ова тесрија запала због психолошке анализе с једне стране и због патолошких факата с друге стране. С једне стране, изгледа, ако једна остварена перцепција остаје у мозгу у стању закључаног сећања, то може да буде само као стечена диопозиција оних елемената на које је перцепција утицала: како ће и у ком управо моменту она да тражи друге? И доиста, на овом природном решењу се заустављају Бен¹ и Рибо². Али, с друге стране, ту је патологија, која нас обавештава да целина сећања извесне врсте може да нам измакне док одговарајућа моћ за перцеп-

¹) Bain, *Les gens et L' Intelligence*, P. 304 — Пор. Spencer, *Principes de Psychologie*, t. 1, P. 483.

²) Ribot, *Les maladies de la mémoire*, Paris, 1881, P. 10.

цију остаје недирнута. Психичко слепило не спречава да се види исто онако као и психичка глухоћа да се чује. Што се тиче нарочито губитка слушних сећања речи, — јединог којим се бавимо, — има многобројних факата који указују на то да је он обично у вези са деструктивном повредом прве и друге леве слепоочно-сфеноидалне вијуге¹, мада се не зна ни један случај где је ова повреда проузроковала глухоћу у правом смислу: могла се шта више да изведе експериментално на мајмуну код кога се изазвала само психичка глухоћа т. ј. немоћ да тумачи звуке које он и даље чује. Треба, дакле, одредити за перцепцију и сећање различите нервне елементе. Али ће онда ова хипотеза имати против себе најелементарније психолошко посматрање; јер ми видимо да једно сећање, у колико постаје јасније и јаче, тежи да постане перцепција, ма да нема одређеног момента где се врши овај радикалан преображај и где би се могло рећи, следствено, да се оно преноси из имажинативних елемената у сенсорне. Тако ове две супротне хипотезе, прва која идентификује елементе перцепције са елементима меморије, друга која их разликује, такве су природе да свака од њих упућује на другу а немогуће нам је да ма коју усвојимо.

Како би могло бити другачије? И овде се узима издвојена перцепција и слика сећања у сталничком

¹) Видети набрајање најјаснијих случајева у чланку Шоа, *The sensory side of Aphasia (Brain, 1893, p 501.)* Неки писци ограничавају уосталом на прву вијугу карактеристичну повреду губитка вербалних слушних слика. В. нарочито Ballet, *Le langage intérieur*, P. 153.

²) Luciani, наведено од Ж. Суриа, *Les fonctions du Cerveau* Paris, 1892, P. 211.

стању као ствари од којих би прва била потпуна без друге, у место да се посматра динамички развој којим једна постаје друга.

О једне стране, доиста, потпуна перцепција се дефинише и разликује само својом сраслости са сликом — сећање коју јој шаљемо у сусрет. Пажња нам то казује а без пажње постоји само пасивно рећање сензација које су припремене механичком реакцијом. Али, с друге стране, као што ћемо даље показати, сама слика — сећање, сведена на стање чистог сећања, остала би без дејства. Виртуелно, ово сећање може да постане актуелно само уз перцепцију која га привлачи. Немоћно, оно позајмљује свој живот и своју снагу од садашње сензације у којој се материјализира. Не излази ли то на то да је издвојена перцепција изазвана са две струје супротних праваца, од којих један центрипеталан долази од спољњег објекта и други, центрифугалан, има за полазну тачку оно што називамо „чисто сећање“? Прва струја, савним сама, дала би само пасивну рецепцију са махиначним реакцијама које је прате. Друга, остављена себи самој, тежи да пружи сећање у садашњости, све више актуелно у колико се струја појачава. Уједињење, ове две струје дају, у тачки где се спајају, јасну и упознату перцепцију.

То нам каже унутрашње посматрање. Али ми немамо право да се ту зауставимо. Несумњиво да је велика опасност упустити се, без довољно светлости, у тамна питања мождане локализације. Рекли смо, међутим, да је одвајање потпуне перцепције и слике сећања довело клинички посматрање до судара са психолошком анализом и да је отуда потекла, за доктринарну локализацију сећања једна озбиљна антиномија. Морам да потражимо шта бива са позна-

тим фактима, кад се престане да посматра мозак као станиште сећања¹.

Узмимо за један тренутак, да би упростили излагање, да надражаји који долазе споља изазивају, било у мозданој кори, било у другим центрима, елементарне осећаје. Имамо увек само елементарне осећаје. Фактички, међутим свака перцепција обухвата велики број ових осећаја који постоје једновремено и распоређени су, по утврђеном реду. Откуда потиче овај поредак и шта је то што осигурава ову коезистенцију. У случају каквог присутног материјалног објекта за одговор нема сумње: ред и коезистенција долазе од једног органа чула на који утиче какав спољни објект. Овај орган је управо тако конструисан да би омогућио висини једновремених надражаја да утичу на њега на извештај на-

¹) Теорија коју овде износимо личи у осталом, у једном погледу, на Вунтову теорију. Да назначимо одмах заједничку тачку и битну разлику. Сматрамо са Вунтом да издвојена перцепција садржи центрифугалну акцију и по томе смо принуђени да претпоставимо с њим (мада у једном мало другачијем смислу) да су центри тзв. имагинативни више центри за груписање сензорних утисака. Али док се, по Вунтовом мишљењу, центрифугална акција састоји у „аперцептивној стимулацији“ чија се природа може да дефинише само на један општи начин и која изгледа да само одговара ономе што се обично зове фиксирање пажње, ми претендујемо да ова центрифугална акција има у сваком случају засебан облик, облик „виртуелног објекта“ који тежи са ступња на ступањ да се актуализира. Отуда потиче важна разлика у схватању улоге центара. Вунт је принуђен да претпостави: 1^о један општи орган аперцепције који заузима фронтални део, 2^о посебне центре који, неспособни без сумње да задрже слике, имају, међутим, тежње или диспозиције да их репродукују. Ми држимо напротив да не може ништа од слике да остане у мозданој маси и да шта више не може да постоји ни центар аперцепције, већ да има само, у овој супстанци, органа за виртуелну перцепцију, који су под утицајем сећања као што постоје на периферији органи за стварну перцепцију, која су под утицајем акције објекта. (В. *La Psychologie physiologique*, t. I, P. 242 — 252)

чин и по извесном реду распоређујући се, сви једно-временно, на одређене делове његове површине. То је, дакле, једна огромна дирка на којој спољни објект изводи једним махом свој акорд са хиљаду нота, изазивајући на тај начин, у једном одређеном реду и у једном једином моменту, огромну множину елементарних осећаја јављајући се свима тачкама у питање сензорног центра. Уклоните сад спољни објект или орган чула или и један и други: исти елементарни осећаји могу да се изазову, јер су исте жице ту, готове да на исти начин зазвуче; али где је дирка која ће да омогући хиљаду и хиљаду нота једновременно и да уједини толико простих нота у један исти акорд? По нашем мишљењу само »област слика«, ако постоји, може да буде дирка ове врсте. Диста, не би било ништа непојмљиво да један чисто психички узрок дејствује непосредно на све ове жице. Али у случају менталног слуха, — јединог којим се бавимо, — локализација функција изгледа извесна пошто је одређена повреда слепочног дела уништава, а с друге стране изложили смо разлога са којих не би могли да допустимо па шта више ни да замислимо остатке депонираних слика у каквој области моздане супстанце. Само једна хипотеза остаје, дакле, вероватна, да ова област заузима, у односу на центар самог слуха, симетрично место органа чула које је овде ухо: то би било ментално ухо.

Али онда се означена противречност губи. Разумљиво је, с једне стране, да слушна слика изазвана меморијом покреће исте нервне елементе које и прва перцепција и да се сећање преображава на тај начин постепено у перцепцију. Разумљиво је исто тако, с друге стране, да способност сећања сложених звукова, као што су речи, може да се односи

на друге делове нервне супстанце а не на оне на које се односи способност да се ови приме: с тога стварни слух остаје, код психичне глухоће, и после губитка менталног слуха. Жице су још ту и под утицајем спољних звукова оне трепере још; само што унутрашње дирке нема више.

Другим речима напоследку, на центре где ничу елементарни осећаји може да се утиче, у неку руку, са две различне стране, спреда и позади. Спреда они примају утиске органа чула и, следствено, од једног **стварног предмета**; позади они трпе, преко посредника, утицај једног **виртуелног предмета**. Центри слика, ако постоје, могу да буду само симетрични органи органа чула у односу на сензорне центре. Они нису више депозитари чистих сећања т.ј. виртуелних предмета као што органи чула нису депозитари стварних предмета.

Додајмо да је то само превод, бескрајно скраћен, онога што се може да одигра у стварности. Разне сензорне афазije доказују довољно да изазивање слушне слике није прост акт. Између намере, која би била оно што ми називамо чисто сећање и слушне слике — сећања у правом смислу умећу се најчешће посредна сећања, која треба најпре да постану слике — сећања у центрима више или мање удаљеним. Тек тада у сукцесивним ступњима успева идеја да добије облик у овој посебној слици: вербалној слици. Тиме може ментални слух да буде потчињен целини разних центара и путева који воде у њега. Ове сложености не мењају ништа у основи ствари. Ма колики били број и природа уметнутих чланова, ми не идемо од перцепције ка идеји, већ од идеје ка перцепцији и карактеристични процес познавања није центрипеталан већ центрифугалан.

Остало би још, истина, да се види, како надражаји који долазе изнутра могу да изазову, својим утицајем на моздану кору или на друге центре, осећаје. Очеvidно да има само један погодан начин да се изразимо. Чисто сећање, у колико прелази у садашњост тежи да изазове у телу све одговарајуће осећаје. Али и ови сами виртуелни осећаји, да би постали стварни, морају да теже да ставе тело у акцију, да му наложе покрете и ставове за које су они усбијени претходник. Потреси центара т.з. сензорних, потреси који обично претходе извршеним или наговештеним покретима од стране тела и који штавише имају као нормалан задатак да их припреме опочињући их, нису, толико, дакле, стварни узрок осећаја колико ознака његове моћи и услов његове снаге. Развој у коме се виртуелна слика остварује није друго до серија етапа којима ова слика успева да постигне код тела корисне радње. Надражај т. зв. сензорних центара последња је од ових етапа; то је увод у моторичну реакцију, почетак акције у простору. Другим речима, виртуелна слика еволуира ка виртуелном осећају, а виртуелни осећај ка стварном покрету: овај покрет, реализујући се, реализише у исти мах осећај за који би био природно продужење и слика која је хтела да се сједини са осећајем. Размотримо сад дубље ова виртуелна стања и покажемо, продирући даље у унутрашњи механизам психичких и психофизичких радња, каквим трајним развојем прошлост тежи да задобије свој изгубљени утицај актуализујући се.

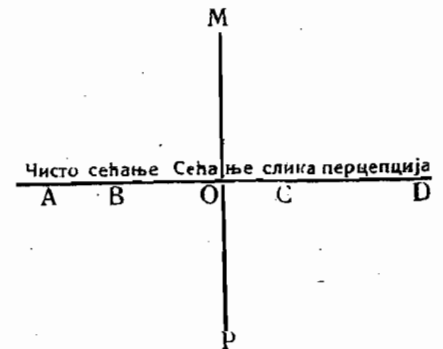
ТРЕЋА ГЛАВА

О ТРАЈАЊУ СЛИКА

Меморија и дух

Да изложимо укратко претходно. Разликовали смо три стања: чисто сећање, сећање-слику и перцепцију, од којих се у осталом ниједно не јавља засебно. Перцепција није никад прост додир духа са

присутним предметом; она је сва прожета сликама сећања које је допуњују тумачећи је. Слика сећање има везу са „чистим сећањем“ које почиње да материјализује и са перцепцијом у којој тежи да се оствари: посматрана са овог последњег гледишта, она

би се дефинисала као перцепција која није. Наполетку чисто сећање, несумњиво независно по правилу, јавља се редовно само у колорисаној и живој слици која је открива. Символизујући ова три стања наредним сегментима: AB, BC, CD на једној истој правој линији AD, може се рећи да наша мисао описује ову линију континуелним покретом који иде од A до D и да је немогуће рећи тачно где се једно од свих стања завршава а друго опочиње.

То свест у осталом констатује без муке увек кад прати, да би анализирала меморију, сам покрет меморије која ради. Је ли у питању да се знаће какво сећање, да се оживи какав период наше историје? Ми смо свесни једног акта *sui generis* којим се одвајамо од садашњости да би се пренели најпре у прошлост у опште; затим у једну извесну област прошлости, рад који личи на питање, сличан намештању фотографског апарата. Али наше сећање остаје још у виртуелном стању; ми само заузимамо одговарајући став да га примимо. Оно се појављује постепено у замагљености која ће се згуснути; од виртуелног оно прелази у садашњост; и у колико се његове контуре очртавају и његова површина добија боју, оно тежи да подражава перцепцију. Али оно остаје везано за прошлост својим дубоким коренима, и кад оно не би, једном остварено, носило трагове првобитне виртуелности, кад оно не би било, не само садашње стање него у исто време нешто што залази у садашњост, ми га никад не би познали као сећање.

Стална заблуда асоцијационизма је у томе што континуитет постајања који је жива стварност, замењује испрекиданом множином инертних елемената који су поређани једни из друге. Баш с тога што сваки од ових елемената тако састављених садржи, због самог свог порекла, нешто што му претходи а исто тако нешто од оног што иде за њим, он ће морати бити за нас једно мешовито и у неку руку непрецишњено стање. Али с друге стране начело асоцијационизма тражи да свако психичко стање буде нека врста атома, прост елемент. Отуда потреба да се у свакој од фаза које су разликоване жртвује нестално сталном т. ј. почетак крају. Је ли у питању

перцепција? У њој ће се видети само нагомилани осећаји који јој дају боју; превидеће се слике изазване меморијом које чине њено тамно језгро. Је ли у питању слика изазвана сећањем? Она ће се узети потпуно готова, остварена у стању слабе перцепције и затвориће се очи пред истим сећањем које је ова слика развила поступно. У утагмици коју тако ствара асоцијационизам између сталног и несталног, перцепција ће увек заменити слику сећање а слика сећање чисто сећање. С тога чисто сећање ишчезава потпуно. Асоцијационизам, секући на двоје линијом *MO* пелину развоја *AD*, види у делу *OD* само осећаје којима се она завршава и који сачињавају за њега целу перцепцију; — с друге стране своди, исто тако, део *AO* на остварену слику где се завршава, развијајући се, чисто сећање. Сав психички живот се своди онда на ова два елемента, осећај и слику. И како је с једне стране утонуло у слици чисто сећање које је чинило њен првобитни део, како је с друге стране слика приближена перцепцији јер се у напред ставило у перцепцију нешто од саме слике, наћи ће се између ова два стања само разлика у степеном или интензитету. Отуда разлика на **јака** и **слаба стања**, од којих ћемо прва да издигнемо до перцепције садашњости, а друга, — не зна се зашто, — до представе прошлости. У истини никад нећемо достићи прошлост ако се у њу не пренесемо једним махом. У суштини виртуелна не може од нас да буде схваћена као прошлост ако не пралимо и не усвојимо покрет којим се она развија у садашњу слику, излазећи из тамнине на светлост. Узалуд ћемо тражити њен траг у нечему из садашњости и већ оствареном: то је као кад би тражили мрак у светлости. У томе је учрвао заблуда асоцијационизма: сав у садашњо-

сти, он се исцрипљује у узалудним напорима да открије, у садашњем и оствареном, отисак његовог покрета у прошлости, да би могао да разликује сећање од перцепције и да издигне до разлике у суштини оно што је унапред утврдила само као разлику величине.

Замишљати не значи **сећати се**. Несумњиво да сећање, у колико прелази у актуелност, тежи да живи у слици; али обрнуто није тачно и чиста слика ће ме пренети у прошлост само ако сам је тамо потражио идући тако за континуелним развојем који је из тамнине довео до светлости. То психолози врло често заборављају кад закључују, из тога што осећај изазван меморијом постаје актуелнији ако се више у њега удубимо, да је сећање на осећај био овај осећај који ниче. Факт је несумњиво тачан који они наводе. У колико се више напрежем да се сетим прошлог бола, у толико је више тежња да га стварно осетим. Али је ово сасвим разумљиво, јер се развитак сећања састоји управо у томе, као што смо рекли, да се материјализује. Питање је да ли је осећање на бол било у истини бол у основи. Ово с тога што хипнотисани субјект на крају крајева изјављује да му је топло кад му се понавља са инсистирањем да му је топло, из овога не излази да су и речи сутерстије топле. Из тога што се сећање на какав осећај продужује у самом овом осећају, не треба закључити да је сећање било осећај који ниче: могуће је, доиста, да ово сећање игра управо, у односу на осећај који има да се јави, улогу магнетизера који сутерсише. Размишљање које критикујемо, изнето у овом облику, већ је дакле без доказне вредности; оно није још погрешно јер садржи неспорну истину да се сећање преобразава у колико прелази у садашњост. Али сва

ансурдност избија кад се пође обрнутим правцем, — који би требало ипак да је исто тако правилан по већ усвојеној хипотези, — т. ј. кад се смањује интензитет осећаја у место да се појачава интензитет чистог сећања. Онда би требало да наступи доиста, ако би се ова стања разликовала само по ступњу, да се у једном одређеном тренутку осећај преобрази у сећање. Ако је сећање на какав велики бол, на пример, само слаб бол, обрнуто интензиван бол који осећам завршиће се тиме, умањујући се, што ће постати на крају крајева велики бол кога се сећам. Несумњиво, међутим, да долази моменат, где ми је немогуће рећи да ли је оно што примећујем слаб осећај који запаљам или слаб осећај који замишљам (а ово је сасвим природно, јер сећање-слика има већ удела у осећају), али ми се никад ово слабо стање неће јавити као сећање јавог стања. Сећање је, дакле, сасвим друга ствар. Али илузија која се састоји у томе да између сећања и перцепције види само разлику у ступњу, нешто је више од обичне последице асоцијационизма, више него случај у историји философије. Она има дубоке корене. Она се заснива, у крајњој анализи, на погрешној идеји о природи и предмету спољне перцепције. Хоће се да се перцепција схвати као упут чисто спекулативног интереса на адресу чистог духа. Како је само сећање, међутим, у својој суштини, сазнање ове врсте, јер не постоји више предмет, то се између перцепције и сећања поставља разлика само у ступњу (интензитету), јер перцепција замењује сећање и на тај начин ствара нашу садашњост, просто по праву јачег. Али између прошлости и садашњости не постоји само разлика у ступњу. Моја садашњост је оно што је од интереса за мене, што живи за ме-

не, и, да будемо потпуни, оно што me izaziva na akciju dok je moja prošlost u suštini nemoćna. Udubimo se u ovu stvar. Stavljajući je nasuprot sadašnjoj percepciji razumećemo bolje prirodu onog što nazivamo »čisto oseћање«.

Uzauzd bih se, zaista, tražila karakteristika nekog prošlog staња ako se ne bi otpočelo sa određivanjem psihičnog obeležja, koje je usvojila svest, sadašnje realnosti. Šta je sadašnji trenutak za mene? Osobina vremena je da teče; već proteklo vreme je prošlost i mi nazivamo sadašnjost u trenutak u kome ono teče. Ali ovde nije u pitanju matematički trenutak. Nesumnjivo da postoji idealna sadašnjost, čisto shvaćena, neodeljiva granica koja bi odvajala prošlost od budućnosti. Ali stvarna, konkretna, preživljena stvarnost, ona o kojoj govorim kad govorim o mojoj sadašnjoj percepciji, ona zauzima ne nužan način izvesno trajanje. Gde se nalazi ovo trajanje? Je li ono s ove ili s one strane matematičke tačke koju ja određujem idealno kad mislim na sadašnji trenutak? Osvim je očigledno da se ona nalazi jednovremeno ni s ove ni s one strane i ono što nazivam »moja sadašnjost« zalaзи jednovremeno i u moju prošlost i u moju budućnost. U moju prošlost pre svega jer »моменат u коме govorim već je далеко od мене«; u moju budućnost zatim, jer je ovaj моменат нагнут над будућношћу; будућности тежим и кад бих могао да утврдим ту неodeljivu садашњост, тај бесконачно мали део временске курбе, он би показао правац будућности. Треба, дакле, да психолошко стање које ја називам »моја садашњост« буде једновремено перцепција непосредне прошлости и одређивање непосредне будућности. Непосредна прошлост, међутим, у колико је перципирана, је, као што

ћемо видети, oseћај, jer сваки oseћај изражава vrlo dug niz elementarnih potresa; непосредна будућност, у колико се одређује, је акција или покрет. Моја садашњост је, дакле, једновремено oseћај и покрет; и пошто моја садашњост образује једну неodeljivu целину, овај покрет мора да буде у вези са овим oseћајем, да га продужи у акцију. Из овог закључујем да се моја садашњост садржи у једном комбинованом систему oseћаја и покрета. Моја садашњост је у суштини сенсоро-моторна.

То значи да се моја садашњост састоји у свести коју имам о свом телу. Распрострто у простору моје тело прима oseћаје и у исто време изводи покрете. Oseћаји и покрети се локализују у одређеним тачкама овог простирања и у једном даном тренутку може да буде само један систем покрета и oseћаја. С тога ми изгледа моја садашњост као ствар апсолутно одређена која залази у моју прошлост. Налазећи се између материје која утиче на њега и материје на коју оно утиче, моје тело је центар акције, место где примљени утисци изабирају разумно свој пут да се преобразе у извршене покрете: оно представља, дакле, садашње стање мог постајања, оно што је, у мом трајању, на путу формирања. Општије речено: у овом континуитету постајања који је сама стварност, садашњи моменат је добијен тако рећи тренутним пресеком који наша перцепција врши кроз масу која протиче, а овај пресек је управо оно што називамо материјалним светом; наше тело заузима центар у њему; оно је, у овом материјалном свету, оно што ми непосредно oseћамо да промиче; материја, у колико је простирање у простору, имала би да се по нашем схватању дефинише као садашњост која не престало отпочиње, обрнуто наша садашњост је са-

ма материјалност наше егзистенције т. ј. скуп осећаја и покрета и ништа друго. Овај скуп је одређен, јединствен за сваки тренутак трајања, управо с тога што осећаји и покрети заузимају места у простору и што не би могло бити, у истом месту, више ствари једновремено. — Како се могла да превиди тако проста истина, тако очевидна, која је после свег, идеја спитет схватања?

Узрок овога је у томе што се с тврдоглавошћу поставља разлика између садашњих осећаја и чистог сећања само у ствари а не и у суштини. По нашем схватању разлика је у суштини. Моји садашњи осећаји заузимају одређене делове површине мог тела; чисто сећање, на против не односи се ни на један део мог тела. Оно ће несумњиво изазвати осећаје материјалистички се; али у том одређеном моменту оно ће престати бити сећање да би прешло у стање садашње ствари која се преживљује; и ја ћу му вратити његов карактер сећања кад се будем вратио операцији којом сам га изазвао, као виртуелно, са дна моје прошлости. Управо с тога што сам га учинио актуелним оно је постало актуелно т. ј. осећај који је у стању да изазове покрете. Већина психолога, напротив, виде у чистом сећању само слабију перцепцију, скуп осећаја који ничу. Збрисавши на тај начин, унапред, сваку разлику у суштини између осећаја и сећања, они су принуђени, логиком своје хипотезе, да материјалисту сећање и да идеалисту осећај. Је ли у питању сећање? Они га запањају само у облику слике т. ј. већ оваплоћеног у осећајима који ничу. Превевши тако на сећање суштину осећаја и не хотећи да виде у идеалности овог сећања нешто издвојено што задрже у сам осећај, они су принуђени, кад се враћају на чист осећај, да

му оставе идеалност коју су тако имплицитно предали осећају који се јавља. Ако прошлост доиста, која по хипотези не дела више, може и даље да траје у виду слабог осећаја, то је с тога што има немоћних осећаја. Ако је чисто сећање, које по претпоставци не интересује ни један одређени део тела, осећај који се јавља, то онда осећај није у битности локализован у једном делу тела. Отуда илузија која се састоји у томе да се у осећају види колебљиво и беспросторно стање, које ће добити просторност и учврстити се у телу само случајно: илузија која јако поткопава, као што смо видели, теорију спољне перцепције и поставља велики број питања нерешених у разним метафизикама о материји. У овоме треба одредити своје гледиште: осећај је, у суштини, просторан и локализован; он је извор покрета; — чисто сећање, пошто је беспросторно и немоћно, не улази у осећај неумолико.

Оно што називам мојом садашњости, то је мој став према непосредној будућности, то је моја иминентна акција. Моја садашњост је, дакле, доиста сензорно-моторна. Само то од моје прошлости постаје слика, прошлост изпушта стање чистог сећања и стада се са извесним делом моје садашњости. Сећање преведено у садашњост у виду слике разликује се, дакле, дубоко од овог чистог сећања. Слика је садашње стање и могла да учествује у прошлости само кроз сећање из ког је изашла. Сећање напротив, немоћно у колико је некорисно, остаје чисто од сваке мешавине са осећајем, без везе са садашњошћу и оно је, следствено, беспросторно.

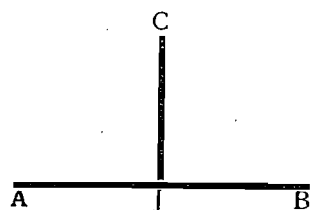
Ова радикална немоћ чистог сећања помоћи ће нам управо да разумемо како оно остаје сачувано у латентном стању. Не улазећи још у суштину пита-

ња, ограничimo се на примедбу да наша одвратност да схватimo **несвесна психична стања** истиче пре свега студа што ми сматрамо свесност као битну особину психичних стања, тако да кад психично стање престаје бити свесно, изгледа нам да се губи његова егзистенција. Али ако је свесност само карактеристична ознака **садашњости** т.ј. оног што се актуелно преживљује, т.ј. непосредно, садашњости која **дела**, онда оно што не дела моћи ће да не припада свести а да не престане на чудан начин да постоји на неки начин. Другим речима: у психичком домену свесност неће бити синоним егзистенције већ само стварне акције или непосредног дејства и пошто је простирање овог израза на тај начин ограничено, са мање ће се напора замислити несвесно психично стање т.ј., кратко речено, немоћно. Ма какову идеју имали о свесности по себи (**per se**), онда коју изања би се јављала кад би се изводила без сметња, не би се могло да оспори да, код бића које врши телесне функције, свест има нарочито за задатак да управља акцијом и осветљава избор. Она, дакле, баца своју светлост на оно што непосредно претходи одлуци и на сва она прошла сећања која могу коректно да се организую с овим (с оним што непосредно претходи одлуци); стало остаје у сени. Али све напослетку, у једном новом облику, на илузију која се једнако понова јавља а коју ми пратимо од почетка свог рада. Хоће се да свест, чак и кад је спојена с телесним функцијама, буде практична снага по случају а у суштини скрнута спекулацији. Како се овда не види због чега би она допустла да ишчезну сазнања која она држи, пошто је она намењена чистом сазнању, неразумљиво је да се она одриче да обасја оно што није потпуно изгубљено за њу. Отуда би

изназило да њој припада по правичку само оно што фактички има и да је у домену свести све што је реално садашње. Али дајте свести њен прави задатак: неће бити нише разлика да се каже да се прошлост, једном замажена, брише, као што нема разлика да се претпостави да материјални објекти престају да постоје кад престанем да их запажам.

Инсистирајмо на овој последњој тачки, јер је ту центар тешкоћа и извор двосмислености које обавијају проблем несвесног. Идеја о **несвесној представи** је јасна, у пркос различите претдрасуде; може се шта више рећи да ми од ње чинимо истину употребом и да нема изгледа обрнути је од свог за снине схватање. Сви допуштају, докато да следе присутне у садашњости нашој перцепције не сачињавају целу материју. Али с друге стране, шта може друго да буде један незапажени материјални предмет, једна незамисљива слика, до нека врста несвесног менталног стања? С оне стране издора ваше себе, коју запажате у овом тренутку, има суседних себа, затим долази остали део куће, напослетку улица и град у коме станујете. Споредно је коју теорију о материји усвајате: реалист или идеалист, ни очевидно мислите кад говорите о граду, улици, другим собама куће на све оне перцепције које су одлучне за вашу свест а које су ипак дате ван ње. Оне се не стварају у колико их ваша свест прима: оне су, дакле, већ постојале на неки начин, и пошто их, по хипотези, ваша свест није задржала, како су могле оне саме по себи да постоје сем у несвесном стању? Откуда долази тада да нам **егзистенција ван свести** изгледа јасна кад су у питању објекти, тамна кад говоримо о субјекту? Наше перцепције, актуелне и виртуелне, протичу се дуж овог линије: дуж хоризонтале АВ, која

садржи све једновремене предмете у простору, друга је линија вертикала СЈ по којој се размештају наша сукцесивна сећања ешалонирана у времену. Тачка Ј пресек двеју линија једина је дата у садашњости нашој свести. Откуда долази то да не оклевамо да поставимо реалност целе линије АВ, мада она остаје запажана, а да је напротив од линије СЈ присутно Ј у садашњости запажено једина тачка

која нам изгледа да у истини постоји? Има, на дну ове радикалне разлике између двеју серија, временске и просторне, толико идеја нејасних или рђаво обележених, толико хипотеза без икакве спекулативне вредности, да не можемо да их исцрпимо намах у анализи. Да би потпуно откирили илузију, треба потражити на његовом времену и пратити кроз све његове завојнице двоструки покрет којим ми на крају постављамо објективне реалности без везе са свешћу и стања свести без објективне реалности, простор онда изгледа да чува неопређено **ствари** које се ређају једна уз другу, док би време рушило редом **стања** која би ишла једна за другим. Један део овог рада је изведен у нашој првој глави кад смо говорили уопште о објективности; други ће бити изведен на последњим странама ове књиге кад будемо говорили о идеји материје. Ограничимо се сада да наведемо неколике основне тачке.

Пре свега, објекти ешалонирани дуж ове линије АВ представљају у нашим очима оно што ћемо запазити, док линија СЈ садржи само оно што је већ било запажено. Прошлост, међутим, није више од интереса за нас; она је исцрпila своју могућу акцију или неће имати утицај до позајмљивањем витално-

сти од садашње перцепције. Непосредна будућност, напротив, састоји се у импнентној акцији, у још неистраженој енергији. Још неперцепцирани део материјалног универсума, пун обећања и претњи, за нас, дакле, реалност коју не могу и не треба да имају периоди, актуелно запажени, наше прошле егзистенције. Али ова разлика, која се сва односи на практичну корисност и материјалне потребе живота, добија у нашем духу све јаснији облик метафизичког разликовања.

Показали смо већ да објекти размештени око нас представљају у различним ступњима, акцију коју можемо да изведемо над стварима или коју ћемо морати да поднесемо са њихове стране. Наступање све могуће акције тачно је означено већим или мањим удаљењем одговарајућег објекта, тако да одстојање у простору обележава близину претње или обећања у времену. Простор нам, дакле, једним махом пружа шему наше блиске будућности; а како ова будућност треба да протиче неодређено, простор у који се симболичне има својство да остаје, у својој непомичности, неодређено створен. Отуда долази да нашој перцепцији непосредно дат простор нама изгледа на нужан начин сиклољен једним ширим кругом који постоји и ако запажен; сам овај круг садржи један други који га окружује и тако даље неодређено. У суштини је, дакле, наше садашње перцепције, у колико је просторност да је увек само **садржај** у односу на шире и шта више неодређено искуство које је садржи; и ово искуство, које није присутно за нашу свест пошто премани запажени видик, изгледа исто тако актуелно дато. Али док нам изгледа да смо натпути над свим материјалним објектима које ми издижемо у присутне реалности, наша сећања напротив, у ко-

лико su прешла, представљају исто толико мртвих терета које вучемо собом и за које више волимо да уобразимо да смо их се ослободили. Исти инстинкт на сисну ког стварамо неодређено пред нама простор, чини да затворимо за собом време у колико протиче. И док нам стварност, у колико је распрострајена, изгледа да премаша у бесконачност нашу перцепцију, у нашем унутрашњем животу, напротив, изгледа нам само оно **стварно** што исцелјева са садашњим тренутком; остало је практично уништено. Кад нам се онда понова јави какво сећање, оно нам изгледа као вампир чију би тајанствену појаву требало објаснити специјалним урсецима. У ствари: прилажење овог сећања нашем садашњем стању да се потпуно поредити са прилажењем независних објеката објектима које запажамо, и **несвесно** игра у оба случаја улогу исте врсте.

Али је нама врло тешко да тако замислимо ствари, јер смо навикли да подвучемо разлике а да напротив избришемо сличности, између серије **објеката** једновремено синхронизованих у простору и серије **стања** сукцесивно тамијених у времену. У првој се чланови условљавају на један сасвим одређен начин, тако да је појава сваког новог члана могла да буде предвиђена. На тај начин знам, кад излазим из моје собе, које су собе које имам за прођем. Моја сећања се, напротив, јављају по једном несумњиво произвољном реду. Ред (по коме се јављају) представа је дакле нужан у првом случају, у другом случају: и ову нужност ја уздижем, у неку руку, до личности кад говорим о егзистенцији објеката ван сваке свести. Ако нема никакве незгоде за мене да претпоставим да је дат тоталитет објеката које не запажам, то је с тога што строго утврђен

ред свих предмета даје овима изглед једног ланца у коме ће моја садашња перцепција бити само један прстен: овај прстен преноси онда своју актуелност на остатак ланца. — Али, гледајући изближе, видело би се да наша сећања образују ланац исте врсте, и да је наш **карактер**, увек присутан свима нашим одлукама, доиста садашња синтеза свих наших прошлих стања. У овом збијеном облику наш ранији психички живот постоји више за нас не спољни свет од кога ми запажамо само врло мали део, док ми напротив искористљујемо тоталитет нашег преживљеног светла. Истина да га ми имамо само у тако скраћеном облику и да наше старе перцепције, посматране као издвојене индивидуалности, дају утисак или да су потпуно ишчезле или да се појављују само по својој фантазији. Ова привидност потпуног уништаја или ћудљивог васкрсења потиче просто стод што садашња свест прима сваког тренутка корисно а одбацује тренутно излишно. Увек одржана акцији она може да материјализује од наших старих перцепција само оне које се организују са садашњом перцепцијом да би допринеле коначној одлуци. Ако је потребно да се моја воља манифестује на једној даној тачки у простору, да моја свест пређе редом оне посреднике или сметње чији скуп сачињава оно што се назива **одстојање у простору**, торисно је напротив за њу да би осветлила ову акцију да прескочи преко временског интервала који одваја садашњу ситуацију од сличне раније ситуације; и како се она преноси у исту једним скоком, сав посредни део (међувреме) јој измишче. Исти разлози због којих се наше перцепције размештају у строгом континуитету у простору чине да се наша сећања осветљавају на дисконтинуелан начин у времену. Нису у

питању, што се тиче незапажених објеката у простору и несвесних сећања у времену, два радикално различна облика egzистенције; али су захтеви акције обрнути, у једном случају од оних у другом.

Овде nailазимо на капитални проблем **egzистенције**, проблем који можемо само да допaзмемо, с опасношћу да будемо сведени, с питања на питање, у само срце метафизике. Да кажемо само да у колико се тиче ствари искуства, — једине којима се овде бавимо, — да изгледа да egzистенција садржи два специјална услова: 1° датост нашеј свести, 2° логичку или каузалну везу оног што је тако дато свести са оним што претходи и оним што следује. Реалитет једног психичког стања или каквог материјалног објекта за нас се састоји у том двоструком факту да их наша свест запажа и да они чине део се-рије, временске или просторне, где чланови једни друге одређују. Али ова два услова допуштају ступњење и разумљиво је да су они, потребни и један и други, неједнако испуњени. Према томе, у случају унутрашњих садашњих стања, веза није тако тесна. И одређивање садашњости прошлошћу, остављајући широко место случајности, нема карактер математичког извођења; — напротив, датост свести је потпуна, пошто нам садашње психично стање пружа тоталитет свог садржаја у самом акту којим га запажамо. Напротив, ако су у питању спољни објекти, веза је потпуна, јер су ови објекти подложни нужним законима; али је онда други услов, представа свести, увек само делимично испуњен, јер изгледа да материјални објект, управо због многострукости незапажених елемената који га везују за све друге предмете, садржи у себи и скрива иза себе бесконачно више но што нам он допушта да видимо. — Пре-

бало би, дакле, да кажемо да egzистенција, у емпиричном смислу речи, садржи увек једновремено, али у различним ступњима, свесно појимање и правичну везу. Али наш разум чија је функција да утврди одсечне разлике ни најмање не схвата тако ствари. Пре него што би допустио присуство, у свим случајевима, двају елемената помешаних у различним пропорцијама, он више воли да растави ова два елемента и да прела тако спољним објектима једне стране, унутрашњим стањима друге, два начина egzистенције радикално различна, од којих се сваки карактерише искључивим присуством услова који би просто требало декларисати као претежан. Онда би се сва egzистенција психичних стања састојала у њиховом појимању од свести а egzистенција спољних феномена, исто тако сва, у строгом реду њиховог заједништва и следовања. Отуда немогућност да се постојећим материјалним али незапаженим објектима остави и најмање учешће у свести а унутрашњим несвесним стањима и најмање учешће у egzистенцији. Показали смо, у почетку ове књиге, последице прве илузије: она се завршава тиме да изопачи нашу представу о материји. Друга, која допуњује прву, квари наше схватање духа, бацајући на идеју несвесног вештачку таму. Наш прошли психички живот, у целини, условљава наше садашње стање не одређујући га на нужан начин; он се исто тако сав открива у нашем карактеру, мада се ниједно од ових прошлех стања не манифестује експлицитно у карактеру. Уједињена, ова два услова осигуравају сваком прошлом психичком стању стварну egzистенцију, мада несвесну.

IV. Али смо ми тако навикли да испретурaмо, ради веће практичне користи, стварни поредак ства-

ри, нама у толикој мери владају слике узете из простора, да се не можемо да уздржимо од питања где се чува сећање. Ми схватамо да се физичко-хемиске појаве одигравају у мозгу, да се мозак налази у телу, да је тело у ваздуху који га купа, ит.д. али прошлост, ако се сачува, где је она? Ставља је, у стању молекуларног преображаја, у мождану супстанцу, то изгледа просто и јасно, јер онда имамо резервоар дат у садашњости, који би требало отворити да би латентне слике потекле у свест. Али ако морал не може да послужи сличној употреби, у који ћемо магазин да сместимо нагомилане слике? Заборавља се да однос оног што садржи и садржаног позајмљује своју привидну јасност и универсалност од нужности у којој се налазимо, да отворимо увек пред нама простор, да затворимо увек за собом трајање. Стога што се показало да се једна ствар налази у другој, није се тиме ни најмање објаснила појава што је и она сачувана. Шта више: узмимо за један моменат да се прошлост надживљује у стању нагомиланог сећања у мозгу. Требало би онда да се мозак, да би сачувао сећање, бар сам сачува. Али овај мозак, у колико је распрострта слика у простору, заузима само садашњи моменат; он образује с остатком материјалног универзума пресек стално обнављан, универсалност постојања. Или ћете, дакле, имати да претпоставите да овај универзум пропада и обнавља се по неком правом чуду, у свима моментима трајања, или ћете морати да пренесете и на њега (универзум) континуитет егзистенције који не допуштате за свест, и од његове прошлости да начините реалност која се надживљује и продужује у својој садашњости: ви нећете, дакле, ништа добити да затво-

рите сећање у материју, а бићете напротив принуђени да распрострете на тоталитет стања материјалног света ово независно и интегрално надживљавање прошлости које не допуштате за психична стања. Ово надживљавање у себи прошлости намеће се дакле у једном или другом облику, а тешкоћа да се исто схвати погиче просто отуда што ми придајемо серији сећања, у времену, ону нужност **садржати и бити садржан** која је тачна само за скуп тела моментано запажених у простору. Основна илузија се састоји у томе што преносимо на само трајање, које прогиче, облик тренутних пресека које вршимо у истом.

Како би, међутим, прошлост, која је по претпоставци престала да постоји могла сама да се сачува? Зар нема у томе праве контрадикције? — Одговарамо да је питање управо у томе да се зна да ли је прошлост престала да постоји или је само престала бити корисна. Ви дефинишете произвољно садашњост као оно **што је**, док је, међутим, садашњост само оно **што се ради**. Ништа не постоји мање него садашњи моменат, ако под тим подразумевате ону недељиву границу која одваја прошлост од будућности. Кад замишљамо ову садашњост као нешто што има да постоји, она не постоји још; а кад је замишљамо да већ постоји она је већ пропала. Ако напротив, посматрате конкретну и свешћу стварно преживљену садашњост, може се рећи да се ова садашњост садржи великим делом у непосредној прошлости. У делу секунде који траје најкраћа могућа перцепција светлости, били су трилијони треперења, од којих је прво одвојено од другог интервалом огромно издељеним. Ваша перцепција, ма колико била тренутна, садржи

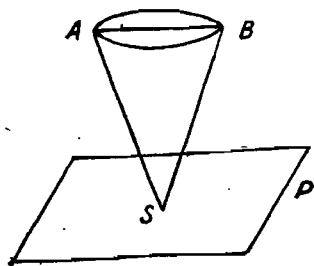
се, дакле, у једној мислини елемената који су ушли у меморију а која се не може пребројати, и тачно речено: свака перцепција је већ меморија. **Ми, практично, запажамо само прошлост**, јер је права садашњост неохватљиви прогрес прошлости који нагиза будућност.

Свест осветљава, дакле, својом светлости, у сваком тренутку, онај непосредни део прошлости који, напнут над будућношћу, тежи да оствари ову и да је привуче себи. Заузета једино тиме да одреди неодређену будућност, она ће бацати нешто од своје светлости на она наша удаљенија стања у прошлости која би се организовала корисно са нашим садашњим стањем т.ј. са нашом непосредном прошлости; остало остаје у тами. У свом осветљеном делу наше историје остајемо ми, по основном закону живота: закону акције; отуда тешкоћа да схватимо сећања која би се чувала у сенци. Наша одвратност да допустимо интелектуално надживљавање прошлости погиче, дакле, од саме оријентације нашег психичког живота, који представља собом прави ток стања где смо заинтересовани да видимо оно што се развија и тече а не оно што је већ потпуно протекло.

Враћамо се на тај начин, после дугог заобилажења, на нашу полазну тачку. Постоје, рекли смо, две меморије у основи различите: једна је, утврђена у организму, само скуп разумно монплираних механизма који осигуравају прикладни одговор на разна могућа питања. Она чини да се прилагођавамо садашњој ситуацији и да се акције које приммо продужавају саме у реакције било извршене било да се тек јављају али увек више или мање подешене. Више навика него меморија: она

рукује нашим прошлим искуством али не изазива слику истог. Друга меморија је права меморија. Спросторна свесни, сна задржава и ставља у ред једно за другим сва наша стања редом како стижу остављајући сваком своје место и дајући му, следствено, датум, и креће се сасвим стварно у коначној прошлости, а не, као прва, у садашњости која се непрестано обнавља. Разликујући, међутим, у основи ова два облика меморије, нисмо указали на њихову везу. Изнад тела, са механизмима који симболишу нагомилани напор прошлих акција, меморија која замишља и понавља лебдела је у празном простору. Али иако ми увек запажамо само нашу непосредну прошлост, ако је наша свест о садашњости већ меморија, два члана која смо претходно раставили спојиће се интимно уједно. Посматрано са овог новог гледишта, донста, наше тело је само део наше представе која се стално обнавља, увек присутан или пре део који пролази сваког момента. И само слика, ово тело не може да задржи слике: јер је део слика; стога је шимерично предузеће хтећи локализовати прошле перцепције, или шта више и садашње, у мозгу: оне нису у њему; он је у њима. Али ова сасвим посебна слика, која траје међу осталима и коју називам моје тело, сачињава у сваком тренутку, као што смо рекли, трансверсални пресек општег постојања. То је, дакле, **место пролаза** за примљене и враћене покрепе, веза између ствари које утичу на мене и ствари на које ја утичем, једном речи седиште сенсорно-моторних појава. Ако представим једном куплом S A B тоталитет нагомиланих сећања у мојој меморији, основица A B положена у прошлости, остаје непомична, док врх S, који представља у

сваком тренутку моју садашњост иде непрестано напред и исто тако непрестано додирује покретну

раван P моје садашње представе о универзуму. У S се концентрише слика тела; чинећи део плана P ова слика се ограничава да прими и да врати акције које потичу од свих слика од којих је раван P састављена.

Меморија тела, састављена из скупа сенсорно-моторних система које је навика организовала, је скоро тренутна којој права меморија прошлости служи као основица. Како ове нису две одвојене ствари, како је, рекли смо то, само покретни врх који је друга унела у покретну раван искуства, природно је да се ове две функције помажу узајамно. С једне стране, доиста, меморија прошлости пружа сенсорно-моторним механизмима сва сећања која су у стању да их руководе у њиховом задатку и да управљају моторичном реакцијом у правцу који је сугерисан лекцијама искуства: у томе се састоје управо асоцијације по суседству и сличности. Али с друге стране сенсорно-моторни апарати пружају немоћним сећањима т.ј. несвесним могућност да добију облик, да се материјализују, да постану, напоследку, садашња. Потребно је, доиста, да би се једно сећање понова јавило свести, да сиђе са висина чисте меморије до одређене тачке где се изводи радња. Другим речима: из садашњости потиче апел на који одговара сећање, од сенсорно-моторних

елемената садашње акције сећање позајмљује топлоту која даје живот.

Не распознајемо ли ми по солидности ове сагласности, по тачности са којом се ове допунске меморије уносе једна у другу „уравнотежене“ духове, т.ј. људе у основи потпуно прилагођене животу? Оно што карактерише човека од акције, то је брзина са којом он позива у помоћ једној даној ситуацији сва сећања која се на њу односе; исто тако некорисна или индиферентна сећања налазе код њега на непрелазну баријеру кад се појаве на прагу свести. Живели у чистој садашњости, одговарати на наддражај непосредном реакцијом која га продужује, особитна је нижа животиње: човек који тако поступа инпулсиван је. Али и онај који живи у прошлости ради задовољства да у њој живи није ни мало боље прилагођен за акцију, код кога се сећања јављају на светлост свести без користи по садашњу ситуацију: то није више човек инпулсиван већ сањалица. Између ове две крајности налази се срећна диспозиција меморије довољно покорне да тачно прати контуре садашње ситуације, али довољно енергичне да се одупре сваком другом позиву. Здрав или практичан смисао није ништа друго.

Изапредан развитак опонтане меморије код већине деце долази управо отуда што она нису још солидарисала своју меморију са својим понашањем. Она иду обично за утиском момента и како се акција код њих не повија по ушутствима сећања, њихова сећања, обрнуто, не ограничавају се на нужности акције. Она памте лакше јер се сећају са мање разбора. Очевидно смањивање меморије, у колико се интелигенција развија, долази, дакле, од све веће

срганизације сећања са актима. Свесна меморија губи на тај начин у простирању у колико добија у проницавости: она је имала у почетку лакоћу меморије снова али то стога што је она стварно сањала. Запажа се у осталом ова иста претераност спонтане меморије код људи чији интелектуални развитак не премалпа развитаку детињства. Један мисионар, пошто је одржао једну дугу проповед дивљацима у Африци, видео је једног од њих где је текстуелно поновио исту, са истим жестовима, од почетка до краја¹.

Али ако наша прошлост готово сва остаје скривена за нас јер је сузбијена потребама садашње акције, она ће добити снагу да пређе праг свести у свима случајевима где се не интересујемо за ефикасну акцију да би се пренели, у неку руку, у живот сна. Сан, природни или вештачки, изазива управо одвајање ове врсте. Ту скоро нам је показан прекид додиром између нервних, сензорних и моторних елемената у сну². Чак и ако се не зауставимо на овој оштроумној хипотези, немогуће је не видети у сну извесну олабавелост, бар функционалне; затегнутости нервног система, који је увек готов за време будноће да продужи примљени надражај у одговарајућу реакцију. Факт је, међутим, обичног посматрања: „еталтација“ меморије у извесним снавима и извесним сомнабулистичким стањима. Сећања за која се мислило да су ишчезла појављују се онда са француским тачношћу; преживљујемо у свима њиховим детаљима сцене детињства потпуно

¹) Kay, *Memory and how improve it*, New-York, 1888, P 18.

²) Mathias Duval, *Théorie histologique du Sommeil* (C. R. de la Soc. de Biologie, 1895, P 74.) — Пор. Lépine, *Ibid.*, P. 85 u *Revue de Médecine*, август 1894, а нарочито Pupin, *Le neurone et les hypotheses histologiques*, Paris, 1896.

заборављене; говоримо језике за које се пита више нисмо сећали да смо их научили. Али ништа поучније у овом погледу од оног што се јавља у извесним случајевима наплог пушења, код дављеника и обамлених. Субјект, пошто се повратио у живот, изјављује да је видео како пред њим дефилију, у кратком времену, сви заборављени детаљи његове историје са њиховим најоцитнијим околностима и у оном реду како су текли.¹

Људско биће које би сањало своју егзистенцију у место да је живи имало би несумњиво под својим погледом, у сваком тренутку, бесконачну множину детаља своје прошле историје. А оно, напротив, које би одбацило ову меморију са свим оним што она ствара, преживљавало би једнако своју егзистенцију у место да о њој има доиста представу: свестан аутомат, он би се кретао натибом корисних навика које продужују надражај у одговарајућу реакцију. Прво неће никад изаћи из посебног и шта више из индивидуалног. Остављајући свакој слици њен датум у времену и њено место у простору, оно ће видети у чему се она разликује од осталих а не у чему је она с њима слична. Друго, увек ношено навикама, запажаће, напротив, у свакој ситуацији само страну којом она личи правично на раније ситуације. Неспособно несумњиво да мисли универсално, јер општа идеја претпоставља бар виртуелну представу мношине слика које су ушле у меморију, оно ће ипак еволуирати у универсал-

¹) Winslow, *Obscure Diseases of the Brain*, P. 250 и даље. — Ribot, *Maladies de la Mémoire*, P. 139 и даље. — Maury, *Le Sommeil et les rêves*, Paris 1878, P. 439. — Egger, *Le moi des mourants* (*Revue Philosophique*, јануар и октобар 1896) — Пор. реч Ball-a: „La mémoire est une faculté qui ne perd rien et enregistre tout“ Навод од Rouillard-a, *Les amnésies* Thèse de méd., Paris, 1885, P. 25.)

ном, пошто је навика за акцију оно што општност ви мисао. Али ова два крајња стања, једно меморије сасвим континенталне које задржава само појединачно у својој визији, друго меморије сасвим мо-тричне која уписује жит општности у своју акцију, изолују се и манифестују потпуно само у изузетним случајевима. У нормалном животу она се пројимају интимно, остављајући на тај начин, и једно и друго, нешто од своје првобитне чистоте. Прво се изражава осећањем на разлике, друго перцепцијом сличности: на утоку ових двеју струја појављује се генерална идеја.

Није по среди овде да се рече у целини питање генералних идеја. Међу овим идејама има таквих којима није једино порекло у перцепцијама и које се само из далека односе на материјалне објекте. Оставимо их на страну и узети у обзир само генералне идеје засноване на ономе што зовемо перцепција сличности. Пратићемо чисту меморију, интелектуалну меморију, у њеном сталном напору да се унесе у мотричну навиком. На тај начин ћемо боље познати улогу и природу ове меморије; а на тај начин ћемо можда исто тако осветлити, посматрајући их под сасвим посебним изгледом, два исто тако тамна појма: **сличности и општности**.

Прилазећи што је могуће ближе тепихама психолошког реда које су никле око проблема генералних идеја, успеће се, верујемо, да се оне затворе у овом кругу: да би могли генерализовати треба пре свега апстраховати, али да би се корисно апстраховало треба већ знати генерализовати. Око овог круга гравитирају, свесно или несвесно, номинализам и концептуализам, свака од ових двеју доктрина са оним због чега је друга недовољна. Номиналисти, доиста,

пошто од генералне идеје задржавају само њено простирање, виде у њој само једну отворену и неодређену серију индивидуалних објеката. Јединство идеје за њих може да се садржи само у идентитету симбола којим ми обележавамо без разлике све ове извојене објекте. Ако им треба веровати, ми отпочињемо запажањем једне ствари, затим јој дамо реч: ова реч, појачана способношћу или навиком да се прошири на неодређени број других ствари, издиже се онда у генералну идеју. Али да би се реч распрострла а ипак се ограничила на објекте које обележава, потребно је још да нам ови објекти показују сличности које их, кад их приближимо једне другом, разликују од свих других објеката на које се реч не примењује. Генерализација не иде, дакле, изгледа тако, без апстрактног схватања заједничких квалитета, и, са ступња на ступањ, номинализам ће бити принуђен да дефинише генералну идеју схватања исте, а не више само њеним простирањем као што је хтео најпре. Концептуализам полази од овог схватања. Интелигенција, по схватању концептуализма, раставља површно јединство индивидуе у различите квалитете, од којих сваки изолован од индивидуе која га је ограничавала, постаје самим тим представник једне врсте. У место да сматра да свака врста садржи, у акту, множинну објеката, хоће се сад напротив да сваки објекат садржи, у моћи, множинну врста као толико квалитета које би држао затворене. Али је сад баш питање у томе да ли ови индивидуални квалитети, чак изоловани напором апстракције, не остају индивидуални као што су били у почетку, и да ли није потребан нов демарш духа, да би се они издигли у врсте, демарш којим он најпре оваком квалитету даје име, затим прикупља под

овим именом мношину индивидуалних објеката. Белина крина није белина снежног застирача; ове белине остају чак издвојене од снега и крина, белине крина и снега. Оне се не одричу своје индивидуалности сем ако не водимо рачун о њиховој сличности: да им дамо заједничко име: примењујући тада ово име на неопређени број сличних објеката, ми упућујемо на квалитет, неком врстом одскока, опшћност коју је реч тражила у својој примени на ствари. Али размисљајући тако, не враћамо ли се ми на стано-виште распрострања које смо напустили у почетку? Ми се, дакле, доиста стварно окрећемо у једном кругу. Номинализам нас одводи концептуализму, а концептуализам номинализму. Генерализација се може да изведе само екстракцијом заједничких квалитета; али да би квалитети били заједнички, морали су претрпели већ рад генерализације.

Удубљујући се сад у ове две супротне теорије, открићемо један њихов заједнички поступат: оне претпостављају, једна и друга, да полазимо од перцепције индивидуалних објеката. Прва компоује врсту набрајањем; друга је издваја анализом. Али се анализа и набрајање односе на индивидуе, посматране као толико реалности датих непосредној интуицији. У томе је поступат. У пркос његове јасне очевидности, он није ни вероватан нити одговара фактима.

Изгледа, доиста, а priori, да је јасна разлика индивидуалних објеката раскош перцепције, онако исто као што је јасна представа генералних идеја утањаност интелигенције. Потпуно појимање врста је несумњиво особина људске мисли; оно захтева нашор рефлексије, којим ми бришемо из једне представе посебности времена и места. Али рефлексација о свим посебностима, рефлексација без које би нам измакао

индивидуалитет ствари, претпоставља способност запажања разлика и самим тим меморију слика, која је извесно привилегија човека и виших животиња. Изгледа дакле доиста да ми нисмо отпочели ни перцепцијом јединке ни концепцијом врсте већ једним средњим сазнањем, нејасним осећањем **маркантног квалитета** или сличности: ово осећање, подједнако удаљено од опшћности потпуно схваћене и индивидуалности јасно запажене, даје и једну и другу путем дисоцијације. Мисаона анализа пречишћава га у генералну идеју; меморија која разликује учвршћује га у перцепцију индивидуалног.

Ово ће се јасно показати ако се вратимо основима наше перцепције ствари који су потпуно утилитаристичког карактера. Оно што нас интересује у даној ситуацији, што имамо да запазимо пре свега у њој, то је страна којом она може да одговори каквој тежњи или потреби: потреба, међутим, обраћа се право сличности или квалитету и нема ништа са индивидуалним разликама. Запажање животиња обично се ограничава на ово разликовање хоризонт. Трава **уопште** привлачи травождера: боја и мирис траве, које осећа и подноси као снаге (не идемо докле да кажемо: мисли као квалитете или врсте) једино је што је непосредно дато његовој спољној перцепцији. На свом дну опшћности или сличности његова меморија ће моћи да да вредност контрастима из којих ће нићи диференцијације; он ће онда разликовати један пејзаж од другог, једно поље од другог; али у овоме се налази, понизвамо, сувишак перцепције а не оно што је нужно. Хоће ли се рећи да ми само уклањамо проблем, да само одбацујемо у област несвесног операцију којом се издвајају сличности и

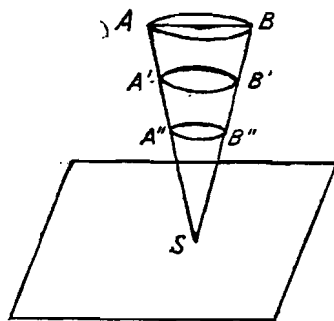
образују врсте? Али ми не одбацујемо ништа у област несвесног, по сасвим простом разлогу, по нашем мишљењу, што то није напоор психолошке природе који издваја овде сличност: ова сличност дела објективно као снага и изазива идентичне реакције по потпуно физичком закону који хоће да исте последице целине иду за истим дубоким узроцима. Зато што хлорна киселина дејствује увек на исти начин на кречни карбонат, — било да је овај мрамор или креда, — хоће ли се рећи да киселина налази у врстама карактеристичне црте једне врсте? Нема, међутим, разлике у суштини између операције којом ова киселина извлачи из соли своју базу и радње биљке која извлачи непроменљиво из најразличнијих земљишта исте елементе који треба да јој послуже као храна. Пођите сад један корак даље; замислите једну рудиментарну свест као што може да буде свест амивије која се креће у капљи воде: животињца ће осећати сличност, а не разлику, разних органских супстанца: које може да асимилира. Кратко: пратимо од минерала до биљке, од биљке до најпростијих свесних створења, од животиње до човека, развитак операције којом ствари и бића узимају из своје околине оно што их привлачи, што их практично интересује, немајући потребу да апстрахују, просто стога што остала околина нема утицаја на њих: овај идентитет реакције на акције површно различне је клица коју људска свест развија у генералне идеје.

Размислимо, доиста, о дестинацији нашег нервног система, онако како се она јавља из његове структуре. Видимо врло различне апарате за перцепцију, све повезане, посредством центра, за исте моторне апарате. Осећај је несталан: може да до-

бије најразличније ниансе; моторни механизам, напротив, једном монтиран, функционисаће непроменљиво на исти начин. Могу се, дакле, замислити перцепције тако различне колико је могуће у њиховим површним детаљима: ако се оне продужују истим моторним реакцијама, ако организам може из њих да извуче иста корисна дејства, ако она налажу телу исти став, нешто опште ће се издвојити, и генерална идеја ће се осетити и поднети пре него будемо имали представу о њој. — Напоследку смо се ослободили круга у који изгледа да смо од почетка били затворени. Да би генералисали, рекли смо, треба апстраховати сличности, али да би могли корисно да издвојимо сличности треба већ знати генералисати. У истини круга нема, јер сличност од које полази дух, кад апстрахује најпре, није сличност до које долази на крају кад, свесно, генералише. Сличност од које полази је сличност која се осетила, која је преживљена, или, ако хоћете, аутоматски одирана. Она на коју се враћа је сличност разумом запажена или мислена. У току овог прогреса конструишу се, двосруким напоором разума и меморије, перцепција индивидуа и концепција врста, — јер меморија урезује разлике у сличностима спонтано апстрактним, а разум издваја из навике сличности јасну идеју општности. Ова идеја општности била је у почетку само наша свест о идентитету става у разним ситуацијама; то је била навика која се из сфере покрета пела ка сфери мисли. Али са ових овако механички одржаних навиком врста, прешли смо, једним напоором рефлексивне изведеним над самом овом операцијом, на генералну идеју врсте; а кад је једном ова идеја конституисана, ми смо конструисали, овог пута

вољно, неограничен број општих појмова. Није потребно ићи овде са разумом у детаљима све конструкције. Ограничимо се да кажемо да је разум, подражавајући рад природе, монтирао, он такође, моторне апарате, свог пута вештачке, да би учинио да они одговарају, у неограниченом броју, неограниченој множини индивидуалних објеката: скуп ових механизма је артикулисана реч.

Не стоји у осталом да ове две дивергентне операције, једна којом разликујемо јединке, друга којом конструишемо врсте, траже исти напор и развијају се истом брзином. Прва, која тражи само интервенције меморије, изводи се од почетка нашег искуства; друга се изводи неодређено не завршујући се никад. Прва се завршава тиме што конституише сталне слике, које се, са своје стране, нагомилavaju у меморији; друга образује нестабилне представе које ишчезавају. Зауставимо се на овој последњој тачки. Додирујемо овде једну есенцијелну појаву менталног живота.

Суштина је генералне идеје да се креће непрестано између сфере акције и сфере чисте меморије. Вратимо се на шему коју смо већ обележили. У S се налази садашња представа коју имам о мом телу, т.ј. о извесној сензорно-моторној равнотежи. По површини основице A B биће распоређена моја сва сећања. У купи овако одређеној, генерална идеја ће трај-

но осцилирати између врха S и базе A B. У S зона ће узети сасвим јасан облик телесног става или изговорене речи; у A B она ће добити исто тако јасан изглед хиљаду индивидуалних слика у којима ће се преломити њихово логично јединство. Због тога ће психологија која се држи **завршеног**, која познаје само **ствари** а не и **прогесе** запазити од овог покрета само крајње тачке између којих он осцилира; она ће учинити да се генерална идеја поклапа час са акцијом која је изводи или са речју која је изражава, час са многоструким сликама, у неодређеном броју, који су њен еквивалент у меморији. Али у истини генерална идеја нам измиче чим хоћемо да је усталимо у једној или другој од свих двеју крајњих тачака. Она се садржи у двојструком току који иде од једне другој, — увек постова, било да се кристалише у изговорене речи, било да ишчезне у сећања.

То излази на то да између сензорно-моторних механизма које представља тачка S и скупа сећања размештених у A B има места, као што смо нагласили у претходној глави, за хиљаду и хиљаду понављања нашег психичког живота, која су представљена са толико пресека A' B', A'' B'', и т. д. исте купе. Ми тежимо да се растуримо у A B у колико се више одвајамо од нашег сензорног и моторног стања да би живели животом сна; тежимо да се концентришемо у S у колико се чвршће везујемо за садашњу реалност, одговарајући мотивним реакцијама на сензорне надражаје. Стварно, нормално ја се никад не учвршћује у којој било од ових крајњих позиција; оно се креће између њих, заузима редом позиције које представљају средњи пресеци, или, другим речима, даје овим предста-

вама колико је довољно од слике и колико је довољно од идеје да би ове могле корисно да сарађују у садашњој акцији.

Из овога схватања менталног живота могу да се изведу закони асоцијације идеја, али пре него размотримо ову тачку, да покажемо недовољност садашњих теорија о асоцијацији.

Да свака идеја која се јавља у духу има везу сличности или додирљивости са ранијим менталним стањем, то је несумњиво; али тврђење ове врсте не обавештава нас о механизму асоцијације, и шта више, тачно речено, не казује нам апсолутно ништа. Могле би се, доиста, тражити узалуд две идеје које не би имале између себе какву црту сличности или се не би додиривале којом страном. Је ли у питању сличност? Ма колико биле дубоке разлике које одвајају две слике, наћиће се увек, пењући се доста високо, једна заједничка врста којој оне припадају, и, следствено, сличност која им служи за везу. Узима ли се у обзир додирљивост? Перцепција А, као што смо рекли напред, евогера „пододирљивости“ ранију слику В само ако нас подсети најпре на слику А' која личи на њу, јер је то сећање А' а не перцепција А која додирује стварно В у меморији. Ма колико да се претпоставе удаљени чланови А и В један од другог, увек ће се моћи утврдити између њих однос додирљивости ако додани члан А' има са А сличност довољно удаљену. То излази на то да између две какве идеје, изабране насумце, има увек сличности и увек, ако се хоће, додирљивости, тако да откривајући однос додирљивости или сличности између две представе које иду једна за другом не објашњавамо ни најмање зашто једна изазива другу.

Право питање је у томе како се врши одбир између бескрајно многих сећања која ова личе једном страном на садашњу представу, и зашто само једна од њих, — пре ова него она, — избија на светлост свести. На ово питање, међутим, асоцијационизам не може да одговори, јер је идеје и слике издигао у независне целине, које лебде, попут Еликурових атома, у једном унушрашњем простору, приближујући се, привлачећи се међусобно кад их случај доведе у сферу међусобне привлачности.

Улазећи дубље у доктрину по овој тачки, видело би се да је њена попретка била што је сувише **интелектуализовала** идеје, што им је придавала сасвим спекулативну улогу, што је веровала да оне постоје ради њих а не ради нас, што је превидела везу које оне имају са активношћу воље. Ако сећања блуде, равнодушна, у инертној и аморфној свести, не постоји никакав разлог да садашња представа привуче, претпостављајући је, једну од њих: ја бих могао само да констатујем сусрет, једном изведен, и да говорим о сличности или о додирљивости, — што излази, у основи, на то да увидим нејасно да стања свести имају привлачност једна за друге.

Али за ову саму привлачност, која има двострук облик додирљивости и сличности, асоцијационизам не може да пружи никакво објашњење. Општа тежња за асоцијацијом остаје исто тако тамна, у овој доктрини, као и посебни облици асоцијације. Уздигнувши индивидуална сећања — слике у свршене ствари, како су нам дате у току нашег менталног живота, асоцијационизам је принуђен да претпостави међу овим објектима тајанствене привлачности, за које се не може шта више да каже

унапред, као и за физичку атракцију, којим ће се појавама оне да манифестују. Зашто ће једна слика, која је по хипотези довољна себи, тежити да себи привуче друге или сличне, или оне са којима је само у некој додирљивости? Истинна је у томе да је ова слика вештачко и позно дело духа. Стварно, ми залажамо сличности пре него појединачности које личе једне на друге, везући на сличности, овој општој потци, разноврсност индивидуелних разлика. И тако идемо од целине деловима, радом декомпозиције чији ће се закон видети даље а који се састоји у томе да измрви, ради што веће угодности практичног живота, континуитет стварности. **Асоцијација** није, дакле, првобитан факт; ми отпочињемо **дисоцијацијом**, а тежња сваког сећања да привуче себи друге објашњава се природним враћањем духа ка недељивом јединству перцепције.

Али овде откривамо радикалну ману асоцијационизма. Кад је дата једна садашња представа која образује редом, са различним сећањима, више сукцесивних асоцијација, има два начина, рекли смо, да схватимо механизам ове асоцијације. Може да се претпостави да перцепција остаје идентична сама себи, прави психолошки атом који привлачи друге редом како ови пролазе поред ње. Такво је становиште асоцијационизма. Али има једно друго становиште а по је управо оно које смо назначили у нашој теорији сазнања. Претпоставили смо да је ова наша личност, са свим нашим сећањима, угла, неподељена, у нашу садашњу перцепцију. Ако ова перцепција евоцира редом различна сећања, она не би механичким придодавањем све бројнијих елемената, сама укочена, могла да привлачи све око себе,

отварањем наше целокупне свести, која се распростире на све ширу површину, може све даље да иде детаљнији инвентар њеног богатства. Тако се небулозна маса, посматрана са све моћнијим телеоскопима, распада у све већи број звезда. По првој хипотези (за коју говори само њена привидна упрошћеност и њена аналозија са рђаво схваћеним атомизмом), свако сећање сачињава независно и укочено биће, за које се не може рећи ни зашто тежи да себи привуче друга, ни како одабира, да би их по некој додирљивости или сличности придружило, међу хиљаду сећања која би имала подједнака права. Треба претпоставити да се идеје сударају насумце, или да њима владају тајанствене силе а противу себе имамо и сведоштво свести, која нам никад не показује психичка факта где лебде у независном положају. По другој хипотези констатира се солидарност психичких факата, која су дата увек скупно непосредној свести као једна недељива целина коју сама рефлексивна комада у издвојене фрагменте. Оно што треба тада објаснити то није више кохезија унутрашњих стања, већ двострук покрет контракције и експанзије којом свест стеже или проширује обим своје садржине. Овај покрет се изводи, као што ћемо видети, из основних животних потреба; лако је исто тако увидети зашто „асоцијације“ које изгледа да ми образујемо дуж овог кретања испрпљују све сукцесивне ступње додирљивости и сличности.

Претпоставимо, за један тренутак, да је наш психички живот сведен на саме сензорно-моторичне функције. Другим речима: ставимо се, у шематичној фигури коју смо обележили, у тачку S која би одговарала највећој могућој упрошћености нашег

менталног живота. У овом стању сваки перцепција се продужава сама по себи у одговарајуће реакције, јер су сличне претходне перцепције монтирале моторне апарате више или мање сложене који чекају, да би ушли у рад, само на поновљење истог позива. Постоји, међутим, у овом механизму, **асоцијација по сличности**, јер садашња перцепција дела по основу своје сличности са прошлим перцепцијама, а постоји исто тако и **асоцијација по додирљивости**, јер се покрети који прате ове старе представе понова јављају и могу шта више да повуку за собом неодређени број акција координисаних са првом. Наилазимо, дакле, овде на сам њихов извор и готово стопљене уједно, — не мислене, несумњиво, већ одигране и преживљене, — асоцијацију по сличности и асоцијацију по додирљивости. Ово није случајни облици нашег психичког живота. Они представљају два допунска изгледа једне и исте основне тежње, тежње сваког организма да из дане ситуације извуче што је корисно и да сачува еветуелну реакцију, у облику моторичне навике, да би се њом послужило у ситуацијама исте врсте.

Пренесимо се сад, једним скоком, на други крај нашег менталног живота. Пређимо, по нашем методу, са психичке egzистенције само „у делању“ на ону која би била исључиво „просањана“. Ставимо се, другим речима, на основицу А В меморије где се општавају у својим најмањим детаљима сви догађаји нашег протеклог живота. Свест која би, одвојена од акције, држала тако под својим погледом целокупност своје прошлости, не би имала никаквог разлога да се пре учврсти на једном делу ове прошлости него на другом. У једном смислу, сва њена сећања разликовала би се од њене садашње пер-

цепције, јер ако се оне узму са множином њихових детаља, два сећања нису никад идентична. Али у једном другом смислу, **ма какво сећање** могло би се приближити садашњој ситуацији: требало би само пренебрећи, у овој перцепцији и у овом сећању, већи број детаља па да се сличност сама јави. У осталом, сећање једном везано за перцепцију, множина догађаја блиских сећању придружила би се на мах перцепцији, — неодређена множина, која би се задржала на тачки коју би изабрали да је зауставимо. Потребе живота нису више ту да регулишу дејство сличности и, следствено, додирљивости, и како је у основи све слично, из тога поиче да све може да уђе у асоцијацију. Мало час, актуелна перцепција се продужавала у одређене покрете; она се сад распада у безброј сећања подједнако могућих. У А В асоцијација би изазвала произвољан избор као у S фаталан поступак.

Ово су, међутим, две крајње границе на које се психолог треба да стави наизменце ради угодности студије а које фактички нису никад достигнуте. Код човека бар не постоји чисто моторно-сензорно стање, као што исто тако не постоји код њега имгинативни живот без сушстратума нејасне активности. Наш нормални психички живот осцилира, рекли смо, између ове две крајности. С једне стране сензорно-моторно стање S оријентише меморију, од које је, оно у основи, само садашња и активна крајност; с друге стране ова сама меморија, са целокупном нашом прошлости, притискује унапред да би унела у садашњу акцију највећи могући део себе саме. Из овог двоструког напора проистиче, у сваком тренутку, неодређена множина могућих

стања меморије, стања која су представљена пресецима А' В', А" В", и т.д. наше шеме. То је, рекли смо, толики број понављања нашег целокупног прошлог живота. Сваки од ових пресека, међутим, ширји је или ужи, према томе да ли се више приближава основици или врху; сем овога, свака од ових потпуних представа наше прошлости доводи на светлост свести оно што може да уђе у сензорно-моторно стање, што, следствено, личи на садашњу перцепцију са гледишта акције која се има да изведе. Другим речима, интегрална меморија се одавива на позив каквог садашњег стања са два једно-времена покрета, покретом пренашања, с којим полази сва у сусрет искуству стежући се више или мање, не делећи се, с погледом на акцију, и другим ротације око себе саме којим се оријентише за ситуацију момента да би му окренула најкориснију страну. Овим различним ступњима контракције одговарају разни облици асоцијације по сличности.

Све се тако догађа као да су наша сећања поновљена неопређени број пута у ово хиљаду и хиљаду могућих свођења нашег прошлог живота. Она добијају обичнији облик кад се меморија више сузи, више личан кад се она прошири, и улазе на тај начин у неограничену множинку различних „систематизација“. Једна реч каквог страног језика, изговарена на моје ухо, може да ме изазове да мислим на овај језик уопште или на глас који га је некад изговарао на извешан начин. Ове две асоцијације по сличности не потичу од случајног наступања двеју различних представа које би случај редом уводио у сферу атракције садашње перцепције. Оне одговарају двома различним менталним диспозицијама, двома издвојеним ступњима напрет-

нутости меморије, овде ближе чистој слици, тамо са више диспозиције за непосредан одговор т.ј. за акцију. Класификовати ове системе, истраживати закон који их везује за разне „тонове“ нашег менталног живота, показати како је сваки од ових тонова сам одређен потребама момента а исто тако променљивим степеном нашег личног напора, било би тешко предузеће: сва ова психологија има тек да се створи, а ми не мислимо засад ни да покушавамо то. Али сваки од нас осећа да ови закони постоје, и да има сталних односа ове врсте. Знамо, на пример, кад читамо какав психолошки роман да су извесне асоцијације идеја које се описују истините, да су оне могле бити преживљене; друге нас шокирају или нам не дају утисак стварности, јер осећамо у њима дејство механичког приближавања између различних спратова духа, као да се писац није умео да дрази на равни менталног живота коју је био изабрао. Меморија има, дакле, доиста своје ступње сукоцесивне и издвојене од затепнутости или виталности, које је тешко дефинисати, несумњиво, а које међутим сликар душе не може некажљено да побрка. Патологија у осталом потврђује овде, — истина на простим примерима, — истину коју ми инстинктивно осећамо. Код „систематских амнезија“ хистерика, на пример, сећања која изгледају уништена стварно су присутна; али се она сва, несумњиво, везују за извешан одређен тон интелектуалне виталности, у који више субјект не може да уђе.

Ако постоје различне равни, у неодређеном броју, за асоцијацију по сличности, то исто стоји и за асоцијацију додирљивости. У крајњој равни која представља основицу меморије, нема сећања које није везано, по додирљивости, са скупом до-

стања меморије, стања која су представљена пресецима А' В', А" В", и т.д. наше шеме. То је, рекли смо, толики број понављања нашег целокупног прошлог живота. Сваки од ових пресека, међутим, шири је или ужи, према томе да ли се више приближава основици или врху; сем овога, свака од ових потпуних представа наше прошлости доводи на светлост свести оно што може да уђе у сензорно-моторно стање, што, следствено, личи на садашњу перцепцију са гледишта акције која се има да изведе. Другим речима, интегрална меморија се одазива на позив каквог садашњег стања са два једновремена покрета, покретом пренапајања, с којим полази сва у сусрет искуству стежући се више или мање, не делећи се, с погледом на акцију, и другим ротације око себе саме којим се оријентисе за ситуацију момента да би му окренула најкориснију страну. Овим различним ступњима контракције одговарају разни облици асоцијације по сличности.

Све се тако догађа као да су наша сећања поновљена неопређени број пута у ово хиљаду и хиљаду могућих свођења нашег прошлог живота. Она добијају обичнији облик кад се меморија више сузи, више личан кад се она прошири, и улазе на тај начин у неограничену множину различних „систематизација“. Једна реч каквог страшног језика, изговарена на моје ухо, може да ме изазове да мислим на овај језик уопште или на глас који га је некад изговарао на извештај начин. Ове две асоцијације по сличности не потичу од случајног наступања двеју различних представа које би случај редом уводио у сферу атракције садашње перцепције. Оне одговарају двома различним менталним диспозицијама, двома издвојеним ступњима напрет-

нутости меморије, овде ближе чистој слици, тамо са више диспозиције за непосредан одговор т.ј. за акцију. Класификовати ове системе, испржаживати закон који их везује за разне „тонове“ нашег менталног живота, показати како је сваки од ових тонова сам одређен потребама момента а исто тако променљивим степеном нашег личног напора, било би тешко предузеће: сва ова психологија има тек да се створи, а ми не мислимо засад ни да покушавамо то. Али сваки од нас осећа да ови закони постоје, и да има сталних односа ове врсте. Знамо, на пример, кад читамо какав психолошки роман да су извесне асоцијације идеја које се описују истините, да су оне могле бити преживљене; друге нас шокирају или нам не дају утисак стварности, јер осећамо у њима дејство механичког приближавања између различних спратова духа, као да се писац није умео да држи на равни менталног живота коју је био изабрао. Меморија има, дакле, доиста своје ступње сукцесивне и издвојене од затегнутости или виталности, које је тешко дефинисати, несумњиво, а које међутим сликар душе не може некажњено да побрка. Патологија у осталом потврђује овде, — истина на простим примерима, — истину коју ми инстинктивно осећамо. Код „систематских амнезија“ хистерика, на пример, сећања која изгледају уништена стварно су присутна; али се она сва, несумњиво, везују за извештај одређен тон интелектуалне виталности, у који више субјект не може да уђе.

Ако постоје различне равни, у неопређеном броју, за асоцијацију по сличности, то исто стоји и за асоцијацију додирљивости. У крајњој равни која представља основицу меморије, нема сећања које није везано, по додирљивости, са скупом до-

гађаја који му претходе као и са оним који га прате. Док међутим, у тачки где се концентрише наша радња у простору, додирљивост приводи у облику покрета реакцију која иде непосредно за сличном претходном перцепцијом. У истини, свака асоцијација по додирљивости садржи позицију духа која се налази између ове две крајње границе. Ако се и овде замисли једна множина могућих понављања свег скупа наших сећања, сваки од ових примерака нашег протеклог живота биће, на свој начин, исечен у одређене слојеве и начин поделе неће бити исти ако се пређе са једног примерка на други, јер је сваки од њих управо окарактерисан природом доминантних сећања на која се друга сећања наслањају као на ослоње тачке. У колико се више приближујемо **радњи**, на пример, додирљивост више тежи да учествује у сличности и да се на тај начин разликује од простог односа хронолошке сукцесије: тако се на пример не би могло рећи за речи каквог страног језика, кад оне једне друге буде у меморији, да ли се оне везују по сличности или по додирљивости. Напротив, у колико се више одвајамо од стварне или могуће радње, у толико више асоцијација по додирљивости тежи да изазове само наредне слике нашег протеклог живота. Немогуће је ући овде у дубље разматрање ових разних система. Довољно ће бити напоменути да ови системи нису ни најмање образовани од сећања која би била поређана једна уз друге као атоми. Има увек неколико доминантних сећања, која су праве светлеће тачке око којих друга образују нејасну матловитост. Ове светлеће тачке се умножавају у колико се наша меморија шири. Процес локализације каквог сећања у прошлости не садржи се ни најмање у томе, као

што се то рекло, да се заронимо у масу наших сећања као у такав цак, да би из њега извукли све ближа и ближа сећања међу којима би нашло место и сећање које хоћемо да локализујемо. По ком срећном судесу би ми ставили тачно руку на један од ове већи број посредних сећања? Рад локализације се састоји стварно у све већем шатору **експансије**, којим меморија, увек присутна сва у себи, проширује своја сећања на све ширу површину и завршава тиме што разликује у томили дотле нејасној сећање које није могло да нађе своје место. И свде би, у осталом, могла патологија меморије да нам пружи корисне податке. Код ретроградне амнезије, сећања која ишчезавају из свести вероватно су сачувана на крајњим равнима меморије, и субјект ће их моћи тамо понова да нађе изузетним напором, оним који изводи у стању хипнонизма. На нижим равнима, ова сећања су чезала, у неку руку, на доминантну слику на коју би се могла наслонити. Какав изненадан шок, каква снажна емоција, биће одлучујући момент за који ће се она везати; и ако се овај догађај, због свог изненадног карактера, одвоји од осталог дела наше историје, она ће поћи за њим у заборав. Разумљиво је, дакле, да заборав који следује каквом шоку, физичком или моралном, обухвати непосредно претходеће догађаје, — појава доста тешко објашњава по овима другим схватањима меморије. Напоменимо то у пролазу: ако се ускрати извесно сачекивање ове врсте спорадичним сећањима, и шта више релативно удаљеним, нормални рад меморије ће постати неразумљив. Јер је сваки догађај, ма колико се замислио прост, чије се сећање улиснуло у меморију, заузимао извесно време. Перцепције које су

испуниле први период овог интервала, и које сад образују са наредним перцепцијама једно недељиво сећање, биле су, дакле, доста „у ваздуху“ док се одлучујући део допаћаја није јавио. Између испчезнућа каквог сећања са његовим разним претходним детаљима и поништаја, ретроградном амнезијом, већег или мањег броја сећања која су претходила једном даном допаћаја, постоји, дакле, само проста разлика у ступњу а не и у суштини.

Из ових различних схватања доњег менталног живота потекла би извесна концепција интелектуалне равнотеже. Ова равнотежа ће очевидно бити покварена само пертурбацијом елемената који јој служе као грађа. Овде није у питању да се приступи проблемима менталне патологије: ми их, међутим, не можемо да избегнемо потпуно, јер тражимо да одредимо тачан однос тела према духу.

Ми смо претпоставили да се дух једнако крегао по интервалу између ове две крајње границе, између равни радње и равни сна. Је ли у питању да се каква одлука изведе? Прикушљајући и организујући целину свог искуства у оном што називамо његов карактер, он ће је ушупити ка акцијама где ћете наћи, са прошлости која им служи као грађа, непредвиђени облик који им личност утискује; али ће акција бити остварљива само ако уђе у оквир садашње ситуације т.ј. у онај скуп околности који ниче из извесног одређеног положаја тела у времену и простору. Је ли у питању какав интелектуалан рад, да се каква концепција изведе, да се једна више или мање генерална идеја извуче из мношине сећања? Велики простор је остављен фантазији с једне стране, логичном разбору с друге стране: али ће идеја, да би могла бити животна,

морати да додирне садашњу стварност с неке стране т.ј. мораће се, са ступња на ступањ и са пропресивним умањењима или контракцијама себе саме, више ли мање да одигра од тела и у исто време да буде схваћена духом. Наше тело са осећајима које прима с једне стране и покретима које је у стању да изведе с друге стране, оно је, дакле, то што фиксира наш дух, што му даје средство за одржање равнотеже и равнотежу. Радљивост духа премапа бесконачно масу нагомиланих сећања, као што ова сама маса сећања премапа бесконачно осећаје и покрете садашњег часа; али ови осећаји и ови покрети условљавају оно што би се могло да назове **животна пажња** и због тога све зависи од њихове кохезије у нормалном раду духа, као и у каквој пирамиди која би се држала усправно на свом врху.

Бацимо уосталом поглед на фину структуру нервног система, онакву какву су открили оморашњи проналасци. Мислило би се да су свуд спроводници, ни где центри. Живчана влакна с краја на крај чији се крајњи делови несумњиво приближавају кад струја прође, то је све што се види. И то је можда све што постоји, ако је тело у истини само место за пријем надражаја и извођење покрета, као што смо претпоставили у целом току нашег рада. Али ова влакна која примају из спољне средине потресе или надраскаје и која их враћају у облику одговарајућих реакција, ова тако мудро затегнута влакна од периферије до периферије, осигуравају управо солидношћу својих веза и тачношћу својих укрштања сенсорно-моторну равнотежу тела т.ј. његово прилагођавање садашњој ситуацији. Попустите ову затегнутост или раскините ову равнотежу: све ће бити као да се пажња одвојила од живота. Сан и душевна оболелост не изгледа да су нешто друго.

Говорили смо мало час о скорашњој хипотези која сматра сан као прекид солидарности између живчаних завршетака. Али ако се чак и не усвоји ова хипотеза (потврђена уосталом интересантним огледима), мораће се претпоставити да за време дубоког сна постоји бар функционални прекид односа утврђеног у нервном систему између наддражаја и моторичне реакције. Тако да би сан увек био стање духа чија пажња није фиксирана сенсорно-моторном равнотежом тела. Изгледа све вероватније да ово одпуштање нервног система потиче од тровања његових елемената производима нормалне активности за време будноће који нису избачени. Сан је, међутим, сличан у свему душевној оболелости. Не само да се сви психолошки симптоми душевне оболелости налазе у сну, — у толикој мери да је поређење ова два стања постало банално, — већ изгледа да душевна оболелост има доиста свој корен у можданској исцрпљености, која би била проузрокована, као и нормални умор, нагомиланањем извесних специфичних отрова у елементима нервног система¹. Познато је да душевна оболелост прати често заразне болести, у осталом могу се експериментално отровима да произведу све појаве душевне оболелости². Није ли тачно, онда, да прекид менталне равнотеже код душевне оболелости долази просто од пертурбације сенсорно-моторичних односа утврђених у организму? Ова пертурбација би била довољна да створи неку врсту психичке вртогла-

¹) Ову идеју су недавно развили разни писци. Наћи ће се врло систематско излагање по истој у раду Cowles-a, *The mechanism of insanity* (*American Journal of Insanity* 1890-91).

²) Видети нарочито Moreau de Tours, Du hachich, Paris, 1845.

вице и да на тај начин учини да меморија и пажња изгубе контакт са стварношћу. Треба читати описе душевно оболелих о појави њихове болести: видеће се да они често имају осећање необичног или како они кажу „нереалности“ као да би запажене ствари пубиле за њих од свог рељефа и чврстине¹. Ако су наше анализе тачне, конкретни осећање које имамо о садашњој реалности састојало би се, заиста, у свести коју имамо о ефективним покретима којима наш организам одговара на природан начин на наддражаје; — тако да тамо где везе попутштају или се кваре између осећаја и покрета, осећање стварног слаби и ишчезава.

Требало би уосталом повући многе разлике, не само између разних облика душевне оболелости, већ још и између душевне оболелости у правом смислу речи и оних цепања и у личности које је скорашња психологија на тако интересантан начин приближила². Код ових болести персоналитета изгледа да се групе осећања одвајају од средишне меморије и да напуштају своју солидарност са истим. Ретко је, међутим, да се не запажају исто тако једновремени расцепи у сензибилитету и моторичној моћи³. Не можемо да не видимо у овим последњим појавама прави материјални сустрат првих. Ако је тачно да се сав наш интелектуални живот ослања на свој врх т.ј. на моторично-сензорне функције којима се уноси у садашњу реалност, интелектуална

¹) Ball, *Leçons sur les maladies mentales*, Paris, 1890, P. 608 и даље — Пор. врло интересантну анализу: *Visions, a personal narrative* (*Journal of mental science*, 1896, P. 284).

²) Pierre Janet, *Les accidents mentaux*, Paris, 1894, P. 292. и следеће.

³) Pierre Janet, *L' automatisme psychologique*, Paris, 1889, P. 95 и следеће.

равнотежа ће бити на разне начине ремећена према томе да ли ће ове функције бити повређене на овај или онај начин. Међутим, поред повреда које задиру у општу виталност сенсорно-моторичних функција, слабећи или уништавајући оно што називамо осећање стварности, има и других повреда које се изражавају механичким, а не више динамичким, умањењем ових функција, као да се извесне сенсорно-моторичне везе чисто и просто одвајају од других. Ако је наша хипотеза основана, меморија ће бити сасвим различито поштеђена у ова два случаја. У првом случају ниједно осећање неће ишчезнути али ће осећања бити мање уравнотежена, не тако сигурно оријентисана ка стварном, откуда потиче прави раскид менталне равнотеже. У другом случају, равнотежа неће бити раскинута али ће изгубити од своје сложености. Осећања ће сачувати свој нормалан изглед, али ће се одрећи једним делом своје солидарности, јер ће њихова сенсорно-моторична основица, у место да тако рећи буде хемиски измењена, бити механички умањена. Ни у једном ни у другом случају, у осталом, осећања неће бити непосредно поштеђена или повређена.

Идеја да тело чува осећања у облику можда-них диспозитива, да се губитци и умањења меморије састоје у мањој или већој деструкцији ових механизма, а егзалтација меморије и халуцинација напротив у претераности њихове активности, није дакле потврђена ни размишљањем ни фактима. Истина има један случај, једини, где би посматрање на први мах суперирало ово шледиште: хоћемо да говоримо о афазии, или општије о поремећајима сазнања чула слуха и вида. То је једини случај где се може да одреди болести стално седиште у једној одре-

ђеној вијуги мозга; али то је управо исто тако случај где не постоји механичко и од тог момента коначно ишчезавање ових или оних осећања, већ пре постепено и функционално ослабљење целокупности меморије у питању. А објаснили смо како можда повреда може да изазове ово ослабљење без икакве потребе да ту буде скуп осећања нагомиланих у мозгу. Стварно су поштеђене сенсорне и моторичне области које одговарају овој врсти перцепције, а нарочито анекси који омогућавају да се њима управља изнутра, тако да осећање не могући више ни за шта да се ухвати, постаје пратички немоћно: у психологији, међутим, немоћ значи несвесност. У свима другим случајевима, посматрана или замисљена повреда, некад јасно локализована, дела пертурбацијом коју уноси у целину сенсорно-моторичних веза, било што мења ову масу било што је цепа: отуда поремећај или упрошћавање интелектуалне равнотеже и, одскоком, неред или раскид код осећања. Доктрина која узима меморију као непосредну функцију мозга, доктрина која изазива нерешљиве корисне тежње, доктрина чија компликација превазилази сваку имационацију и чији се резултати не могу да измире са оним што је дато унутрашњем посматрању, она не може дакле, шта више да рачуна ни на помоћ мождане патологије. Сва факта и све аналогии иду у корист теорије која види у мозгу само посредника између осећаја и покрета, који би био у овом скупу осећаја и покрета крајњи врх менталног живота, врх који би се једнако уносио у ткиво догађаја и придајући на тај начин телу једину функцију да оријентисне меморију ка стварном и да је веже за садашњост, сматрала би саму ову меморију као апсолутно не-

зависну од материје. У овом смислу мозак доприноси да се изазове корисно сећање, али још више да се уклоне провизорно сва друга. Ми не видимо како би се меморија сместила у материји; али са свим разумемо, — по дубокој речи једног савременог филозофа, — да „материјалност уноси у нас забраву“.

ЧЕТВРТА ГЛАВА

О ОГРАНИЧЕЊУ и ФИКСИРАЊУ СЛИКА

Перцепија и материја. Душа и тело.

Један генералан закључак истиче из прве три главе ове књиге: да тело, увек оријентисано ка акцији, има као битну функцију да ограничи, с погледом на акцију, живот духа. Оно је у односу према представама оруђе за одабир и само оруђе. Оно не може ни да проузрокује нити да да повод за какво интелектуално стање. Је ли у питању перцепција? По месту које заузима сваког момента у универсуму, наше тело обележава делове и изгледе материје над којима би ми имали утицај. Наша перцепција, која одмерава тачно нашу виртуелну акцију над стварима, ограничава се на тај начин на објекте који утичу у садашњости на наше органе и припремају наше покрете. Посматра ли се меморија? Улога тела није да нагомила сећања, већ само да одабере, и изведе у јасну свест стварном ефикасношћу коју овој даје, корисно сећање, оно које ће да допуни и осветли садашњу ситуацију с погледом на коначну акцију. Истина је да ово друго одабирање није тако строго као прво, јер је наше прошло искуство лично а не више опште искуство, пошто ми имамо многа различна сећања која су у стању да се подједнако сложе са садашњом ситуацијом, и што природа не може да има овде, као у случају перцепције, строго

¹⁾ Ravaisson, *La philosophie en France au XIX siècle*, 3e éd., P. 176.

правило за ограничење наших представа. Један извештај слободан простор је неизбежно остављен, дакле, овог пута фантазији; и ако се животиње овим ни мало не користе, јер су робови материјалне потребе, изгледа напротив да дух људски једнако притиска са целокупношћу своје меморије на врата која ће му тело да одшкрине: отуда игра маште и рад имагинације, — све слободе које дух има са природом. Ипак остаје тачно да оријентација наше свести ка акцији изгледа да је основни закон нашег психолошког живота.

Ми би се строго узев могли да задржимо на овом јер смо овај рад предузели да би одредили улогу тела у животу духа. Али смо с једне стране дотакли у путу један метафизички проблем који не можемо оставити недокрив, а с друге стране наша истраживања, мада су пре свега психолошка, учинила су да у више махова напредујемо, ако не средство за решење проблема, а оно бар једну страну којом би му пришли.

Овај проблем није ништа мање до проблем везе душе и тела. Он се за нас јавља у заостреном облику, јер ми дубоко разликујемо материју од духа. Не можемо да га сматрамо за нерешљив, јер дефинишемо дух и материју на позитиван начин а не негацијама. Чиста перцепција ће нас доиста увести у материју, а стварно би доиста са меморијом продрли већ у сам дух. С друге стране, исто психолошко запажање које нам је открило разлику материје и духа чини да присуствујемо њиховом јединству. Или доиста наше анализе носе у себи нешто од првобитног недостатка, или треба да нам помогну да изађемо из тешкоћа које су оне проузроковале.

Тамнива проблема, у свима доктринама, потиче од двоструке антитезе коју наш разум ставља између просторног и непросторног с једне стране, између квалитета и квантитета с друге стране. Неосумњиво да се дух ставља насупрот материји као чисто јединство многострукости у суштини деливој, да су наше перцепције даље састављене из хетерогених квалитета док запажени универзум изгледа да треба да се распадне у хомогене и израчуњиве промене. Биле би, дакле, беспросторност и квалитет с једне стране, просторност и квантитет с друге стране. Ми смо одбацили материјализам, који претендује да изведе прво стање из другог; али не усвајамо исто тако ни идеализам, који хоће да други буде просто конспирација првог. Испитачемо противу материјализма да перцепција премалпа да лако мождано стање; покушали смо, међутим, да утврдимо противу идеализма да материја премалпа са свих страна представу коју имамо о њој, представу коју је дух тако рећи узео интелектуалним избором. Од ових двеју супротних доктрина једна предаје телу а друга духу прави стваралачки дар. прва хоће да наш мозак ствара представу а друга да наш разум одрава план природе. Противу обе две доктрине позивамо се на исто сведочанство, на свест, која нам показује у нашем телу једну слику као и друге а у нашем разуму извесну способност логичног растављања, разликовања и насупрот — стављања, али не и способност стварања или конструисања. На тај начин вољни сужњи психолошке анализе и, следствено, обичног схватања (здравот разума), изгледа да пошто смо појачали сударе које обичан дуализам подстиче, да смо затворили све излазе које је могла метафизика да нам отвори.

Али баш стого што смо довели дуализам до крајности, наша анализа је можда раставила не-гове конспиракторне елементе. Теорија чисте перцепције с једне стране, чисте меморије с друге стране, припремила би онда путеве за зближење између непросторног и просторног, између квалитета и квантитета.

Посматра ли се чиста перцепција? Узимајући мождамо стање као почетак какве акције а никакo као услов перцепције, ми смо одбацили запажене слике ствари ван слике нашег тела; затим смо перцепцију понова ставили у саме ствари. Али пошто онда наша перцепција чини део ствари, ствари учествују у природи наше перцепције. Материјално простирање није, не може бити оно многоструко простирање о коме говори геометар; оно личи више на неиздељено простирање наше представе. То значи да нам је анализа чисте перцепције допустила да назмемо у идеји простирања могуће приближење између просторног и непросторног.

Наша концепција чисте меморије, међутим, могла би одвести, паралелним путем, да се ублажи друга супротност, супротност квалитета и квантитета. Ми смо, заиста, одвојили радикално чисто сећање од можданог стања које га садржи и чини ефикасним. Меморија није, дакле, ниуколико еманација материје; материја, напротив, онаква какву је схватамо у конкретној перцепцији која има увек извесно трајање, проистиче великим делом из меморије. Где наступа управо разликовање између хетерогених квалитета који иду један за другим у нашој конкретној представи и хомогених промена које наука ставља иза ових представа у простору? Први су дисконтинуелни и не могу се једни да-

изведу из других; други су напротив подложни рачунању. Али да би били подложни овом, нема потребе да од њих начинимо чисте квантитете: то би значило као да су сведене на неезистовање. Довољно је да је њихова хетерогеност довољно разблагана, у неку руку, да би се, са нашег становишта, могла практички да занемари. Ако је, дакле, свака конкретна перцепција, ма колико била кратка, већ синтеза, од стране меморије, бесконачно много „чистих перцепција“ које иду једна за другом, не треба ли мислити да хетерогеност осећајних квалитета потиче од њихове контракције у нашој меморији, а релативна хомогеност објективних промена од њихове природне отпуштености? А интервал између квантитета и квалитета не би ли могао бити умањен схватањима **затегнутости**, као и дистанца између просторног и непросторног схватања простирања?

Пре него што би пошлели овим путем, формулираћемо генерално начело методе коју би хтели да применимо. Ми смо од њега већ чинили употребу у једном ранијем раду, па, имплицитно, и у овом.

Оно што се обично зове **факт**, то није стварност онаква каква би се јавила непосредној интуицији, већ прилагођавање стварног практичним интересима и захтевима социјалног живота. Чиста интуиција, спољна или унутрашња, је интуиција неиздељеног континуитета. Ми је делимо у елементе који су поређани један до другог и који одговарају овамо издвојеним речима а тамо независним објектима. Али баш стого што смо на тај начин раскинули јединство наше првобитне интуиције, принуђени смо да утврдимо између растављених стања везу која ће моћи бити само спољна и придодана.

Животном јединству, које је ницало из унутрашњег континуитета, супституишемо вештачко јединство празног оквира, инервно као стања које оно држи уједино. Емпиризам и догматизам се слажу у основи, почињући од тако реконституисаних појава и разликују се само у томе што се догматизам више везује за овај облик а емпиризам за ову материју. Емпиризам, доиста, осећајући нејасно оно што је вештачко у односима који везују стања међусобно, држи се стања а занемарује односе. Његова прешка није у томе што сувише високо цени искуство, већ напротив да супституише правом искуству, оном које нице из непосредног додира духа са његовим објектом, рапчлањено искуство и, следствено, несумњиво денатурисано, у сваком случају припремљено за што лакшу акцију и говор. Управо стога што се ово комадање стварности извело спогледом на захтеве практичног живота, оно није ишло унутрашњим линијама структуре ствари: због тога емпиризам не може да задовољи дух ни у једном од великих проблема и, шта више, кад достиже до пуне свести свог начела, уздржава се да их постави. — Догматизам открива и издваја тешкоће пред којима емпиризам затвара очи; али, тачно речено, он у овоме тражи решење на путу који је емпиризам повукао. И он, исто тако, усваја ове одвојене, дисконтинуелне појаве, којима се емпиризам задовољава, и напреже се само да од њих направи синтезу, која ће, пошто није дала у интуицији, имати увек на нужан начин произвољан облик. Другим речима: ако је метафизика само једна конструкција има више метафизика подједнако вероватних, које следствено, побијају једне друге, и последња реч ће остати критичној философији, која сматра све са-

знање за релативно а суштину ствари за духу недокучну. Такав је у истини прави ход философске мисли: полазимо од онога што верујемо да је искуство, огледамо разна могућа измирења између фрагмената који је композирају привидно и пред признатом трошности свих наших конструкција, ми на крају крајева напуштамо конструкисање. — Могло би, међутим, да се окуша последње предузеће. То би било да се подражи искуство на његовом извору, или пре изнад ове одлучујуће завојнице где, скрећући у смислу наше корисности, искуство постаје управо људско искуство. Немоћ спекулативног разума, као што нам је Кант изнео, можда је, у суштини, само немоћ интелигенције која је роб извесних нужности телесног живота и која се изводи на материји која је морала бити дезорганизована ради подмирења наших потреба. Наше сазнање ствари не би онда зависило од основне структуре нашег духа, већ само од његових површних и стечених навика, од случајног облика који он има због наших телесних функција и наших нижих потреба. Релативност сазнања не би била, дакле, коначна. Рушећи оно што су ове потребе створиле, ми ћемо понова обновити интуицију у њеној првобитној чистоти и понова ћемо доћи у контакт са стварношћу.

Ова метода изазива, у примени, знатне тешкоће које се једнако јављају, јер захтева за решење сваког новог проблема потпуно нов напор. Одрећи се извесних навика мишљења и шта више запљаскања није лако: а то је само негативни део рада који се има да изведе; а кад се он извео, кад смо узели место које смо назвали завојцом искуства, кад смо искористили светлост која се јавља и која,

осветљавајући прелаз од непосредног ка корисном, отпочиње зору нашег људског искуства, остаје да се обнови, са бескрајно ситним елементима које заглажамо на стварно кривој линији, облик саме криве линије која се иза њих протеже у тмину. У овом смислу задатак филозофа, онако како га схватамо, личи много на рад математичара који одређује једну функцију полазећи од диференцијала. Крајњи поступак филозофског истраживања је прави рад интегрирања.

Покушали смо раније примену ове методе на проблем свести, и изгледало нам је да се утилитаристички рад (духа, у колико се односи на перцепцију нашег унутрашњег живота, садржао у некој врсти рефракције чистот трајања кроз простор, која нам допушта да раздвојимо наша психичка стања, да их доведемо до једног све више безличног облика, да им наметнемо имена, да их напоследку увучемо у ток социјалног живота. Емпиризам и догматизам добијају унутрашња стања у овом дисконтинуелном облику, јер се први држи самих стања с тим да у нашем ја види само низ факата поређаних, док други схватајући потребу везе али не могући наћи ову до у облику или снази, — спољнем облику у који би се унео алтерат, снази неодређеној и тако рећи физичкој која би осигурала кохезију елемената. Отуда ова проливуположна гледишта по питању слободе: за детерминизам, акт је резуланта механичке композиције елемената између њих самих; за проливнике детерминизма, ако би остали стропо доследни свом начелу, слободна одлука би била једно произвољно *fiat*, право стварање *ex nihilo*. — Мислили смо да би се могла трећа одлука да узме. То би било да се понова ставимо у чисто

трајање, чије је протицање континуелно, где се пролази, по неосетним градацијама, с једног стања на друго: континуитет стварно преживљен, али вештачки растављен ради лакше угодности обичног сазнања. Веровали смо онда да видимо где радња ниче из оног што јој претходи еволуцијом *sui generis*, тако да се у овој акцији налази оно што јој претходи и што је објашњава, и да она ипак додаје томе нешто апсолутно ново, пошто премаша оно што претходи као што плод премаша цвет. Слобода није тиме ниуколико сведена, као што се рекло, на осећајну спонтаност. Највише да би тако могло бити код животиње, чији је психички живот пре свега афективан. Али код човека, мисленог бића, слободним актом може да се назове синтеза осећања и идеја, а еволуција која томе води разумна еволуција. Вештина у овој методи састоји се просто у томе, у главном, да се разликује становиште обичног или корисног искуства од становишта правога сазнања. Трајање у коме ми себе посматрамо у делању, и где је корисно да се гледамо, трајање је чији се елементи растављају и напоређује; али трајање где ми деламо је трајање где се наша стања стапају једна у друга и ту треба да учинимо напор да би се пренели мишљу у изузетно и јединствено стање где размисљамо о интимној природи акције т.ј. у теорију о слободи воље.

Да ли се метода ове врсте може да примени на материју? Питање је у томе, да ли би у овој „разноврсности појава“ о којој је говорио Кант, нејасна маса са тежњом за простирањем могла да се схвали с ове стране хомогеног простора на који се она примењује и средством кога ми делимо овај, — као што се наш унутрашњи живот може од одвоји

од неодређеног и празног времена да би постао чисто трајање. Предузеће би било, доиста, шимерично, хтели се ослободити основних услова спољне перцепције. Али у питању је да ли се извесни услови, које ми обично узимамо за основне не би односили много више на навик у руковању са стварима, на практичну страну која се може из њих да извуче, него на чисто сазнање које можемо да имамо о њима. Нарочито се може да оспори да је конкретна, континуелна, различна и у исто време организована просторност солидарна са безобличним и инертним простором који је затеже, простор који ми делимо неодређено, у коме исечамо облике произвољно, и где сам покрет, као што смо на другом месту рекли, може да се јави само као множина тренутних положаја, јер ништа у томе не би могло да осигура кохезију прошлости и садашњости. Могли би се, дакле, да донекле ослободимо простора не излазећи из просторности, и у томе би се садржало враћање на непосредном, јер ми запознамо добро просторност, док простор само схваћамо као какву шему. Да ли ће се пребацити овој методи да придаје произвољно непосредној свести изузетну вредност? Са којих би разлога, међутим, сумњали у једно сазнање, да ли би нам сама идеја да у исто посумњамо дошла икад без тешкоћа и контрадикција које размишљање истиче, без проблема које философија поставља? Неће ли непосредно сазнање наћи онда у себи самом своје оправдање и свој доказ, ако би се могло да утврди да ове тешкоће, ове контрадикције и ови проблеми потичу нарочито од симболичног изражавања које је покрива, изражавања које је за нас постало сама стварност, где само моћан, изузетан напор може да успе да пробије овај слој?

Издвојимо одмах, међу резултатима којима нас може да одведе примена ове методе, оне који се односе на наше истраживање. Ми ћемо се ограничити уосталом на наговештаје; не може бити речи овде о конструисању какве теорије о материји.

I. — Сваки покрет, у колико је прелаз од једног мирног стања до другог мирног стања, апсолутно је недељив.

Овде није у питању једна хипотеза већ један факт који хипотеза покрива уопштавајући га.

Ево, на пример, моје руке која је стављена на тачку А. Ја је преносим на тачку В, прелазећи једним потезом интервал. Постоји у овом покрету, једновремено, слика коју запознавам чулом вида и један акт који моја мускуларна свест прима. Моја свест ми даје унутрашњи осећај једног простог факта, јер је у А било мирно стање, у В исто тако мирно стање, а између А и В заузима место недељив или бар неиздељен акт, прелаз од једног мирног стања у друго, које је сам покрет. Али мој вид прима покрет у облику линије А В која се прелази, и ова линија, као сваки простор, може да се неограничено дели. Изгледа, дакле, најпре да бих могао, како бих хтео, да сматрам овај покрет за многоспрук или за недељив, према томе да ли га посматрам у простору или у времену, као слику која се оцртава ван мене или као акт који ја сам изводим.

Ипак, одбацујући сваку претходну идеју, запознавам врло брзо да немам избор, да сам мој вид схвата покрет од А до В као недељиву целину, и да ако он нешто дели, то је претпостављена линија која се прелази а не покрет који је прелази. Несум-

њиво да моја рука не иде од А до В а да не пређе међуположаје, и да ове тачке које се налазе између тачке А и В личе на етапе, у броју колики се хоће, које су распоређене свом дужином пута; али између овако обележених подела и етапа у правом смислу речи постоји та капитална разлика што се на једној етапи зауставља, док овде покретна снага пролази. Пролажење је, међутим, покрет а заустављање је непомичност. Заустављање прекида покрет; пролажење образује једно са самим покретом. Кад видим покретну силу где пролази у једној тачки ја схватам несумњиво да би се она могла да заустави ту; и чак кад се ту и не заустави, ја сам склон да сматрам њен пролаз као једно мирно стање бесконачно кратко, јер ми је потребно бар време да на то мислим; али то је само моја имажинација која се овде одмара а улога покретне силе је напротив да се креће. Како ми свака тачка у простору изгледа на нужан начин као непокретна, тешко ми је да не придам самој покретној сили непомичност тачке са којом је за један тренутак поклапам; изгледа ми онда, кад реконструисем целокупно кретање, да се покретна сила задржала бесконачно кратко време у свима тачкама своје путање. Не би требало, међутим, побркати оно што је дато чулима, која запајају кретање, са вештинама духа који га понова саставља. Чула, остављена сама себи, представљају нам стварно кретање, између две тачке стварног застајања, као једну солидну и неиздељену целину. Дељење је дело имажинације која има управо за функцију да учврсти покретне слике нашег обичног искуства, као што муња осветљава тренутно у ноћи сцену буле.

Налазимо овде у самом њеном оснору илузију која прати и скрива перцепцију стварног покрета.

Кретање се очевидно састоји у прелазу с једне тачке на другу, и, следствено, у прелажењу простора. Пређени простор је, међутим, дељив у бесконачност и како се кретање примењује, да тако кажемо, дужином линије коју прелази, оно изгледа солидарно са овом линијом и дељиво као она. Није ли исту оно само обележило? Није ли прешло, редом, сукцесивне тачке поређане једна уз другу? Несумњиво да, али ове тачке су стварне само у обележеној линији т. ј. непомичној; и самим тим, што ви замишљате кретање, редом, у овим разним тачкама, ви га заустављате у њима на нужан начин; вапни сукцесивни положаји су, у основу, само замишљена заустављања. Ви супституишете путању прелажењу и пошто је прелажење (кретање) обележено путањом, ви мислите да се оно поклапа са њом. Али како ће се поклапати прогрес са једном ствари, кретање са непомичношћу?

Оно што овде олакшава илузију, то је што разликујемо тренутке у току трајања, као положаје на путању кретања покретне силе. Под претпоставком да кретање из једне тачке у другу образује неиздељену целину, ово кретање испуњава ипак једно одређено време, и довољно је да се из овог трајања издвоји један недељив тренутак па да покретна снага заузме у овом одређеном тренутку извештан положај који се на тај начин издваја од свих других. Недељивост кретања садржи дакле немогућност тренутка, и кратка анализа идеје трајања показује нам доиста, једновремено, зашто ми придајемо трајању тренутке и како их оно не може да има. Узмимо једно просто кретање као покрет моје руке кад се она пренесе из тачке А у тачку В. Ово премештање је дато мојој свести као једна не-

издељена целина. Оно траје, несумњиво; али његово трајање које се поклапа у осталом са унутрашњим изгледом које добија у мојој свести компактно је и неиздељено као и само премештање. Док се оно јавља, у колико је покрет, као обичан факт оно описује у простору путању коју могу да сма-трам, да би упростио ствари, као геометриску линију; и крајеви ове линије, у колико су апстрактне границе, нису више линије већ недељиве тачке. Ако, међутим, линија коју је описала покретна сила мери за мене и трајање њеног кретања, како не би тачка којом се линија завршава симболизовала крај овог трајања? И ако је ова тачка недељива дужина, како не завршити трајање прелазења једним недељивим (делом) трајања? Како цела линија представља цело трајање, делови ове линије треба да одговарају, изгледа, деловима трајања а тачке линије тренутцима времена. Недељиви делови трајања или тренутци времена нису дакле из потребе симетрије; до тога се долази разуме се чим се тражи од простора интегрално представљање трајања. Али ово управо заблуде. Ако линија А В симболише протекло трајање кретања извршеног од А до В, она не може никако, непомична, да представи кретање које се изводи, трајање које протиче; и с тога што је ова линија дељива у делове, и с тога што се она завршава тачкама, не треба закључити да је одговарајуће трајање састављено од одвојених делова нити да је оно ограничено тренутцима.

Аргументи Зенона Елеског су под овом илузијом. Сви се они састоје у томе што чине да се време и кретање поклапају са линијом у коју се сливају, што на њих преноси иста дељења, и што их напослетку третира као ову. На ову збрку је био

Зенон окуражен општим схватањем које обично преноси на кретање својства његове путање а исто тако и језиком, који преводи увек у простор кретање и трајање. Али су обично схватање и говор овде у свом праву и пита више, у неку руку, чине своју дужност, јер посматрајући увек **постајање** као **ствар** која се може да искористи, они немају више да се брину о унутрашњој организацији кретања као ни раденик о молекуларној структури својих срућа. Узимајући кретање за дељиво као и његову путању, обично схватање изражава просто два факта који су једини од важности у практичном животу: 1° да свако кретање описује један простор; 2° да би се у свакој тачки овог простора покретна снага **могла** да заустави. Али философ који размишља о интимној природи кретања принуђен је да му врати оно што чини његову сунтину: покретљивост, а то не чини Зенон. Првим аргументом (Дихотомија) претпоставља се покретна сила у миру, да би се затим посматрале само етапе, у неопређеном броју, на линији коју ова треба да пређе: улазуд би тражили, каже нам се, како ће она успети да пређе интервал. Али се на тај начин доказује просто да је немогуће конструисати **a priori** кретање са непомичностима, у што нико никад није посумњао. Једино питање је у томе да ли, кад се кретање узме као факт, нема у томе апсурдности у неку руку ретроспективне што је један бесконачан број тачака био пређен. Ми не видимо у томе ништа неприродно, јер је кретање факт неиздељен или низ неиздељених факата, док је путања бесконачно дељива. У другом аргументу (Ахил) узима се кретање, оно се придаје шта више двама узроцима, али, увек по истом заблуди, хоће се да се ова кре-

тања поклопе са својом путањом и да се могу, као и сна, произвољно да растављају. И онда у место да се увиди да корњача корача кораком корњаче а да Ахил иде Ахиловим корацима, тако да ће после извесног броја ових недељивих чинова или скокова Ахил претећи корњачу, сматра се да је могуће рашчланити како се хоће Ахилово кретање и како се хоће кретање корњаче: тако се забављајући се реконструишу ова кретања по једном произвољном закону формације, који се не може да сложи са основним условима покретљивости. Исти софизам се показује још јасније у трећем аргументу (Стрела) који се састоји у закључку, да с тога што могу да се учврсте тачке на путањи једног пројектила, да се могу са правом да разликују недељиви тренуци у трајању прелазења. Али је можда најпоучнији четврти Зенонов аргумент (Стадијум) који се, по нашем мишљењу, доста неправично потцењивао а чија је апсурдност очигледнија јер се у њему види изложен у свој слободи постулат прикривен у трима другима¹. Не упуштајући се овде у дискусију која не би била на свом месту, отргнимо се да констатујемо да је непосредно запажено кретање врло

¹ Да изложимо укратко овај аргумент. Узмимо једну покретну силу, која мења место са извесном брзином и која пролази једновремено поред два тела, од којих је једно непокретно, а од којих се друго креће њему у сусрет са истом брзином као и она. За исто време за које она прелази извесну дужину првог тела, она прелази природно двоструку дужину другог. Из тога Зенон закључује, „да је трајање двоструко у односу на себе само“. — Детињасто размишљање, каже се, јер Зенон не води рачуна о томе, да је брзина у једном случају двострука према оној у другом. — Сагласни, али како је он, молим вас, могао то да запази? Да у истом времену покретна сила прелази различне дужине двају тела, од којих је једно у миру а друго у кретању, то је јасно за онога за кога је трајање нешто апсолутно и за кога је трајање било у свести било у нечему што улази у свест. Док

јасан факт и да се тешкоће и контрадикције које је изнела Елејска школа односе много мање на само кретање а више на вештачку реорганизацију, која нема могућности за опстанак, кретања коју изводи дух. Да извучемо у осталом закључак из свег претходећег.

II. — Има стварних кретања.

Математичар, изражавајући са већом тачности идеју обичног схватања, дефинише положај одстојањем од обележених тачака или од осовина а кретање варијацијом одстојања. Он зна дакле, да кретање само промене дужина; и како апсолутне вредности променљивог одстојања између једне тачке и једне осовине, на пример, изражавају исто тако добро померање осовине у односу на тачку као и тачке у односу на осовину; он ће не правећи разлику одредити за исту тачку мир или покретљивост. Ако се, дакле, кретање своди на промену одстојања, исти објект постаје покретан или непокретан према утврђеним тачкама с којима се доводи у везу те нема апсолутног кретања.

један одређени део овог свесног или апсолутног трајања протече, иста покретна сила ће прећи дуж двају тела, два простора, од којих је један двострук према другом, али се из тога не може да закључи, да је трајање двоструко за себе само, јер трајање остаје као нешто независно и од једног и од другог простора. Зенонова грешка, у свој његовој аргументацији, је управо у томе, што не узима у обзир право трајање, већ посматра само објективну трасу у простору. Како ове трасе које је за собом оставила иста покретна сила не би онда биле од подједнаког значаја као мере трајања? И како не би оне представљале исто трајање, чак и онда кад би биле двоструке једна према другој? Закључујући отуда, да је трајање „двоструко себе самог“, Зенон је остао при логици своје хипотезе, и његов четврти аргумент вреди управо колико и три друга.

Отвари, међутим, мењају изглед кад се пређе са математике на физику и са апстрактног посматрања кретања на посматрање конкретних промена које се дешавају у универзуму. Ако нам је могуће да сваку тачку узету изоловану сматрамо да је у миру или у покрету, исто је тако тачно да се изглед материјалног универзума мења, да унутрашња конфигурација сваког стварног система варира и да свде немамо више избор између покретљивости и мира: кретање, ма каква била његова интимна природа, постаје неоспорна стварност. Узмимо да се не може да каже који се делови целине крећу; ипак зато постоји кретање у целини. Не треба се чудити с тога ако исти писци који сматрају свако посебно кретање као релативно, третирају целину ових кретања као нешто апсолутно. Противуречност је показу Декарт, који је, пошто је дао тези релативности њен најрадикалнији облик тврдећи да је свако кретање „реципрочно“¹, формулисао законе кретања као да је кретање нешто апсолутно². Лајбниц, и други за њим, истакли су ову противуречност³: она постиче само студа што Декарт узима кретање као физичар пошто га је дефинисао као геометар. Свако кретање је релативно за геометра: то значи само, по нашем схватању, да нема математичког симбола који је у стању да изрази да је то покретна сила која се креће а не осевине или тачке са којима се иста доводи у везу. И ово је сасвим природно, јер ови симболи, увек намењени мерењима, могу да изразе само одстојања. Нико

¹ Descartes, *Principes*, II, 29.

² *Principes*, II. део. § 37. и даље.

³ Leibnitz, *Specimen dynamicum (Mathem. Schriften, Gerhardt, 2. св. стр. 243.)*.

не може, међутим, да озбиљно оспори да постоји стварно кретање: иначе се не би ништа мењало у универзуму, а нарочито се не види шта би значила свест коју имамо о нашим сопственим покретима. У својој препирци са Декартом, Морус је шaljиво направио алузију на ово последње: „Кад ја мирно седим а други је, удаљивши се за хиљаду корака, сав заморен, онда је то доиста он који се креће а ја сам тај који се одмара“¹.

Али ако постоји апсолутно кретање може ли се и даље да види у кретању само промена места? Онда ће се морати различност места да издигне у апсолутну разлику, и да разликују апсолутни положаји у апсолутном простору. Њутн је ишао доле², праћен уосталом од Ајлера³ и других. Може ли се ово, међутим, да замисли или шта више да схвати? Једно место не би се апсолутно разликовало од другог до својим квалитетом, или својим односом према целини простора: тако да би простор постао, по овој хипотези, или састављен од хетерогених делова или коначан. Али коначном простору би додали други простор као границу а под хетерогеним деловима простора замислили би хомоген простор као подупирач: у оба случаја на нужан начин ћемо се вратити хомогеном и бесконачном простору. Морамо, дакле, да сматрамо свако место за релативно а не можемо да верујемо у апсолутно кретање.

Хоће ли се онда рећи да се стварно кретање разликује од релативног кретања по томе што има стварни узрок, по томе што проистиче из једне

¹ H. Morus, *Scripta philosophica*, 1679, t. II, стр. 248.

² Newton, *Principia* (éd. Thomson, 1871, p. 6 и даље.

³ Euler, *Theoria motus corporum solidorum*, 1765. p. 30-33.

снаге? Требало би, међутим, бити на чисто са значењем ове последње речи. У природним наукама сила је само функција масе и брзине; она се мери по убрзању; она је позната и процењује се само по кретањима за која се мисли да их она производи у простору. Солидарна са овим кретањима, она дели њихову релативност. На тај начин физичари који траже принцип апсолутног кретања у тако дефинисаној сили принуђени су, лопиком њиховог система, на хипотезу апсолутног простора коју су хтели да избегну најпре¹. Треба се дакле обратити метафизичком значењу речи и ослонити запажено кретање у простору на дубље узроке, сличне онима које наша свест мисли да прима у осећању напора. Да ли је, међутим, осећање напора осећање каквог дубоког узрока? Нису ли коначне анализе показале да у овом осећању нема ништа друго до свест о већ извршеним или отпочетим покретима на периферији тела? Узалуд би ми дакле засновати стварност кретања на једном узроку који се од ње разликује: анализа нас увек враћа на само кретање.

Нашто, међутим, истраживати на другој страни? Дотле док ослањате кретање на линију коју оно прелази, иста тачка вам се јавља неизменце, према томе у какву је везу доводите, у миру или у кретању. Није више исто тако ако ви из кретања извучете покретљивост која је његова суштина. Кад ми моје очи даду осећај каквог кретања, овај осећај је стварност и нешто се одиста догађа, било да какав објект на моје очи мења место, било да се моје очи крећу испред објекта. У толико сам више сигуран у стварност овог кретања кад га изведем пошто сам хтео да га изведем и кад ми мишићно

¹ Нарочито Нютн.

осећање исто унесе у свест. То значи да ја дирам у стварност кретања кад ми се оно јавља, у самом мени, као промена стања или квалитета. Али како онда неће бити исто то кад запажам промене квалитета у стварима? Звук се апсолутно разликује од тишине, исто као и звук од звука. Између светлости и мрака, између боја, између нианса, разлика је апсолутна. Прелаз од једне другој је исто тако апсолутно стваран. Држим дакле два краја од ланца, мишићне осећаје у себи, осећајне квалитете материје ван себе и ни у једном ни у другом случају не схватам кретање, ако има кретања, као прост однос: то је нешто апсолутно. — Између ова два краја заузимају место кретања спољних тела у првом смислу речи. Како да се разликује овде једно привидно кретање од стварног кретања? За који се објект, споља запажен, може да каже да се креће, за који да остаје непомичан? Поставити слично питање, значи допустити да је дисконтинуитет утврђен обичним схватањем међу објектима који су независни један од другог, од којих сваки има своју индивидуалност. Слично врстама лица, једно основано разликовање По супротној претпоставци напротив, дисто, не би било више у питању како се врше, у одређеним деловима материје промене положаја, већ како се изводи, у целини, промена изгледа, промена чију ћемо природу у осталом имати да одредимо. Да формулишемо, дакле, одмах нашу трећу поставку:

III. — Свака подела материје на независна тела са апсолутно одређеним контурама вештачна је подела.

Тело т. ј. независан материјални објект јавља нам се пре свега као систем квалитета, где отпор

ност и боја, — као датости чула вида и пипања, — заузимају центар којима сви остали, тако рећи, прилазе. С друге стране, датости чула вида и пипања се простиру најјасније у простору а битни карактер простора је континуитет. Има интервала ташине међу звуцима јер чуло слуха није увек узето; међу мирисима, међу укусима налазимо празнине, као да чула мириса и укуса функционишу по случају: напротив, чим отворимо очи, наше цело поље вида се обоји, и како се све што је чврсто на нужан начин простира једно уз друго, наше чуло пипања има да прати површину или ивице објеката а да никад не наиђе на прави прекид. Како комадамо првобитно запажени континуитет материјалне просторности у толико тела, од којих би свако имало своју супстанцу и свој индивидуалитет? Несумњиво да овај континуитет мења изглед од момента до момента: због чега, међутим, не констатујемо просто да се целина променила, као да се окренуо какав календоскоп? Због чега, напо-слетку, истражујемо у покретљивости целине путање којима су се тела кретала? Дат нам је **континуитет који се креће**, где се све мења и остаје у исти мах: откуд долази да ми растављамо сва два члана, сталност и промену, да би сталност представили **телима** а промену **хомогеним кретањима** у простору? То није непосредно дато интуицији; али то није ни захтев науке, јер наука, напротив, ставља себи у задатак да изнађе природна рашчлањавања универзума који смо исекли вештачки. Шта више, указујући све више и више на узајамну акцију свих материјалних тачака једне на другу, наука се враћа, **упркос привидности**, као што ћемо видети, идеји универзалног континуитета. Наука и свест се, у

основу, слажу кад се свест узме у оно што је најнепосредније њој дато а наука у њеним најдаљим аспирацијама. Откуда онда неодољива тежња да се образује материјални дисконтинуелни универзум, са телима код којих су ивице јако обележене, која мењају место т.ј. однос између њих самих?

Поред свести и науке постоји живот. Под начелима спекулативног мишљења, које су тако брижљиво анализирали философи, постоје тежње чија је студија била пренебрегнута и које се само објашњавају нужношћу живота т.ј., стварно, делања. Већ моћ коју имају индивидуелне свести да се манифестују акцијама захтева образовање шадвојених материјалних зона које одговарају респективно живим телима: у овом смислу, моје сопствено тело, и по аналогији с њим, друга жива тела, јесу она која ја могу најбоље да разликујем у континуитету универзума. Иад је ово тело, међутим, једном конституисано и шадвојено, потребе које оно осећа принуђују га да разликује друга тела и да их образује. И код најнижег живот бића, исхрана захтева тражење, затим контакт, напослетку серију напрора који конвергују ка центру: овај центар ће постати управо независан објект који има да служи за исхрану. Ма каква била природа материје, може се рећи да ће живот у њој већ утврдити први дисконтинуитет, изражавајући дуалитет потребе и онога што има да послужи њеном подмирењу. Али потреба за исхраном није једина потреба. Друге потребе се организују око ње, које све имају за циљ садржање јединке или врсте: свака нас од њих, међутим, води различитошћу, поред нашег сопственог тела, других независних од њега тела која морамо да тражимо или да их избегавимо. Наше потребе

представљају толики број зрачних снопова који управљени на континуитет осећајних квалитета одржавају у њему издвојена тела. Оне се могу да подмире само под погодбом да урежу себи тело у овом континуитету, затим да у истом обележе друга тела са којима ће ово ући у везу као са лицима. Утврдити ове посебне односе између делова овако исечених у осећајној стварности управо је оно што називамо **живети**.

Али ако ово прво подраздељивање одговара мање непосредној интуицији а много више основним потребама живота, како ће се стећи ближе сазнање ствари ако се са деобом буде ишло још даље? Тиме се продужује **животно кретање**; окрећу се леђа стварном сазнању. С тога нас обична операција којом растављамо тело на делове исте природе води у безизлазно стање, јер се ускоро осећамо неспособни да схватимо ни зашто би се ово дељење зауставило ни како би се исто продужило у бесконачност. Она представља, доистини, обичан облик **корисне акције**, погрешно пренесене у домен **чистог сазнања**. Неће се, дакле, никад објаснити честицама, ма какве оне биле, проста својства материје: највише нито ће се пратити до корпускула, који су вештачки као и само тело, акције и реакције овог тела у односу на сва друга. Такав је управо објект хемије. Она више студира **тела** него **материју**; појмљиво је да се она зауставља на атому, који носи још општа својства материје. Материјалист атома, међутим, распада се све више под погледом физичара. Немимо, на пример, право да замишљамо атом пре у чврстом него у течном или у гасном стању, нити да замишљамо узајамну акцију атома пре у виду шокова нити у другом ком облику. Зашто

мислимо о чврстом атому и зашто о шоковима? Јер све оно што је чврсто као тела над којима имамо најочигледније утицаје интересује нас највише у нашим односима са спољним светом и јер је контакт једино средство којим изгледа да располажемо да би нашим телом дејствовали на друга тела. Врло прости огледи, међутим, показују да нема никад стварног додира између два тела која се гурају¹, а с друге стране далеко је још од тога да је чврстина апсолутно утврђено стање материје². Чврстина и шок добијају своју привидну јасност од навика и потреба практичног живота; — слике ове врсте не бацају никакву светлост на супштину ствари.

Ако има истине коју је наука ставила изван сваке сумње, то је истина о узајамној акцији свих делова материје који утичу једни на друге. Међу замишљеним молекулима тела дејствују привлачне и одбијајуће снаге. Утицај гравитације се простира кроз интерпланетарне просторе. Нешто, дакле, постоји међу атомима. Рећи ће се да то није више материја већ снага. Замислиће се, затегнута међу атомима, влажна све тања и тања, док се не учине невидљива и шта више, како се верује, нематеријална. Чему би могла, међутим, да послужи ова груба слика? Конзервација живота захтева несумњиво да размишљамо, у нашем дневном искуству, **ствари** инертне и **радње** извршене од ових ствари у простору. Како је корисно по нас да учврстимо седиште ствари на одређеној тачки где би је могли да додирнемо, њене опипљиве контуре по-

¹ Видети по овој ствари: Maxwell, *Action at distance* (*Scientific papers*, 1890, t. II., p. 313-314).

² Maxwell, *Molecular constitution of bodies* (*Scientific papers*, t. II., p. 619). — Van der Waals је показао, с друге стране, континуитет течних и гасних стања.

стају за нас њена стварна граница, и онда видимо у њеној радњи нешто што се од ње одваја и разликује. Али пошто теорија материје ставља себи управо за циљ да открије стварност испод ових уобичајених слика, које се све односе на наше потребе, то се она има пре свега да апстрактнује од ових слика. И, дакле, ми видимо где се сила и материја приближавају и сједињавају у колико физичар разматра дубље њихова дејства. Видимо где се снага материјализира а етом идеализира, где ова два члана конвергују ка заједничкој граници, где универзум налази на тај начин свој континуитет. Говориле се још о атомима; атом ће сачувати шта више своју индивидуалност за наш дух који је еволује; али чврстина и инерција атома пропастиће се било у кретања, било у линије снага, чија ће узајамна снага обновити универсални континуитет. До овог закључка су морали доћи неизбежно, мада су им полазне тачке сасвим различне, два физичара овог века који су продрли најдубље у састав материје, Томсон и Фарадеј. За Фарадеја атом је „центар снага“. Он подразумева под тим да се индивидуалност атома садржи у математичкој тачки у којој се укрштају линије снага, несређене, зрачећи кроз простор, које га стварно образују: сваки атом заузима на тај начин, да употребимо његове изразе, „целокупан простор на који се гравитација проширује“, и „сви атоми се узајамно прожимају“¹. Томсон, налазећи се у сасвим другом реду идеја, zamiшља савршен, континуелан, хомоген и незгушљив флуид, који би испуњавао простор: оно што називамо атомом био би неки круг непромен-

¹ Faraday, *A speculation concerning electric conduction* (Philos. magazine, 3 serie, vol. XXIV).

љивог облика који би се окретао као у вихору у овој континуелности и који би своја својства добијао од овог облика, своју егзистенцију и, следствено, своју индивидуалност од овог кретања¹. Али и по једној и по другој хипотези, видимо где ишчезава, у колико се приближавамо последњим елементима материје, дисконтинуитет који је наша перцепција утврдила на површини. Психолошка анализа нам је већ открила да се овај дисконтинуитет односи на наше потребе: свака философија природе завршава се тиме што налази да се он не може да сложи са општим особинама материје.

Истину рећи: вихори (атоми) и линије снага увек су у схватању физичара само погодни облици, са циљем да шематизирају рачуне. Али философија има да се упита зашто су ови симболи погоднији од осталих и допунштају да се иде даље. Да ли би могли, оперишући са њима, прићи искуству, ако нам не би појмови којима они одговарају означавали брз правац у коме треба тражити представу стварног? Правац, међутим, који они означавају није двосмислен; они нам показују, у ходу кроз конкретну стварност, модификације, пертурбације, промене у напону или енергији и ништа друго. Они тиме пре свега теже да достигну чисто психолошку анализу коју смо најпре дали о кретању и која нам га је показивала не као просту промену односа између објеката којима би се придао као какав случај већ као права и у неку руку независна стварност. Ни наука ни свест не би, дакле, били проливни овој последњој поставци:

¹ Thomson, *On vortex atoms* (Proc. of the Roy. Soc. of Edinb, 1857.). — Хипотезу исте врсте је истакао Грахам, *On the molecular mobility of gases* (Proc. of the Roy. Soc., 1863., p. 521 и даље).

IV. — Стварно кретање је пре пренашање једног стања него једне ствари.

Формулишући ове четири поставке, ми смо, стварно, само прогресивно сузили интервал између два стања који се стављају једно другом насушпрот, квалитети или осећаји, и покрети. На први поглед изгледа да је одстојање непремостиво. Квалитети су хетерогени, кретања хомогени. Осећаји, недељиви у суштини, измичу мерењу; кретања, увек дељива, разликују се разликама правца и брзине које се могу израчунати. Квалитети, у облику осећаја, задржавају се за свест, док се кретања врше независно од нас у простору. Ова кретања, komponујући се међусобно, дала би увек само кретања; једним тајанственим поступком наша свест, која није у стању да их додирне, преводила би их у осећаје који би се затим пројектовали у простору и затим покрили, не зна се како, кретања која преводе. Отуда два различна света, која су у стању да опште само неким чудом, с једне стране свет кретања у простору, с друге стране свест осећајима. Доста, разлика се не може да сведе, као што смо и сами раније показали, између квалитета с једне стране и чистог квантитета с друге стране. Али је питање управо у томе да ли стварна кретања представљају међу собом само квантитативне разлике, и да ли они не би били сам квалитет, вибрирајући тако рећи унутра и скандирајући своју сопствену егзистенцију у једном броју момената често непрорачуњивом. Кретање које механика студира само је апстракција или симбол, једна општа мера, један ваједнички именитељ који омогућава да се стварна кретања могу међу собом да пореде; али ова кретања, посматрана по себи, јесу недељивости

која трају, претпостављају дакле пре и после, и везују сукцесивне моменте времена везом променљивог квалитета која мора имати неку аналогију са континуитетом наше сопствене свести. Зар не можемо да дојмимо, на пример, да несводљивост двеју запажених боја потиче поглавито због збијеног трајања у коме се скупљају трилиони треперења које оне изводе у једном од наших пренутака? Кад би могли ово трајање да истегнемо т.ј. да га живимо у опоријем ритму, зар не би видели, у колико би се овај ритам успоравао, да боје бледе и да се издужују у сукцесивне утиске, несумњиво још обојене, али све ближе томе да се стопе са чистим треперењима? Тамо где је ритам кретања довољно спор да се сложи с навикама наше свести, — као што то бива, на пример, код ниских тонова у ларми, — не осећамо ли да се запажени квалитет сам распада у поновљена и сукцесивна треперења, која су међусобно везана унутрашњим континуитетом? Што икоди обично приближавању, то је већ утврђена навика да се кретање везује за елементе, — атоме или друге, — који би умепали своју чврстину између самог кретања и квалитета у који се оно збија. Како нам наше дневно искуство показује тела која се крећу, изгледа нам да су, да би се подржала елементарна кретања на која се своде квалитети, потребни бар корпускули. Кретање је онда за нашу имагинацију само случај, серија положаја, промена односа; и како је то закон наше представе да стално замењује нестално, важан и централан елемент постаје за нас атом, чије би кретање везивало само сукцесивне положаје. Ово схватање, међутим, нема само ту незгоду да за атом понова оживљава све проблеме које материја по-

ставља; оно чини још да је неразумљив процес којим ми схватамо у нашој перцепцији, једновремено, једно **стање** наше свести и једну **стварност** независну од нас. Овај мешовити карактер наше непосредне перцепције, свај изглед остварене противуречности, главни је теориски разлог због кога ми верујемо у један спољни свет који се не поклапа потпуно са нашом перцепцијом; и како се он превиђа у доктрини по којој је осећај потпуно хетероген у односу на кретања за које би он био само свестан превод, ова доктрина би се морала, тако изгледа, да држи осећаја, који су уз њу једино дато, и не може да им прида кретања која су, без могућег додира са овима, само некористан дупликат. Тако схваћен реализам се дакле сам руши. На крају крајева немамо избор: ако је наше веровање у један више или мање хомогени супстрат осећајних квалитета основан, то може бити само акт којим би схватили или прозрели, у **самом квалитету**, нешто што премаша наш осећај, као да је овај осећај био пун неслућених и незапажених детаља. Његова објективност т.ј. оно што он садржи у већој мери но што даје, састојаће се управо, као што смо то слутили, у огромној множини кретања које оно извршује, у неку руку, у унутрашњости своје чауре. Он се распростире, непомичан, у површину; али живи и трепери у дубини.

Нико, заиста, не замишља другаче однос квантитета према квалитету. Веровати у стварности које би биле другачије од запажених стварности, значи признати да ред наших перцепција зависи од њих а не од нас. Треба, дакле, да се у скупу перцепција које заузимају један дани моменат, налази разлог за оно што ће наступити у следећем моменту.

Механизам само формулише са више тачности ово веровање кад тврди да се стања материје могу да изведу једна из других. Ово извођење је могуће, истина, само кад се открију, под привидном хетерогеношћу осећајних квалитета, хомогени и израчунливи елементи. Али, с друге стране, ако су ови елементи спољни према квалитетима чији правилан поредак имају да објасне, они не могу више да учине услугу која се од њих тражи, јер се квалитети само једним чудом придодају њима и одговарају им само по основу унапред постављене хармоније. Принуђени смо, дакле, да унесемо ова кретања у ове квалитете, у облику унутрашњих треперења, да сматрамо ова треперења као мање хомогена и ове квалитете као мање хетерогене него што изгледају површно и да схватимо разлику изгледа двају стања као нужност, за сву у неку руку неодређену множину, да се скупе у сувише збијено трајање за скандирање њених момената.

Инсистирајмо на овој тачки, о којој смо већ рекли реч на другом месту, а коју сматрамо као есенцијелну. Трајање које је преживела наша свест трајање је са одређеним ритмом, сасвим различито од оног времена о коме говори физичар и које може да задржи, у даном интервалу, колики се хоће број појава. У размаку од једне секунде, првена светлост, — са највећом дужином таласа, чија су треперења, следствено, најређа, — има 400 трилиона сукцесивних трептаја. Хоћемо ли да имамо идеју о овом броју? Требало би трептаје удаљити довољно једне од других да би их наша свест могла да броји или бар да регистрира експлицитно њихову сукцесију а истраживаће се колико би ова сукцесија заузела дана, месеца или година. Најмањи ин-

тервал празног времена, међутим о коме имамо свест равна је, по Експнеру, две хиљадитом делу секунде; у питању је још да ли би могли да схватимо узастопно више интервала тако кратких. Узмимо, међутим, да смо способни за то. Замислимо, једном речи, свест која би била присутна дефиницу 400 трилиона трептаја, који су сви тренутни и издвојени само једни од других са две хиљадитим деловима секунде који су нужни да би их разликовали. Један врло прост рачун показује да ће требати више од 25.000 година да се заврши операција. На тај начин овај осећај првене светлости који смо осетили за једну секунду одговара, по себи, једном низу појава које би, развијене у нашем трајању са највећом могућом економијом времена, заузеле више од 250 векова наше историје. Да ли је ово схватљиво? Треба разликовати овде између нашег сопственог трајања и времена успите. У нашем трајању, оном које наша свест запеча, један дани интервал може да садржи само ограничени број свесних појава. Схватимо ли ми да се овај садржај повећава, и кад говоримо о времену неодређено делјивом, да ли мислимо баш о овом трајању?

Док је у питању простор, може се са деобом да иде докле се хоће; не мења се ништа ни тај начин у природи оног што се мења. То стога што је простор по самој дефиницији за нас спољан; и с тога што нам изгледа да један део простора постоји чак и онда кад престанемо да мислимо о њему. С тога смо га узалудно оставили неиздељеног, знамо да он може да чека и да ће један нов напор импаниације исти раставити кад на њега дође ред. Како он не престаје у осталом никад бити простор, он садржи увек поређаност и следствено могућу по-

делу. Простор је, у суштини, само шема неодређене делјивости. Сасвим је другаче са трајањем. Делови нашег трајања се поклапају са сукцесивним тренуцима акта који га дели; колико тренутака фиксирало у њему, толико делова оно има; и ако наша свест може у једном интервалу да разабере само одређен број елементарних аката, ако негде зауставља поделу, ту се зауставља исто тако и делјивост. Узалуд се наша импаниација труди да иде даље, да издели последње делове кад је на њих ред и да ускори у неку руку циркулацију наших унутрашњих феномена; исти напор, којим би хтели да даље гурамо дељење нашег трајања, продужило би у толико ово трајање. А ипак знамо да милиони феномена иду једни за другим док ми од њих једва избројимо неколико. Није само физика која нам то каже; грубо искуство чула већ нам то наговештава; ми предсећамо у природи много брже сукцесије од оних које су у нашим унутрашњим стањима. Како их схватити и такво је ово трајање чија моћ премаша сваку импаниацију?

Свакако да то није наше трајање; али то исто тако није ни оно безлично и хомогено трајање, исто за све ван нас и за све нас, које би протицало, равнодушно и правно, ван оног што траје. Ово тобожње хомогено време, као што смо покушали да то покажемо на другом месту, идео је говора, фикција чије се порекло лако налази. У ствари, нема једноставног ритма у трајању; могу се замислити више различитих ритмова, који би, спорији или бржи, мерили степен напрегнутости или опуштености у свестима и тиме би утврдили своја респективна места у серији бића. Ово замисљање трајања са неједнаком еластичности можда је напорно за наш

дух који је стекао корисну навiku да замoни право трајање, које је преживела свест, хомогоним и независним временом; лако је пре свега, као што смо показали, демаскирати илузију која чини да је ово замишљање шапорно, а затим сва идеја има за себе, у основи, прећутан пристанак наше свести. Не догађа ли нам се да запажамо у нама, за време сна, две једновремене и различне личности од којих једна спава неколико минута док сан друге испуњује дане и недеље? И зар се цела историја не би садржала у врло кратком времену за свест више напреднуту од наше, која би била присутна развилку човечанства збијајући та, тако рећи, у велике фазе његове еволуције? Запажати садржи се дакле, у главном, у збијању огромних периода бескrajно разливене егзистенције у неколико више диференцираних момената интензивнијег живота и у размирању на тај начин једне врло дуге историје. Запажати значи учинити непокретним.

То значи да ми у акту перцепције примамо нешто што премалца саму перцепцију, мада се, међуприм, материјални универзум не разликује и не одступа у суштини од представе коју имамо о њему. У извесном смислу моја перцепција је дејста унутрашња за мене јер она у једном једином моменту мог трајања збија оно што би се, по себи распредило на неизрачунљиви брзј момената. Али ако збришете моју свест материјални универзум постоји као што је био: само, као што сте ви алстраховали овај посебни ритам трајања који је био услов моје акције над стварима, ове ствари се враћају себи самима да би се скандирале у толико момената колико их наука у њима разликује, и осећајни квалитети, не ишчезавајући, шире се и разливају

у једно неупоредимо више издељено трајање. Материја се на тај начин распада у безбројна трептања, повезана сва у непрекидном континуитету, која су сва солидарна међусобно и у свима правцима се разносе као дрхтаји. — Вежите једне за друге, једином реч: дисконтинуелне објекте вашег свакодневног искуства; раставите затим непомицни континуитет њихових квалитета у трептања на том месту; вежите се за ове покрете ослобођавајући се дељивог простора који их затеже с тим да у њима видите само покретљивост, овај неиздељени акт који ваша свест прима у кретањима која ви сами изводите: добићете о материји можда заморну визију за вашу имагинацију, али чисту, и очишћену од оног што захтеви живота чине да у њу уносите у спољној перцепцији. — Успоставите сад моју свест и са њом захтеве живота: у великим размацима, прелазећи овог пута преко огромних периода унутрашње историје ствари, биће снимљени тако рећи тренутни изгледи, живосисни изгледи овог пута, чије јаче обележене боје збијају у себи бескрајно много елементарних познавања и промена. На тај начин хиљаду сукцесивних положаја једног тркача стезку се у један једини субмолички став који наше око запажа, који уметност репродукује, и који постаје за цео свет слика човека који трчи. Поглед који бацамо око нас, с момента на моменат, прима, дакле, само дејства једне множине познавања и унутрашњих еволуција, која су самим тим дисконтинуелна, чији континуитет ми успостављамо релативним кретањима која придајемо „објектима“ у простору. Промене има свуда, али у дубини; ми је локализујемо овде, онде, али у површини; и на тај начин ми конституишемо тела једновремено

стална у погледу њихових квалитета и покретна у погледу њихових положаја, проста промена места која повлачи собом, по нашем мишљењу, универзалну промену.

Да има, у извесном смислу, многоструких објеката, да се један човек разликује од другог човека, једно дрво од другог, камен од камена, то је неоспорно, јер свако од ових бића, свака од ових ствари има карактеристична својства и подложна је одређеном закону еволуције. Одвајање између ствари и оног што је окружава не може се потпуно да изведе; прелази се, у неосетним ступњима, с једног на друго: тесна солидарност која везује све предмете материјалног универсума, вечност њихових узајамних акција и реакција утврђује доњољно да они немају одређених граница које им придајемо. Наша перцепција оцртава, у неку руку, облик њиховог остатка; она их завршава у тачки где се зауставља наша могућа акција над њима и где стичи, следствено, нису више од интереса за наше потребе. Таква је прва и најочигледнија операција духа који запалжа: он изводи поделе у континуитету просторности идући само за сулестивама потребе и нужностима практичног живота. Али да би тако изделили стварност, треба да се убедимо пре свега да је стварност призовољно дељива. Треба стога да затењемо под континуитетом осећајних квалитета, конкретном просторности, мрежу са рупицама које могу бескрајно да покваре облик и које се бесконачно смањују: овај сулстрал просто схваћен, ова потпуно идеална шема произвољне и неодређене дељивости јесте хомогени простор. — Сад, кад у исто време наша садашња и тако рећи тренутна перцепција изводи ову поделу материје у

независне објекте, наша меморија учвршћује у виду осећајних квалитета сталан ток ствари. Она продужује прошлост у садашњост јер ће наша акција располагати будућношћу у тачној пропорцији у колико наша перцепција, увећана меморијом, буде прикупила прошлост. Одговорити на какву претпријетну акцију непосредном реакцијом која одмах узима ритам ове и продужује се у истом трајању, бити у садашњости, у садашњости која једнако опочиње, то је основни закон материје: у томе се садржи **нужност**. Ако има **слободних** радња или бар партиципално неодређених, оне могу да припадају само бићима која су у стању да одреде, у извесним размацима, постајање уз које њихово сопствено постајање прилази, да га учврсте у издвојене моменте, да на тај начин збију материју и, асимилирајући је, да је промовлавају исту управу у покрете реакције који ће проћи кроз окла природне нужности. Већа или мања наплетнутост њиховог трајања, који изражава, у суштини, њихов већи или мањи животни интензитет, одређује на тај начин и концентрациону снагу њихове перцепције и степен њихове слободе. Независност њихове акције над околном материјом потврђује се све боље и боље у колико се они више ослобађају ритма по коме сва материја протиче. Тако да су осећајни квалитети, онакви какви фигуришу у нашој перцепцији, појачаној меморијом, доиста сукцесивни momenti добијени учвршћивањем стварности. Али да би разликовали ове моменте и да би их исто тако везали уједно везом која би била заједничка и за нашу сопствену егзистенцију и за егзистенцију ствари, принуђени смо да замислимо апстрактну шему сукцесије у опште, средину хомогену и равно-

душну која би била за протицање материје, у смислу дужине, оно што је простор у смислу ширине: у томе се састоји хомогено време. Хомогени простор и хомогено време нису, дакле, ни својства ствари нити битни услови наше моћи за њихово сазнање: они изражавају у апстрактном облику двоструки рад учвршћивања и идеје коју изводимо над покретним континуитетом стварности да би себи у њој осигурали одређене тачке, да би у њој учврстили центре за спирацију, да би, напоследку, у њој произвели праве пресеке; то су шеме наше акције над материјом. Прва заблуда која се састоји у томе што се од овог хомогеног времена и овог хомогеног простора хоће да добију својства ствари, води непрестивим тешкоћама метафизичког дестализма, — механизма или динамизма, — јер динамизам сукобљеним пресецима које вршимо дуж универзума који протиче придаје карактер апсолутног трудећи се залазуд штом да их веже међусобно неким врстом квалитативне дедукције, док се механизам више везује, ма у ком од ових пресека, за деобе извршене у смислу ширине т. ј. за тренутне разлике величине и положаја, трудећи се исто тако залазудно да са варијацијом ових разлика изазове сукцесију осећајних квалитета. Пријемо ли, напротив, другу хипотезу? Хоћемо ли, са Кантом, да трдимо да су простор и време облици наше осећајности? Свршава се тиме што се материја и дух сматрају подједнако као неприступачни сазнању. Кад, сад, поредимо ове две супротне хипотезе, налази им се заједничка основица: сматрајући хомогено време и хомогени простор било као стварности мишљења, било као облике мишљења, оне и једна и друга придају простору и времену више спе-

кулативан него виталан интерес. Имало би онда места, између метафизичког догматизма с једне стране и критичке философије с друге стране, за доктрину која би видела у хомогеном простору и времену начела дељења и учвршћивања који су уведени у стварност с погледом на акцију а не на сазнање, која би дала стварима стварно трајање и стварну просторност, и видела би напоследку порекло свих тешкоћа не више у овом трајању и овој просторности које припадају ефективно стварима и манифестују се на непосредан начин нашем духу, већ у хомогеном простору и времену које затежемо испод њих да би издесили континуелно, учврстили постајање, и пружиоли нашој активности места за примену.

Погрешна схватања осећајног квалитета и простора тако су дубоко укорењена у духу да се не би могла напасту једновремено на великом броју тачака. Рецимо, дакле, да би открили код њих једну нову страну да она садрже овај двострук постулат, који је подједнако примљен и од реализма и од идеализма: 1° међу различним врстама квалитета нема ничег заједничког; 2° нема ништа заједничког, што тако, између просторности и чистог квалитета. Ми мислимо, напротив, да има нечег заједничког између квалитета различних врста, да они сви учествују у једној мери у просторности, и да се ове две истине не могу превидети а да не поникне хиљаду тешкоћа у метафизици материје, психологији перцепције и општије узев у питању односа свести према материји. Не инсистирајући на овим последицама, ограничимо се на моменат да укажемо на два постулата, који се налазе у основу различних теорија о материји, ко-

је оспоравамо и враћамо и вратимо се илузији из које они проистичу.

Суштина енглеског идеализма је у томе да сматра просторност као својство перцепција чула пипања. Како он види у осећајним квалитетима само осећаје а у овом само стања душе, он не налази ништа, у различним квалитетима што би могло да заснује паралелизам њихових појава: принуђен је дакле доишта да објасни овај паралелизам навиком, која чини да нам актуелне перцепције чула вида, на пример, сутерину могуће осећаје чула пипања. Ако утисци двају различних чула личе једни на друге колико речи двају језика, узалуд би се тражило да се оно што је непосредно дато једном чулу изведе из непосредно датог другом; они немају заједничког елемента. Исто тако нема ничег заједничког, следствено, између просторности, која увек припада чулу пипања и оног што је дато другим чулима а не чулу пипања, што нема ниуколико карактер просторности.

Апомистички реализам, међутим, са своје стране, стављајући кретања у простор а осећаје у свест, не може да открије ничег заједничког између промена или појава просторности и осећаја који им одговарају. Ови осећаји би се одвајали од свих промена као неке врсте фосфоресценција, или би шта више преводили на језик душе манифестације материје; али ни у једном ни у другом случају у њима се не би огледала слика њихових узрока. Несумњиво да они потичу сви са једног заједничког извора који је претање у простору; али управо с тога што они еволуирају ван простора, они се спречу, као осећаји, сродности која је доводила у везу њихове узроке. Раскидајући са простором, они раскидају исто тако

међу собом, не мешајући се међусобно, нити имају просторности.

Идеализам и реализам разликују се овде само у томе што први одбацује просторност до у перцепцију чула пипања, чије искључиво својство постаје, док други одбацује просторност још даље, ван перцепције. Али се две доктрине слажу у тврђењу дисконтинуитета разних врста осећајних квалитета као и у томе да постоји нагли прелаз често просторног у оно што није ниуколико просторно. Главне тешкоће, дакле, на које наилазе и једна и друга у теорији перцепције потичу из овог заједничког постојата.

Хоћемо ли, доишта, с Берклејом да сматрамо да се свака перцепција просторности однеси на чуло пипања? Моћи ће се, строго узев, да одбије просторност код оног што је дато чулу слуха, мириса и укуса; биће, међутим, потребно да се објасни генеза визуелног простора, који одговара простору чула пипања. Наводи се, истина, да чуло вида постаје на крају крајева симболично за чуло пипања, и да у визуелној перцепцији просторних односа постоји само сугестија перцепција чула пипања. Тешко ће нам се, међутим, објаснити како се визуелна перцепција за рељеф, на пример, перцепција која на нас чини утисак *sui generis*, несписима усталом, поклапа са простим сећањем осећаја чула пипања. Асоцијација каквог сећања са садашњом перцепцијом може да компликује ову перцепцију богатећи је једним новим елементом, али не да створи нову врсту утисака, нов квалитет перцепције: перцепција чула вида рељефа има сасвим оригиналан карактер. Хоће ли се рећи да се даје илузија рељефа једном равном површином? Утврдиће се на тај начин да

је површина, где су игре светлости и сенке објекта у рељефу више или мање успешно подражаване доволне да у нама **изазове** рељеф; али је потребно још, да би рељеф био изазван, да је био претходно ипак изазван. Већ смо рекли, али не би могли довољно поновити: да су све наше теорије перцепције погрешне због идеје да ако један извештај диспозитив производи, у давом моменту, илузију извесне перцепције, да је он могао бити увек довољан да произведе ову исту перцепцију; — као да улога меморије није била управо та да учини да комплексност последице траје и после упрошћености узрока! Да ли ће се рећи да је сама мрежњача равна површина, и да ако запажамо чулом вида нешто просторно, то може да буде у сваком случају само слика са мрежњаче? Не стоји ли у истини, као што смо показали у почетку ове књиге, да визуелна перцепција каквог објекта, мозак, нерви, мрежњача и **сам објект** образују једну континуалну целину, континуалан процес за који је слика са мрежњаче само једна епизода: с каквим правом издвајати ову слику да би се у њој дала у изводу цела перцепција? А затим, као што смо показали,¹ да ли би површина могла бити схваћена као површина другачије до у простору чије би се три димензије успоставиле? Беркле је, бар, ишао до краја своје тезе: порицао је чулу вида сваку перцепцију просторности. Примедбе, међутим, које истичемо добијају тиме само више снаге, јер се не разумје како би се створило простом асоцијацијом сећања оно што је сриштиљено у нашем визуелним перцепцијама линије, површине и запремине, перцепцијама тако јасним да се математичар тиме задово-

¹ *Essai sur les données immédiates de la conscience*, Paris 1889, p. 77 и 78.

љава и размисља обично искључиво у простору чула вида. Не инсистирајмо, међутим, на овим различитим тачкама, а исто тако ни на спорним аргументима који су добијени од запажања оперисаних слатних: теорија, класична од времена Берклеа, перцепција добијених чулом вида изгледа да није могла противстати умноженим нападима савремене психологије.¹ Остављајући на страну тешкоће психолошког реда, ограничићемо се да скренемо пажњу на једну другу тачку, која је за нас битна. Претпоставимо за један тренутак да нас чуло вида не обавештава првобитно ни о једној релацији простора. Визуелна форма, визуелни рељеф, визуелно одстојање постају онда симболи перцепција чула запажања. Требао би, међутим, да нам се каже зашто овај симболизам успева. Ево објеката који мењају облик и крећу се. Чуло вида констатује одређене варијације које затим чуло запажања проверава. Има, дакле, у двема серијама чула вида и запажања или њиховим узроцима нешто по чему она одговарају једно другом и што осигурава сталност њиховог паралелизма. Какво је таме њихове везе?

За енглески идеализам то може да буде само таквак **deus ex machina** и на тај начин се враћамо тајанственом. За обичан реализам у издељеном простору осећаја нашао би се принцип међусобне сагласности осећаја; али ова доктрина одлаже тешкоћу и отежава је шта више, јер она треба да нам ка-

¹ Видети по овом: Paul Janet, *La perception visuelle de la distance*, *Revue philosophique*, 1879, t. VII, p. 1 и даље. — William James, *Principles of Psychology*, t. II, chap XXII. — Пор. по предмету перцепције чула вида просторности: Dupan, *L'espace visuel et l'espace tactile* (*Revue philosophique*, фебруар и април 1888, јануар 1889.).

же како систем хомогених кретања у простору изазива различите осећаје који немају, никакву везу са овим. Мало час шам је изгледало да генеза перцепције чула вида простора простом асоцијацијом слика садржи право стварање *ex nihilo*, јер сви осећаји потичу из ничег, или немају бар никакву везу са кретањем које их проузрокује. Ова друга теорија се у основи разликује много мање но што се мисли од прве. Аформни простор, атоми који се гурају или сударају нису ништа друго до објективисане перцепције чула пипања, издвојене од осталих перцепција због изузетне важности која им се придаје, издигнуте у независне стварности да би се могле разликовати тиме од других осећаја који постају њихови симболи. Узет им је у осталом при свој операцији један део њихове садржине; пошто су се конверговала ова чула ка чулу пипања, не задржава се више, ни од самог чула пипања, до апстрактна шема перцепције чула пипања да би се са њом конструисао спољни свет. Треба ли се дакле чудити да између ове апстракције, с једне стране, и осећаја с друге стране, нема више могућности за комуникацију? Истина је, међутим, да простор није ни ван нас као што није ни у нама, и да не припада каквој привилегисаној групи осећаја. Сви осећаји садрже просторност; сви они пуштају у просторност корене више или мање дубоке; тешкоће обичног реализма потичу отуда што, пошто је међусобно сродство осећаја извучено и стављено на страну као празан и неодређен простор, не видимо више ни како ови осећаји имају просторност нити како се слажу међу собом.

Идеја да су сви осећаји просторни у извесном степену продира све више у модерну психологију. Заступа се гледиште, које изгледа донекле разложно,

да нема осећаја без „екстензивитета“¹ или без „осећања запремине“.²

Енглески идеализам је хтео да резервише за перцепцију чула пипања монопол просторности, јер друга чула дејствују у простору у колико нас потсећају на оно што је дато чулу пипања. Пажљивија психологија открива нам, напротив, и откриваће несумњиво све боље нужност да се сви осећаји сматрају првобитно за екстензивне, чија просторност бледи и губи се пред вишим интензитетом и корисношћу просторности чула пипања и несумњиво исто тако и пред просторношћу чула вида.

Кад се тако схвати, простор је донста симбол сталности и делјивости у бесконачност. Конкретна просторност т. ј. разноликост осећајних квалитета није у њему; ми простор стављамо у ову. Он није носилац на који се стварно кретање поставља; то је, напротив, стварно кретање које га ставља под собом. Најнајмагинација, међутим, заузета је пре свега угодношћу израза и потребама материјалног живота, воли више да изврне природан ред стања. Навикнута да тражи своју оселону тачку у свету потпуно конструисаних и непомичних слика у чијој се привидној сталности огледа нарочито непроменљивост наших унутрашњих потреба, она не може да не верује да мир претходи кретљивости, да га узме као

¹ Ward, article *Psychology* у *d' Eucyclop. Britannica*.

² W. James, *Principles of Psychology*, t. II, P. 134 и даље. — Приметимо у пролазу да би се, строго узев, ово мишљење могло да преда Канту, јер *Трансцендентална Естетика* не прави разлику међу датостима разних чула у колико се тиче њиховог простирања у простору. Не треба заборавити, међутим, да је гледиште критике сасвим другачије од гледишта психологије и да је довољно за њен објект да се сви наши осећаји заврше локализацијом у простору кад је перцепција достигла свој коначан облик.

оснаку и у њему се смести, и да затим у кретању види само варијацију одстојања где простор претходи кретању. Онда ће, у хомогеном и неодређено дељивом простору оцртати путању и учврстити положаје: примењујући затим кретање на путању, она ће хтети да оно буде дељиво као и ова линија и, као и она, без квалитета. Треба ли се чудити ако наш разум, у наслону у будуће на ову идеју која представља управо обрнуто од стварног, открије у томе само противуречности? Пошто су кретања асимилирана простору, ови простори се узимају за хомогене као и простор; и како се међу њима хоће да виде само разлике правца и брзине које се могу израчунају, сваки однос између кретања и квалитета је уништен. Остаје онда само да се кретање затвори у простор, квалитети у свест, и да се утврди између ове две паралелне серије, које по претпоставци нису у стању да се икад уједине, тајанствена веза. Одбачен у свест, осећајни квалитет постаје немоћан да постане понова просторан. Стављено у простор, у апстрактни простор, где је увек само један једини тренутак и где све једнако отпочиње, кретање се одриче од ове солидарности садашњости и прошлости која чини саму његову суштину. И како су ова два изгледа перцепције, квалитет и кретање, обавијена подједнаком тамом, феномен перцепције, где би свест затворена у себи и страна простору превела оно што се догађа у простору, постаје тајна. — Одбацимо напротив свако предубеђење у погледу тумачења или мере, загледајмо непосредну стварност: не наилазимо више на непосредиво одстојање, чак шта више ни на праву разлику између перцепције и запажене ствари, између квалитета и кретања.

Враћамо се на тај начин, после дугог заобилажења, на закључке до којих смо дошли у првој глави ове књиге. Наша перцепција, казали смо, налази се првобитно више у стварима него у духу; више ван нас него у нама. Перцепције разних врста обележавају толико правих праваца стварности. Ова перцепција, међутим, која се показива са својим објектом, додали смо, постоји више теориски него фактички: она би постојала у тренутном. У конкретној перцепцији меморија интервенише и субјективност осећајних квалитета састоји се управо у томе што наша свест која почиње тиме што је само меморија, продужава једне у друге, да би их сабила у једну једину интуицију, мношину тренутака.

Свест и материја, душа и тело ушли су на тај начин у контакт у перцепцији. Али је ова идеја остала тамна у једном погледу, јер је изгледало да наша перцепција, и следствено наша свест, учествују онда у дељивости која се придаје материји. Ако се противимо, у дуалистичкој хипотези, да усвојимо парцијелно поклапање запаженог објекта и субјекта који запажа, то је с тога што смо свесни неиздељеног јединства наше перцепције, док нам објект изгледа, у суштини, неодређено дељив. Отуда хипотеза свесни са беспросторним осећајима према једној просторној многостручности. Ако се дељивост материје, међутим, односи у потпуности на нашу акцију у погледу ове т. ј. на нашу способност да јој изменимо изглед, ако она не припада самој материји, већ простору који затежемо под овом материјом да би пала под нашу власт, онда тешкоћа ишчезава. Распрострta материја, посматрана у својој целини, је као свест где се све уравнотежава, компенсира и неутрализира; она пружа доиста недељивост наше

перцепције; тако да обрнуто možemo, без колебања, да придамо перцепцији нешто од просторности материје. Ова два стања, перцепција и материја, иду на тај начин један другом у сусрет у колико се више ослобађамо оног што би се могло назвати предрасуде акција: осећај добије поново простирање, конкретна просторност задобија свој природни континуитет и своју природну недељивост. Хомогени простор који се налази између перцепције и материје као непрелазна баријера има само стварност шематички симбола. Он се односи на поступке бића које дејствује на материју, а не рад духа који размисља о њеној суштини.

Тиме се објашњава, у извесној мери, питање коме сва наша истраживања теже, питање везе душе и тела. Тема овог проблема, по дуалистичкој хипотези, постоје ступања што се материја сматра као есенцијелно дељива и свако стање душе као строго беспросторно, тако да се опочиње са прекидом везе између ова два стања. Посматрајући дубље овај постулат, у њему се открива, што се тиче материје, бркане конкретне и недељиве просторности са дељивим простором који обухвата ову, а исто тако, у колико се тиче духа, варљива идеја да нема ступњева, да нема могућег прелаза између просторног и непросторног. Али ако ова два постулата прикривају једну заједничку заблуду, ако постоји постепени прелаз од идеје ка слици и од слике ка осећају, ако се стање душе, у колико на тај начин еволуира ка актуелности т.ј. ка акцији, приближава више простирању, ако напоследку простирање, једном достигнуто, остаје неиздељено и на тај начин се слаже са јединством душе, разумљиво је да дух може да приђе материји у акту чисте перцепције, да се са њом след-

ствено сједини и да се ипак од ње радикално разликује. Разликује се од ње што је он, и онда, **меморија** т.ј. синтеза прошлости и садашњости с погледом на будућност, по томе што збија моменте ове материје да би се њима послужио и да би се манифестовао **акцијама** које су образложење његовог јединства с телом. Сразлогом смо, дакле, рекли у почетку ове књиге да се разлика између тела и душе не треба да утврди као функција простора, већ као функција времена.

Грешка обичног дуализма је у томе што се ставља на гледиште простора, што ставља на једну страну материју са њеним променама у простору, а на другу страну беспросторне осећаје у свести. Отуда немогућност, да се схвати како дух утиче на тело и тело на дух. Отуда хипотезе које су и не могу друго бити до прерушене констатације правог стања — идеја паралелизма или идеја претходне хармоније. Али отуда исто тако и немогућност да се конституише било психологија меморије, било метафизика материје. Покушали смо да утврдимо да су ова психологија и ова метафизика солидарне, и да се тешкоће ублажавају у једном дуализму који, полазећи од чисте перцепције где се субјект и објект поклапају, гура развитак ових двају стања у њихова перспективна трајања, — материја, у колико се више над њом врши анализа, тежи све више да буде само сукцесија бесконачно брзих момената који се изводе једни из других и на тај начин су **равни једни другима**; дух пошто је већ меморија у перцепцији, потврђујући се све више као продужење прошлости у садашњост, постаје **прогрес**, права еволуција.

Постаје ли овим, међутим, однос духа према телу јаснији? Просторну разлику замењујемо временом

разликом: да ли су ова два стања по томе способна да се сједине? Треба приметити да прво разликовање нема ступњева: материја је у простору, дух је ван простора; нема могућег прелаза између њих. Напротив, ако је најскромнија улога духа да веже сукцесивне моменте у трајању ствари, ако он при овој операцији долази у додир са материјом и да се овим од ње пре свега разликује, појмљива је бескрајност ступњева између материје и плотиноно развијеног духа, духа способног не само за несдређену амплицу, већ разложног и мисленог. Сваки од ових сукцесивних ступњева, који мерит све већи животни интензитет, одговара вишој напетости трајања и изражава се споља већим развитком сензорно-моторног система. Посматрамо ли затим нервни систем? Његова све већа сложеност изгледа да оставља све већу могућност активности живог бића, способност очекивања пре него би се реаговало и да стави у везу примљени наддражај са све богатијом разноликошћу моторних механизма. То је, међутим, само спољашња страна и сложенија организација нервног система која изгледа да осигурава већу независност живог бића према материји, симболише само материјално ову исту независност т. ј. унутрашњу снагу која допушта бићу да се ослободи ритма којим теку ствари, да све боље задржава прошлост да би све јаче утицало на будућност, т. ј. најзад, по специјалном значењу које придајемо овој ствари, на своју меморију. На тај начин између грубе материје и најспособнијег духа за рефлексiju постоје сви могући интензитети меморије или, што излази на једно исто, сви ступњеви слободе. По првој хипотези, оној која изражава разлику духа и тела у просторним изразима, тело и дух су као два гвоздена пута који би

се секли под правим углом; по другој, колосеци се сливају на једној курби, тако да се неосетно пређе с једног колосека на други.

Имамо ли ту, међутим, што друго до једну слику? Не остаје ли разлика обележена, јер је супротност несводљива, између материје у правом смислу речи и најнижег ступња слободе или меморије? Несумњиво да разлика постоји, али јединство постаје могуће, пошто би оно било дано, у радикалном облику делимичног поклапања, у чистој перцепцији. Тешкоће обичног дуализма не потичу од тога што се ова два стања разликују, већ стога што се не види како се једно од њих урезује у друго. Показали смо, међутим, чисту перцепцију која би била најнижи ступањ духа, — духа без меморије, — и била доста део материје како ми ову замишљамо. Пођимо даље: меморија не наилази као функција о којој материја не би имала никакво предосећање и коју не би поддржавала на свој начин. Ако се материја не сећа прошлости, то је стога што она поснавља прошлост непрестано, с тога што подложна нужности, развија серију момената од којих сваки личи на предходни и може из овог да се изведе: на тај начин њена прошлост је доиста дата у њеној садашњости. Биће које, међутим, еволуира више или мање слободно ствара у сваком моменту нешто ново: узалуд би се дакле покушавало да се његова прошлост чита у његовој садашњости да се прошлост није депозирала у њој у стању сећања. Према томе, да се понова вратимо метафори која је неколико пута употребљена у овој књизи, потребно је, због сличних разлога, да прошлост одиграва материја, а да је замишља дух.

ИЗВОД И ЗАКЉУЧАК

I. — Идеја коју смо извели из факата и потврдили размишљањем јесте да је наше тело оруђе акције, и само акције. Ни у једном ступњу, ни у једном смислу, ни у каквом погледу оно не служи да припреми а још мање да објасни представу. Је ли у питању спољна представа? Постоји само разлика у ступњу, а не у суштини, између т. зв. перцептивних моћи мозга и рефлексних функција кичмене мождине. Дак кичмена мождина преобраћа примљена трептања у кретања више или мање на нужан начин изведена, мозак их ставља у везу са моторним механизмима више или мање слободно изабраним; оно што се објашњава, међутим, мозгом у нашим перцепцијама, то су наше започете, припремљене или сутерисане акције, то нису саме наше перцепције. — Је ли у питању сећање? Тело чува моторичне навике које су у стању да понова изведу прошлост; оно може да заузме положај у који ће ући прошлост; али шта више, оснавањем извесних можданих појава које су продужиле старе перцепције, оно ће продужити сећању везу са садашњошћу, средство да задобије над садашњом стварношћу изгубљен утицај; али ни у једном случају неће мозак сакупити у себи сећања или слике. Према томе, ни у перцепцији, ни у меморији, ни у толико пре, у вишим операцијама духа тело не доприноси непосредно представи. Разви-

јајући ову хипотезу у њеним многобројним изгледима, спроводећи на тај начин дуализам до краја, изгледало је да копамо између тела и духа непремостиви беадан. У ствари смо наловестили једино могуће средство да их приближимо и ујединимо.

II. — Све тешкоће које овај проблем изазива, било у обичном дуализму, било у материјализму или идеализму, потичу отуда што се код појава перцепције и меморије физичко и морално узимају као *duplicata* једно у односу према другом. Ако се ставим на материјалистичко становиште епифеноменистичке свести? Не разумем ни најмање зашто су извесне мождане појаве прене свешћу т.ј. чему служи или како се јавља свесно понављање материјалног универзума који је дат претходно. — Да приђем идеализму? Биће ми онда дате само перцепције и моје тело ће бити једна од њих. Док ми посматрање показује да се запажене слике ремете од дна до врха због врло лакних промена оне коју називам моје тело (јер је дасвољно да затворим очи па да мој универзум чула вида ишчезне), наука ме уверава да све појаве иду једна за другом и да се условљавају по једном утврђеном реду, где су последице строго пропорционалне узроцима. Бићу, дакле, принуђен, да тражим у овој слици коју називам мојим телом, и која ме прати свуда, промене које су еквивалентне овог пута тачно одређене и одмерене једне према другима, слике које се размештају око мог тела: мождана кретања, која налазим на тај начин, постаће дупликат мојих перцепција. Истина да ће ова кретања бити још перцепције, »могуће« перцепције, тако да је ова друга хипотеза разумљивија него која друга, али ће она насупрот морали да претпостави са своје стране необјашњиву везу између моје стварне

перцепције ствари и моје могуће перцепције извесних можданих кретања која не личе ниуколико на ове ствари. Загледајмо изближе: видеће се да је тачка *o* коју се сваки идеализам спотиче; сметња је у овом прелазу према ствари који нам се **јавља** у перцепцији у ред ствари у коме **успевамо** у науци, — или, ако је баш у питању Кантов идеализам, у прелазу од осећајности ка разуму. — Остајао би онда још обичан дуализам. Ставићу с једне стране материју а с друге дух, и замислим да су мождана кретања узрок или повод моје представе објеката. Али ако су они узрок овога, ако су они довољни да је произведу, вратићу се постепено, на материјалистичку хипотезу епифеноменистичке свести. Ако су они само повод за ову, то је с тога што ни мало не личе на ову; одузимајући онда материји све квалитете које сам јој придао у мојој представи, враћам се идеализму. Идеализам и материјализам су дакле два пола међу којима ће ова врста дуализма увек да осцилира; и кад се он буде одлучио, да би одржао дуалитет супстанца, да их стави на равну ногу, биће принуђен да у њима види два превода једног истог срипцинала, два паралелна развитака, унапред одређена, једног и истог принципа, да порекне на тај начин њихов узајаман утицај и да, што је неизбежна последица, жртвује слободу.

Разматрајући дубље све три хипотезе, откривам им заједнички основ: оне сматрају елементарне операције духа, перцепцију и меморију, за перцепције чистог сазнања. Оне узимају као почетак свестичас бескорисни дупликат спољне вредности, час иперину материју сасвим незаинтересоване интелектуалне конструкције: увек, међутим, заборављају на однос између перцепције и акције, између сећања и кре-

тања (понашања). Може се, међутим, да схвати, као идеална правила, неинтересована перцепција и меморија; фактични су перцепција и меморија окренуте акцији и ову акцију тело припрема. Је ли у питању перцепција? Све већа сложеност нервног система ставља примљени потрес у везу са све већом множином моторних оруђа и оцртава једновремено на тај начин све већи број могућих акција. Има ли се у виду меморија? Њена је прва функција да изазове све перцепције из прошлости сличне садашњој перцепцији, да нас подсети на оно што је претходило и што је следовало и да нам сугеришу на тај начин најкориснију одлуку. То још није све. Схватајући у једноставној интуицији многоструке моменте трајања, она нас ослобађа од тока ствари, т. ј. од ритма нужности. У колико буде могла више ових момената да збije у један једини у толико је сигурнија моћ коју ће нам дати над материјом; тако да меморија живот бића изгледа да доиста пре свега мери снагу његове акције над стварима и да је само интелектуална реперкусија. Пођимо дакле од ове снаге делатња као од правог начела; претпоставимо да је тело као средиште акције, само једно средиште акције, и размотримо какве ће последице потећи отуда за перцепцију, за меморију и за односе тела и духа.

III. — Пре свега за перцепцију. Ево мог тела са његовим »перцептивним центрима«. Ови центри су примили потресе и ја имам представу о стварима. Претпоставио сам, с друге стране, да ови потреси нису могли ни да произведу ни да изразе моју перцепцију. Она је дакле ван њих. Где је она? Без оклевања: узимајући моје тело као дато ја сам на тај начин узео исто као једну слику, али самим тим,

исто тако, и све друге слиke, jer нема материјалног објекта који не доуђује за своје квалитете, своје одлуке, за своју егзистенцију најзад, месту које заузима у универзуму. Моја перцепција може да буде дакле само нешто од ових истих објеката; она се налази више у њима него они у њој. Шта је она управо према овим објектима? Видим где моја перцепција иде за свима детаљима нервних т.зв. сензитивних потреса, а знам с друге стране да је улога ових потреса једино та да припреми реакције мог тела на околна тела, да обележи моје виртуелне акције. Значи да перципирати се састоји у издвајању из скупа објеката могуће акције мог тела над њима. Перцепција је онда само одабирање. Она не ствара ништа; њена улога је напротив у томе да издвоји из скупа слика све оне над којима не бих имао никакве моћи, затим из сваке од задржаних слика све што нема интереса за потребе слике коју називам мојим телом. Такво је бар сасвим упрошћено објашњење, шематички опис оног оног што смо назвали чистом перцепцијом. Да обележимо одмах становиште које смо заузели између реализма и идеализма.

Да је сва стварност сродна, аналога, да је у извесној вези са свести, то признајемо идеализму самим тим што смо ствари назвали „сликама”. Ниједна философска доктрина под условом да сама остане доследна и јасна не може да избегне овај закључак. Ако би се, међутим, ујединила сва стања свести, прошла, садашња и могућа, свих свесних бића, испрпео би се на тај начин, по нашем мишљењу врло мали део материјалне стварности, jer слике премашају са свих страна перцепцију. То су управо те слике које би хтеле наука и метафизика да реконструишу, успостављајући у његовој интел-

ективности ланац од кога наша перцепција држи само неколико прстенова. Да би се утврдио, међутим, на тај начин између перцепције и стварности однос дела према целини, требало је оставити перцепцији њену праву улогу: да припреми акције. То не чини идеализам. Зашто он не успева, као што смо рекли мало час, да пређе из реда („ствари”) који се манифестује у перцепцији у ред (ствари) који успева у науци т.ј. од узрочности са којом изгледа да наши осећаји иду једни за другима у детерминизам који везује природне појаве? Управо стога што придаје свести, у перцепцији, спекулативну улогу, тако да се не види ни најмање какав би интерес имала ова свест да испусти између два осећаја, на пример, посреднике којима се други изводи из првог. То су ти посредници и њихов строги ред који остају тамни, било што се они издижу у „могуће осећаје”, израз Миља, било што се овај ред придаје, као што чини Кант, темељима утврђеним безличним разумом. Претпоставимо, међутим, да моја свесна перцепција има сасвим практичан циљ, да она само опртава, у скупу ствари, оно што се односи на моју могућу акцију над њима: разумљиво ми је да ми све остало измиче и да је све остало, међутим, исте природе са оним што запаљам. Моје знање материје није онда више ни субјективно, као што је то за енглески идеализам, ни релативно, као што то хоће Кантов идеализам. Оно није субјективно, jer се налази више у стварима него у мени. Није релативно, jer између „појаве” и „ствари” не постоји однос привидности према стварности, већ само дела према целини.

Изгледало је да се на тај начин враћамо реализму. Али се и реализам исто тако, ако се не

исправи u једној битној тачки, не може да усвоји као ни идеализам а са истог разлога. Идеализам, рекли смо, не може да пређе из реда који се манифестује у перцепцији у ред који постоји у науци т.ј. у стварности. Обрнуто, реализам не успева да извуче из стварности непосредно сазнање које имамо о овој. Станемо ли на гледиште обичног реализма? С једне стране постоји многострука материја, састављена из више или мање независних делова, структурена у простору, а на другој страни дух који не може да има никакав додир са њом, сем ако није као што хоће материјалисти, несхватљиви епифењомен. Претпостави ли се Кантов реализам? Између ствари по себи т.ј. стварног и осећајне разноврсности са којом конструишемо наше сазнање, не налази се никакав схватљив однос, никаква заједничка мера. Расматрајући сад дубље ова два криљна облика реализма, видимо где конвертују истој тачки: и један и други стављају хомогени простор као баријеру између интелигенције и ствари. За наивни реализам овај простор је стварна средина где би ствари биле као извештне; Кантов реализам види у њему идеалну средину у којој се многострукост осећаја координише; али и за један и за други ова средина је **претходно** дата, као нужан услов за оно што ће се у исти да смести. Расматрајући сад дубље ову заједничку хипотезу, налазимо да се она сдржи у томе што придаје хомогеном простору независинтересовану улогу, било што он пружи материјалној стварности услугу да је подржи, било што има као функцију, још увек спекулативну, да пружи могућност осећајима да се између себе уреде. Тако да тама реализма, као и она идеализма, потиче отуда што он оријентиса нашу свесну перцеп-

цију, и услове наше свесне перцепције, ка чистом сазнању а не ка акцији. — Претпоставимо, међутим, сад да овај хомогени простор не претходи логички, већ да долази после материјалних ствари и чистог сазнања које можемо да имамо о њима; претпоставимо да просторност (ствари) претходи простору, претпоставимо да се хомогени простор односи на нашу акцију, и само на нашу акцију, да је као бескрајно издељена мрежа коју ми затежемо испод материјалног континуитета да би њим овладали, да би га разложили у правцу наших делова и наших потреба. Добићемо онда не само у томе што ћемо прићи науци, која нам показује како свака ствар утиче на све друге, заузимајући, следствено, у извесном смислу целокупност просторности (мада смо ми ове ствари запазили само њен **центар** и што смо јој одредили границе у слици иде наше тело не би имало више моћи над овим). Не добијамо само, у метафизичком погледу, што решавамо или ублажавамо противуречности које потичу због деловности у простору, противуречности које се увек јављају, као што смо показали, јер се не одвајају два гледишта: акције и сазнања. Добијамо нарочито у томе што обарамо непрелазну баријеру коју је реализам подигао између распоршних ствари и перцепције коју имамо о њима. Док се с једне стране узимала спољна стварност многострука и издељена, а с друге стране осећаји страни просторности и без могућег додира са њом, примећујемо да конкретна просторност није стварно издељена, као што и непосредна перцепција није стварно беспросторна. Попавши од реализма, враћамо се на исту тачку куда нас је одвео идеализам; стављамо понова перцепцију у ствари. И видимо како су реализам и идеализам

саовим близу да се поклопе, у колико одбацујемо постулат, примљен без дискусије и од једног и од другог, који им је служио за заједничку границу.

Укратко, ако претпоставимо просторни континуитет и, у овом континуитету, центар стварне акције који је представљен нашим телом, изгледаће да ова активност осветљује својом светлошћу све делове материје над којима би сваког тренутка она имала моћ. Исте потребе, иста моћ акције које су издвојиле наше тело у материји ограничеће издвојена тела у средини која нас окружује. Све ће се догодити као кад би допустили да стварна акција спљњих ствари филтрира да би од ње задржали виртуелну акцију: ова виртуелна акција ствари над нашим телом и нашег тела над стварима је сама наша перцепција. Како потреси, међушим, које наше тело прима од околних тела одређују непрестано, у суштини, реакције које ничу, и како ова унутрашња кретања можда не суштанце пружају на нај начин у сваком тренутку скицу наше могуће акције над стварима, то можда не стање одговара тачно перцепцији. Оно није ни узрок ни последица ове, оно је само продужује, пошто је перцепција наша виртуелна акција а можда не стање наша отпочета акција.

IV. — Али ова теорија „чисте перцепције“ требала је да буде ублажена и допуњена једновремено у двама тачкама. Ова чиста перцепција, доиста, која би била као издвојен фрагмент стварности такав какав је, припадала би једном бићу које не би мешало са перцепцијом других тела перцепцију свог тела т.ј. своје афекције ни са својом интуицијом садашњег момента интуицију других момента т.ј. своја сећања. Другим речима: ми смо

најпре, ради лакшег разматрања, узели живо тело као математичку тачку у простору а свесну представу као математички тренутак у времену. Требало је повратити телу његову просторност а перцепцији њено трајање. На тај начин смо повратили у свест њена два субјективна елемента, осећајност и меморију.

Шта је то осећање? Наша перцепција, рекли смо, општава могућу акцију нашег тела над другим телима. Али, наше тело, стога што је просторно, у спању је да дејствује на себе само исто онако као и на друга. У нашу перцепцију ће, дакле, ући нешто од нашег тела. Ипак кад су у питању околна тела, она су, по хипотези, одвојена од нашег већим или мањим простором, који мери удаљеност наших обећања или шретња у времену: стога наша перцепција свих тела одређује само могуће акције. Напротив, у колико се одстојање скраћује између ових тела и нашег, у толико могућа акција тежи да се пресобрази у стварну акцију, која је у толико више без одлагања у колико је одстојање мање. Кад ово одстојање изчезне т.ј. кад је тело које се перципира наше сопствено тело, то је стварна а не више виртуелна акција коју перцепција обележава. Таква је управо природа бола, садашњи напор повређеног дела да се ствари ставе на своје место, локалан, изолован напор и самим тим осуђен на неуспех у организму који је погодан само за дејства целине. Бол је дакле на месту где се јавља као што је предмет на месту, где је запажен. Између примљене афекције и запажене слике постоји разлика у томе што је афекција у нашем телу а слика ван нашег тела. Стога нам је површина нашег тела, заједничка граница овог и других тела дата једновремено у облику осећаја и у облику слике.

У овој унутрашњости афективног осећаја са-стоји се његова субјективност, у овој спољашњости слика уопште његова објективност. Овде нагла-зимо, међутим, на заблуду која се једнако јавља а коју смо пратили за све време нашег рада. Хоће се да осећај и перцепција постоје за себе саме; при-даје им се потпуно спекулативна улога; и како су ванемарене све спварне и виртуелне акције са ко-јима чине једно и које би послужиле да их разли-кујемо, међу њима може да се нађе само разлика у степену. Користећи се тиме што је афективни осе-ћај само нејасно локализован (због нејасности на-псра који схвата), он се оглашава одмах за бес-просторан; и од ових умањених афекција или бес-просторних осећаја чине материјал са којим би ми конструисали слике у простору. На тај начин остаје несобјашњено ни откуда долазе елементи свести или осећаји, који се узимају као апсолутне датости, нити како, беспросторни, сви осећаји прилазе про-стору да би се у њему уредили, нити зшто у овоме долазе пре у овај а не у онај ред, нити напоследку на који начин они постижу да конституишу стечено искуство, заједничко свима људима. Треба, напро-тив, псћи од овог искуства као пужне позорнице наше делатности. Треба пре свега узети као дату чисту перцепцију т.ј. слику. И онда ће се осећаји јавити, далеко од тога да буду материјал од кога се слика израђује, насприв као нечисти део који се у то меша, пошто су они оно што пројектујемо из нашег тела у сва друга.

V. — Делте, међутим, док остајемо при осећају и чистој перцепцији, једва да се може рећи да имамо досла с духом. Несумњиво да ми утврђујемо насупрот теорији епифеноменистичке свести да ниједно

мождамо стање није еквивалентат перцепције. Не-сумњиво да је слабирање перцепција међу сликама уопште последица разликовања које наговештава већ дух. Несумњиво, напоследку, да је сам матери-јални универзум (свет), дефинисан као скуп слика, једна врста свести, свест где се све компенсира и неутралише, свест чији се сви евентуелни делови, уравнотежавајући се међу собом реакцијама које су равне акцијама, спречавају узајамно да не буде изненадних прелаза. Да би, међутим, додирнули стварност духа, треба се ставити тамо где инди-видуелна свест, која продужава и чува прошлост у садашњости која се њом ботпи, пзмиче на тај начин самом закону нужности, који хоће да прош-лост непрестано тече у садашњости која га само гонавља у једном другом облику и да све протиче једнако. Прелазећи од чисте перцепције на мемо-рију, напуштамо коначно материју и прилазимо духу.

VI. — Теорија меморије која чини центар нашег рада, требало би да је једновремено теориска после-дица и експериментално проверавање наше теорије чисте перцепције. Два мождама стања која прате перцепцију нису за ову ни уарск нити дупликат, да је перцепција са оним што је физиолошки прати у односу виртуелне акције према спсчетовј акцији, то не би могли утврдити фактима, јер ће се све дого-дити по нашој хипотези као да перцепција про-истиче из мождамог стања. Код чисте перцепције, доиста, запажени објект је садашњи објект, тело које модификује наше тело. Његова слика је дакле дата актуелно, и од тог момента факта нам диспу-птају без разлике да кажемо (с тим да не будемо увек подједнако јасни себи) да мождаме промене

обележавају реакције које нишчу из нашег тела или да стварају свесни дупликат садашње слике. Сасвим другачије стоји ствар са меморијом, јер је сећање представа једног одсутног предмета. Овде ће две хипотезе дати супротне последице. Ако би у случају да је један објект присутан било већ довољно једно стање нашег тела да створи представу објекта, у толико ће пре ово стање бити довољно у случају да је исти обект одсутан. Треба, дакле, по овој теорији да сећање нише из ублаженог иснављања мождане појаве која је проузроковала прву перцепцију и саистоти се само у ослабљеној перцепцији. Отуда ова двострука теза: **Меморија је само функција мозга и постоји само разлика у интензитету између перцепције и сећања.** — Напротив, ако мождано стање не би ниуколико стварало нашу перцепцију садашњег објекта већ би је само продужавало, оно ће моћи још да продужи и моћи учинити да се сећање све перцепције јави које ћемо изазвати, али неће моћи учинити да оно поникне. И како је с друге стране наша перцепција садашњег предмета била и нешто од самог овог предмета, наша представа одсутног објекта биће феномен сасвим другог реда а не оног у коме је перцепција, јер између садашњости и одсутности не постоји никакав ступањ, никаква средина. Отуда сва двострука теза, обрнута претходној: **Меморија је нешто друго а не функција мозга, и не постоји разлика у ступњу већ у природи између перцепције и сећања.** — Супротност двеју теорија добија онда заопштен облик и општи овог пута могу да учине да једна од њих претегне.

Нећемо се овде враћати на детаљ проверавања које смо покушали. Да поменемо само битне тачке.

Сви фактички аргументи на које се можемо да позовемо у корист веровалног нагомилавања сећања у корастој суштаници добијају се из локализованих болести меморије. Ако су, међутим, сећања била стварно депониована у мозгу, несумњивим заборавима одговарале би повреде мозга које би се показале. Код амнезија, међутим, где је цео један период наше прошле егзистенције, на пример, изненадно и потпуно истргнут из меморије, не запажа се одређена можданa повреда; напротив код поремећаја меморије где је моздана локализација јасна и извесна т.ј. код различних афазиа и код болести познавања код чула вида или слуха, то нису ова или она одређена сећања која као да су истргнута из места где би се стално налазила, то је способност изазивања (сећања) која је умањена више или мање у својој виталности, као да субјект са већим или мањим напором доводи своја сећања у везу са садашњом ситуацијом. Требао би дакле расмотрити механизам овог додира, да би се видело да није улога мозга у томе да осигура његово функционисање, много пре него да затвори сећање у своје ћелије. На тај начин били смо доведени да пратимо у свима његовим еволуцијама прогресивно кретање којим долазе у узајамни додир прошлост и садашњост т.ј. познавање. И нашли смо, досиста, да се познавање једног присутног предмета могло да изведе на два потпуно различна начина, али да се ни у једном од два случаја мозак није држао као резервоар слика. Час тело, са потпуно пасивним распознавањем, више одираним него мисленим, на обновљењу перцепцију одговара поступком који је постао аутоматски: све се онда објашњава моторном виталитетима које је навика монтирао у телу и по-

вреде меморије моћи ће да потеку из деградације свих механизма. Час се, напротив, познавање изводи активно, сликама сећања које излазе на сусрет садашњој перцепцији; потребно је, међутим, онда да сва сећања, у тренутку кад се опунтају на перцепцију, нађу средство да ставе у акцију у мозгу иста оруђа која обично перцепција покреће при делатњу: ако не, осуђена унапред на неуспех, она неће имати никакву тежњу да пређу у садашњост. И стога, у свим случајевима где повреда мозга полађа извесну категорију сећања, погођена сећања не личе једна на друге, на пример, по томе што су из истог времена, или што су лисички сродна, већ само по томе што сва припадају чулу слуха или вида или су сва моторне природе. Нагледа да су повређене разне сенсорне и моторичне области или, још чешће, њихови аспекти који омогућавају да се њима управља из саме унутрашњости коре, пре него ли сама сећања. Ишли смо даље и пажљивом студијом познавања речи као и исјава сенсорне афазије, покушали смо да утврдимо да се познавање не изводи ни најмање механичким буђењем сећања вазданих у мозгу. Оно садржи, напротив, већу или мању напрегнутост свести, која тражи у чистој меморији чиста сећања да би их постепено материјализовало у додиру са садашњом перцепцијом.

Шта су, међутим, ова чиста меморија и ова чиста сећања? Одговарајући на ово питање ми смо диспунили доказивање наше тезе. Утврдили смо њену прву тачку, наиме да је меморија нешто друго а не функција мозга. Остало нам је да покажемо, анализом „чистог сећања“ да између сећања и перцепције не постоји проста разлика у ступњу, већ радикална разлика у суштини.

VII. — Истакнимо одмах метафизички дометај, а не само психолошки, овог последњег проблема. Несумњиво да је теза чисте психологије ова: сећање је ослабљена перцепција. Не треба се, међутим, варати у своме: ако је сећање само слабија перцепција, обрнуто перцепција ће бити нешто као јаче сећање. Клима енглеског идеализма је ту. Овај идеализам се састоји у томе што између стварности запаженог објекта и идеалности замисљеног објекта види само разлику у ступњу а не у самој суштини. Отуда долази исто тако и идеја да конструишемо материју нашим унутрашњим стањима и да је перцепција само истинита хагуцинација. Ову смо идеју стално сузбијали кад смо говорили о материји. Или је наше схватање материје доиста попрешно или се сећање радикално разликује од перцепције.

На таај начин смо пренели један метафизички проблем на тачку да се поклопи са једним проблемом из психологије, који може да реши чисто и просто посматрање. Како та оно решава? Кад би сећање на какву перцепцију била само ослабљена перцепција, десило би нам се, на пример, да перцепцију каквог слабог звука узмемо за сећање каквог јаког шума. Слична пометња, међутим, не наступа никад. Може да се иде даље и утврди, увек посматрањем, да свест о каквом сећању не почиње тиме што је садашње стање слабије стање које би ми покушали да одбацимо у прошлост пошто смо постали свесни његове слабости: како би ми могли у осталом, ако не би имали представу о претходно преживљеној прошлости, да у њу ставимо најслабија психичка стања, кад би било јасним просто да их ставимо поред јачих стања као садашње нејасније искуство поред садашњег јаснијег искуства? Истина је да се мемо-

дија не садржи ни најмање у повраћању садашњости у прошлост, већ напротив у прогресу прошлости у садашњост. Прошлост је та у коју се преносимо једним махом. Полазимо од једног „виртуелног стања“ које спроводимо постепено кроз серију разних **равни свести**, дотле док се оно не материјализује у садашњој перцепцији т.ј. дотле док оно не постане садашње и дејствујуће стање т.ј. напоследку до крајње равни наше свести где се оцртава наше тело. У овом виртуелном стању се садржи чисто сећање.

Откуд то да се овде превиди сведожба свести? Откуда долази да од сећања правимо слабију перцепцију, за коју се не може да каже ни зашто је одбацујемо у прошлост, ни како налазимо њен датум, нити по ком праву се она пре јавља у једном а не у другом моменту? Увек отуд што се заборавља практична дестинација наших садашњих психичких стања. Перцепција се узима као неинтересована операција духа, само као контемплација. Како онда чисто сећање не може очевидно да буде друго до нешто ове врсте (јер не одговара садашњој и хитној стварности), сећање и перцепција постају стања исте природе, међу којима се може да нађе само разлика у интензитету. У истини нашу садашњост не треба дефинисати као нешто што је интензивније: она је оно што дејствује на нас и чини да и ми деламо, она је сензорна и моторна; — наша садашњост је пре свега стање нашег тела. Наша прошлост је напротив оно што не дела више, али би могла да дела, што ће делати уносећи се у садашњи осећај од кога ће позајмити виталност. Стоји то да у тренутку кад осећај прелази у садашњост делајући на тај начин, да престаје бити сећање, он постаје перцепција.

Разумљиво је онда зашто сећање није могло спотећи из мозгданог стања. Мозгдано стање продужава сећање; оно му даје маха над садашњом материјалношћу коју му придаје; чисто сећање је, међутим, спиритуелна манифестација. Са меморијом се налазимо доиста у домену духа.

VIII. — Нисмо били поставили себи да испитујемо овај домен. На утоку духа и материје, са жељом пре свега да их видимо где утичу један у други, ми смо имали да запазимо од спонтаности интелигенције само њену додирну тачку са телесним механизмом. На тај начин смо могли да присуствујемо појави асоцијације идеја и појави најпростијих општих идеја.

Исја је главна заблуда асоцијационизма? Главна је заблуда што је он ставио сва сећања у исту равни, што је превидео веће или мање одстојање које их дели од садашњег телесног стања т.ј. од акције. Стога није могао да објасни ни како сећање прелази перцепцији коју буди ни зашто се асоцијација изводи пре по сличности или по блискости по на који други начин, нити напоследку којим је ђудљивим случајем све спређено сећање изабрано међу хиљаду сећања које би сличност или блискост додела исто тако у везу са садашњом перцепцијом. Значи да је асоцијационизам помешао и збркао све различне **равни свести**, хотећи упорно да у мање потпуном сећању види само мање сложено сећање, док је оно у ствари сећање мање **сањано** т.ј. ближе акцији и самим тим обичније, способније да добија облике, — као готова одева — према новини садашње ситуације. Противници асоцијационизма су га пратили у осталом на овом терену. Они му пребацују што објашњава асоцијацијама више операције

духа, али не што превиђа праву природу саме асоцијације. У томе је ипак првобитни недостатак асоцијационизма.

Између равни акције, — равни у којој је наше тело збило своју прошлост у моторичне навике, — и равни чисте меморије где наш дух чува у свима његовим детаљима преглед нашег протеклог живота, веровали смо да запажамо напротив хиљаду и хиљаду разних равни свести, хиљаду потпуних а ипак различитих понављања тоталитета нашег преживљеног искуства. Потпуности једно сећање више личним детаљима не садржи се ни најмање у томе да се сећања механички поређају уз ово сећање, већ у томе да се пренесемо у једну пространију равни свести, да се удаљимо од акције у правцу сна. Локализовати једно сећање не значи исто тако унети га механички међу друга сећања већ списати, све већом експанзијом меморије у њеној целини, довољно широк круг да би у њему тај детаљ фигурирао. Ове равни нису у осталом дате као потпуно топове ствари, које су једне изнад других наслатане. Оне постоје више виртуелно, оним егзистенцијом која је својствена стварима духа. Интелигенција, крећући се увек дужином интервала који их дели, налази их понова или их пре ствара понова и непрестано: њен живот се садржи у самом свем кретању. Разумемо онда зашто су закони асоцијације пре сличност и додирљивост него други какви, и зашто меморија одабира, међу сличним или блиским сећањима, извесне слике пре него друге, и наприслетку како се образују, комбинованим радом тела и духа први општи појмови. Интерес живог бића је у томе да схвати у садашњој ситуацији оно што личи на ранију ситуацију, затим да томе при-

ближи оно што је претходило а нарочито оно што је затим дошло, да би се користио својим прошлим искуством. Од свих асоцијација које би се могле замислити, асоцијације по сличности или додирљивости су, дакле, пре свега једине које имају виталну корисност. Да би разумели, међутим, механизам ових асоцијација а нарочито привидно ђудљиво одабирање које оне врше међу сећањима, треба се једно за другим ставити на све две крајње равни које смо назвали равни акције и равни сна. У првој фигуришу само моторичне навике, за које се може рећи да су то пре одитране или преживљене а не асоцијације у виду представа: овде су се сличност и додирљивост испиле уједно, јер су спољне сличне ситуације, понављајући се, повезале на крају крајева извесна кретања нашег тела међу собом и од тада ће иста аутоматска реакција у којој ћемо развијати све блиске покрете извући исто тако из ситуације која их проузрокује своју сличност са претходним ситуацијама. Али у колико се прелазни од покрета на слике а од сиромашнијих на богатије слике, сличност и блискост се одвајају: оне се на крају крајева стављају насупрот на оној другој крајњој равни где више или једна акција не прилази сликама. Избор једне сличности међу многим сличностима, једне блискости међу многим другим блискостима, не врши се дакле случајно- он зависи од ступња **напрегнутости** меморије која се једнако мења, која према томе да ли више напине да се унесе у садашњу акцију или да се од ње одвоји, преноси се сва са разним јачинама. И то је свај двоструки покрет меморије међу његовим двома крајњим равницама који општава, као што смо показали, прве опште појмове, где се моторична на-

вика враћа ka сличним оликама да би из њих извукла сличности, где сличне слике силазе ka мотричној навици да би се стопиле, на пример, у аутоматском изговору речи који их уједињује. Опшност идеје која ниче састоји се дакле већ у извесној активности духа, у једном **кретању** између акције и представе. И стога ће бити увек лако једној извесној философији, рекли смо, да локализује општу идеју на једној од двеју крајности, да је кристалише у речима или испари у сећањима, док се она у ствари садржи у ходу духа који се креће с једног краја на други.

IX. — Представљајући елементарни ментални активитет, чинећи овог пута од нашег тела, са свим оним што га окружује, последњу раван наше меморије, крајњу слику, покретну тачку, коју наша прошлост сваког тренутка гура у нашу будућност, потврдили смо и објаснили оно што смо рекли о улози тела, припремивши у исто време путеве за оближење тела и духа.

Пошто смо редом размотрили чисту перцепцију и чисту меморију, остало нам је да их једну другој приближимо. Ако је чисто сећање већ дух и ако би чиста перцепција била још нешто што припада материји, требало је стављајући се на опoјну тачку између чисте перцепције и чистог сећања, да бацимо нешто светлости на узајамну акцију духа и материје. „Чиста“ т.ј. тренутна перцепција само је идеал, граница. Свака перцепција представља извештај идео у трајању, продужује прошлост у садашњост, и тиме улази у меморију. Узимајући онда перцепцију у њеном конкретном облику, као синтезу чистог сећања и чисте перцепције т.ј. духа и материје, ми би проблем спајања душе и тела збили

у његове најуже границе. Такав је нашор који смо покушали нарочито у последњем делу нашег рада.

Супротност двају начела, у дуализму у главном, распада се у троструку супротност непросторног и просторног, квалитета и квантитета, слободе и нужности. Ако наше схватање улоге тела, ако наше анализе чисте перцепције и чистог сећања треба да објасне у неком погледу однос између тела и духа, то може да буде само под условом да се уклоне или ублаже ове супротности. Размотримо их редом, износећи овде више у метафизичком облику закључке које смо хтели узети из саме психологије.

1° Ако се замисли сједне стране просторност стварно издељена у кортускуле, на пример, а с друге стране свест с осећајима који су сами по себи непросторни и који би се пројектовали у простору, очевидно да се неће наћи ништа заједничко у овој материји и овој свести. Ова супротност перцепције и материје, међушим, вештачко је дело разума који раставља и понова компоује по својим навикама и законима: она није дала непосредној интуицији. Нису дали непросторни осећаји: како би они пришпили простору, изабрали у њему место, уредили би се напоследку у њему за конструисање универсалног искуства? Исто тако није стварна ни просторност издељена у независне делове: како би у осталом, немајући никакву могућу везу са нашом свести, она развијала серију промена чији би ред и односи одговарали тачно реду и односима наших представа? Што је дало и стварно, то је нешто што се налази између издељене просторности и чисто непросторног; то је оно што смо назвали **екстензивним** (проспирање). Проспирање је највиднији

квалитет перцепције. Учвршћујући га и делећи га посредством апстрактног простора, који смо ми затегли под овим ради потреба акције, конституишемо им многоструку и бескрајно дељиву просторност. Префињујући га напротив све више, растављајући га наизменце у афективне осећаје и испаравајући га у подражавању чистих идеја добијамо ове непросторне осећаје са којима покушавамо затим узалуд да конституишемо слике. Два супрдна правца у којима прсдужујемо овај двоструки рад стварају нам се свим природно, јер из самих нужности акције потиче да се просторност за нас издељује у апсолутно независне предмете (отуда и индикација за дељење просторности), те се у неосетним ступњима прелази од афекције ка перцепцији (отуда тежња да се перцепција замишља све више као непросторна). Наш разум се, међутим, чија је улога управо да утврди логичке разлике и следствено јасне супротности, баца наизменце на ова два пута и на свакоме од њих иде до краја. Ствара на тај начин на једном крају бесконачно дељиву просторност а на другом апсолутно непросторне осећаје. И на тај начин ствара супротност коју затим узима као призор.

2. Далеко је мање вештачка супротност између квалитета и квантитета т.ј. између свести и кретања: ова друга супротност је, међутим, радикална само ако се акцептује прва. Препоставите да се квалитети ствари своде на непросторне осећаје који дотичу свест, тако да ови квалитети представљају само, као симболи, хомогене и прорачуњиве промене које се одишавају у простору, мораћете да замислите између ових осећаја и ових промена неразумљив однос. Одреците се напротив да утврдите међу њима *à priori* ову вештачку сметњу:

видећете где падају једна за другом све баријере које су изгледале да их деле. Пре свега, није истина, да свест присуствује, повучена у себе саму, унутрашњем дефилеу непросторних перцепција. Значи да ћете у саме запажене ствари ставити чисту перцепцију и на тај начин ћете удаљити прву сметњу. Наилазите, истина, на једну другу: хомогене промене које се могу да израчунају и са којима наука сперише изгледа да припадају многоструким и независним елементима, као што су атоми, за које су оне само случајна особина; ова многострукоост ће се ставити између перцепције и њеног објекта. Ако је, међутим, десца просторности чисто релативна према нашој могућој акцији на сву, идеја независних корпускула је *à fortiori* шематична и привремена; и сама наука нас у осталом овлашћује да је одбацимо. Тако је и друга баријера пала. Остаје још последњи интервал да се пређе: онај који одваја хетерогеност квалитета од привидне хомогености кретања у просторности. Али управо зато што смо одбацили елементе, атоми или друге, које би ова кретања имала за седиште, не може овде више бити питање о кретању које је само случајно својство искретне силе, апстрактног кретања које механика изучава и које је, у основи, само заједничка мера кретања. Како би ово апстрактно кретање, које постаје непомичност кад се промени ознака, могло да заснује стварне промене т.ј. оне које смо осетили? Како би оно, састављено из серије тренутних поскокаја испунило пријате чији се делови прсдужују и једни иду за другима? Остаје дакле једна једина хипотеза као могућа, да је кретање које је у стању, као свест, да прсдужи своју прошлост у своју садашњост, које је

у стању, понављајући се, да створи осећајне квалитете, већ нешто што припада свести, нешто што припада осећају. Ово би било овај исти осећај распорст, раздвојен на бескрајно већи број тренутака, тај исти непрекинути осећај, као што смо рекли, у унутрашњости своје ларве. Остала би још једна последња тачка да се осветли: како се изводи контракција, не више без сумње хомогених кретања у различите квалитете, већ мање хетерогених промена у више хетерогене промене? На ово питање одговара, међутим, наша анализа конкретне перцепције: ова перцепција, жива синтеза чисте перцепције и чисте меморије, резимира на нужан начин у својој привидној ушрошћености опрону мнोजану тренутака. Између осећајних квалитета посматраних у нашој представи и ових истих квалитета узетих као прорачунливе промене постоји дакле само разлика у ритму трајања, разлика у унутрашњој напрепнутости. На тај начин идејом **напрепнутости** покушали смо да уклонимо супротност квалитета и квантитета као што смо то урадили идејом **простирања** за супротност непросторног и просторног. Простирање и напрепнутост допуштају многоструке ступње али увек одређене. Функција разума је у томе да издвоји из простирања и напрепнутости њихов празни садржатељ т.ј. хомогени простор и чисти квалитет, да на тај начин замени титке стварности које садрже ступњеве, укоченим апстракцијама које ничу из потреба акције, које се могу само да узму или оставе, и да на тај начин поставе разумној мисли дилеме од којих се ниједна алтернатива није примила за ствари.

3. Ако се, међутим, на тај начин посматрају односи просторног и непросторног, квалитета и

квантитета, са мање ће се тешкоћа разумети прећа и последња супротност, супротност између слободе и нужности. Апсолутна нужност би била представљена поштуну једнаком вредности сукцесивних тренутака у трајању. Је ли тако са трајањем материјалног универзума? Да ли би се сваки од ових тренутака могао да изведе математички из претходног? Претпоставили смо у целом овом раду, ради угодности разматрања, да је доиста тако било; и такво је доиста одстојање између ритма нашег трајања и ритма којим проишчу ствари да узрочност тока природе, тако дубоко простудирана једном скорашњом философијом, има за нас практично да буде равна нужности. Задржимо дакле нашу хипотезу коју би требало ипак ублажити. И онда чак слобода веће бити у природи као царство у царству. Рекли смо да се ова природа могла да сматра као неуправљивана и следствено латентна свест, свест чије се евентуелне манифестације држале узајамно у шаху и понашавале у одређеном тренутку где би се могле да појаве. Прве искре које у њу баца индивидуелна свест не осветљују се дакле неочекиваном светлости: ова свест је само уклонила смелу, изукла из целокупне стварности један виртуелан део, одабрала и надвојила напоследку оно што је интересовало; и ако, овим разумним одабирањем, она посведочава да свој облик добија од духа, своју материју повлачи из природе. У исто време, у осталом, кад присуствујемо развијању ове свести, видим где се одржавају жива тела, способна, у свом најпростијем облику, за спонтану и непредвиђена кретања. Протрес живе материје састоји се у диференцирању функција које собом доноси формирање најпре а затим постепену компликацију првеног система којег

je u stvari da kazaljke našeg uma i orijentuju se-
ćanje u koliko se njima naša proširuje razmišljanje, u to-
liko se one razvijaju. Isprva možemo saznati
između naših ne jedini isti zaključci, dakle, naša
proširuje izbor. Ali se donosi one naša i naša prošir-
iti koja je u prošlosti ostavljena proširuje. Ne vidim se,
međutim, ova naša i nerazmišljani zaključci i ovisiti
u prošlosti. Ne vidim da ova naša, našom memorijom
naš starih zaključci, dakle, one naše proširuje,
da bi je proširuje od našim našu u proširuje i
našom našu, naš zaključci našim našim, dakle,
oblikuju našom memorijom našim našim, dakle,
one naša broj našim momenta u našim našim tra-
žnja, dakle, našim našim da našim naša naša je naš-
trajna našim našim, naša je našim da se našim
našim našim našim našim momenta našim našim tra-
žnja u našim našim našim našim našim. Na naš naš-
im našim da našim. Biste da se našim u tra-
žnja u prošlosti, našim našim našim u našim našim i
našim našim se sa našim. Duh našim našim od materije
našim našim našim našim našim našim našim našim našim
našim našim u našim našim, kojima je našim našim našim